

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN ESERLERİNDE
BATILILAŞMA**

Hazırlayan
CEYLAN PINAR DE ROSAY
03716018

Tez Danışmanı
Prof. Dr. TANER TİMUR

İSTANBUL, EKİM 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ.....	1
1. OSMANLI BATILILAŞMASI SÜRECİNDE DÖNEMİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	4
1.1 REFORMLARIN BAŞLANGICI: III. SELİM DÖNEMİ.....	5
1.2 TANZİMAT'A GİDEN YOL: II. MAHMUT DÖNEMİ	10
1.3 SİSTEMLİ BATILILAŞMA DÖNEMİ: TANZİMAT	17
1.3.1 İdari Alanda Yapılan Değişiklikler ve Bürokrasinin İktidarda Yükselişi.....	19
1.3.2 Ekonomi ve Hukuk Alanlarında Reformlar	21
1.3.3 Eğitim Reformları	24
1.4 MERKEZİ BATILILAŞMA: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ.....	27
2. AHMET MİTHAT'IN YAŞAMI VE ESERLERİ.....	36
2.1 YAŞAMI.....	36
2.1.1 Sosyal Kökeni ve Eğitimi.....	36
2.1.2 İstanbul'da Ahmet Mithat.....	40
2.1.3 Sürgün sonrası Ahmet Mithat.....	44
2.2 YAYINLARI	47
2.2.1 Edebiyat Eserleri.....	47
2.2.2 Tercüme Eserleri	48
2.2.3 Gazeteciliği	49
2.2.4 Eğitim Amaçlı Yayınları.....	50
3 AHMET MİTHAT'IN SİYASAL KONUMU	51
3.1 AHMET MİTHAT'IN GENÇLİK DÖNEMİ SİYASAL KONUMU	53
3.2 AHMET MİTHAT'IN OLGUNLUK DÖNEMİ SİYASAL KONUMU	65

3.2.1 Ahmet Mithat ve Yönetim İlişkileri	66
3.2.2 Ahmet Mithat'ın Batılılaşma Ekseninde Ekonomi-Politik Görüşleri.....	79
4 AHMET MİTHAT VE BATI MEDENİYETİ.....	84
4.1 AHMET MİTHAT'A GÖRE BATI UYGARLIĞI	85
4.1.1 Ahmet Mithat'ın Batı'yı Tanıma Kanalları	86
4.1.2 Ahmet Mithat'da Batılılaşma Fikri	87
4.1.3 Ahmet Mithat'a Göre Batı Uygarlığının Üstünlükleri	89
4.2 BATILILAŞMANIN OSMANLI KÜLTÜREL YAŞAMINA YANSIYIŞI.....	92
4.2.1 Ahmet Mithat'ın Eserlerinde Batı ve Osmanlı Kültürlerinin Karşılaştırılması.....	93
4.2.2 Kişi ve İlişkilerin Alfrangalaşması.....	97
4.2.3 Ahmet Mithat'ın Kadın'a Bakış Açısı	103
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	122

ÖNSÖZ

Osmanlı Batılılaşması yaşanırken toplumun çeşitli kesimleri bu olgudan etkilenmişti. Bunlardan biri de Osmanlı Aydınıydı. Osmanlı Aydını Batılılaşma hakkındaki düşünce ve değerlendirmelerini eserleriyle topluma sunmuştu. Bu aynı zamanda toplumun Batılılaşma hakkında görüşlerinin etkilendiği kanallardan birini oluşturmaktaydı. Biz bu günden, bir Osmanlı Aydını'nın Batılılaşmayı değerlendirişini incelerken aynı zamanda dönemin siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri hakkında önemli bilgiler elde edebiliriz. Diğer yandan da Osmanlı Aydını'nın gözüyle toplumsal dönüşüm hakkında da önemli ipuçları yakalama şansına sahip oluruz. Bu nedenle, 19. yüzyıl Osmanlısı'nın değişimini gösterebilecek en iyi kaynaklardan biri Osmanlı Aydınlarının bırakmış oldukları eserleridir.

19. yüzyılın son otuz yılında önemli bir yazar olan ve Batılılaşma temasını eserlerinde çok sık işlemesinden dolayı seçtiğimiz A. Mithat'ın, Batılılaşma'yı nasıl algıladığı ve eserlerinde topluma nasıl sunduğu bu çalışma boyunca incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmak istediğim alanı kendisiyle paylaştığım zaman bana “Ahmet Mithat Efendi”yi çalışmamı öneren ve tez süresince yazdıklarımı büyük bir sabırla düzelten, ayrıca engin bilgisinden yararlanma şansına sahip olduğum değerli hocam Prof. Dr. Taner Timur'a, çalışmam boyunca her türlü konuda desteğini esirgemeyen ve tanıdığım için ne kadar şanslı olduğumu her fırsatta tekrar anladığım değerli hocam Doç. Dr. Esra Danacıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Arkadaşlarım Zafer Doğan ve Eray Yılmaz'ın sağladıkları kitap yardımları ve imdadıma yettikleri günlere ayrıca bir teşekkür borçluyum. Son olarak sevgili ağabeyim Hakan Kaya'ya ve eşim Luc Spencer de Rosay'a destekleri ve varlıkları için teşekkür ederim.

ÖZET

Osmanlı Batılılaşması, 19. yüzyıl boyunca, Osmanlı Aydını'nın da ilgilendiği konuların başında gelmişti. Çünkü, Batılılaşma devletin de kurtuluş yolu olarak görünmüştü. Fakat tarihsel süreçte bu gelişme hiç de beklendiği gibi ilerlememiş, İmparatorluk hem toprak kayıplarıyla hem de ekonomik açıdan gittikçe küçülmüştü.

Bu tezin amacı; Batılılaşmayı bir Osmanlı Aydını olan Ahmet Mihat Efendi'nin nasıl algıladığını ortaya çıkarmaktır. Çalışma boyunca yazarın eserlerine, özellikle de romanlarına dayanarak, yazarın hangi kriterlerle Batılılaşmayı algıladığını, Batılılaşmanın kapsamına giren hangi konuları daha fazla önemsediğini, Tanzimat sonrasında umulan ilerleme gerçekleşmedikçe, Batı Uygarlığı karşısında nasıl bir konum aldığı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Mithat Efendi, 1870'li yıllardan itibaren eserler vermeye başlamıştı. Eserlerinde Batılılaşma, ilgilendiği konular içinde en öne çıkan alanı oluşturmuştur. Yazar için Batılılaşma'nın özellikle eğitim, teknoloji ve sanayi alanlarında olması gerektiği çalışma boyunca saptanmıştır. Bununla beraber yazar, Osmanlı toplumunda “alafrangalaşma” olarak algılanan “yanlış Batılılaşmayı” eleştirmiştir. Kültürel alanda yaşanan değişimlerle, A. Mithat'ın eserlerinde Doğu ve Batı Uygarlıklarının karşılaştırılması sık sık yapılmıştır.

Sonuçta, yazarın Batılılaşmayı, Osmanlı Devleti'nin “ileriye” götürecekt alanlar olarak algıladığını fakat bazı alanlarda muhafazakar bir şekilde sınırlı bir Batılılaşma anlayışı içinde olduğu saptanmıştır. Yazara göre teknoloji, eğitim ve sanayi Osmanlı Devleti'nin Batı uygarlığından alması gereken unsurlardı. Kültürel alanda ise Batı Uygarlığı'nın sanat dalları ve gündelik yaşam kuralları öğrenilmeliydi. Sınırların çizildiği alanlar ise Osmanlı külürünün sahip olduğu üstün değerlerdi. Bunların başında, İslami eğitim ile birlikte gelen Doğu'nun ahlak anlayışıydı. Yazar bu görüşünü, Osmanlı külürünü Batılı değerlerle birleştirebilen, ama özellikle ahlak alanında Batı ahlaki değerlerinden farklı olarak, bu konuda Doğulu olabilen, roman başkahramanlarıyla okuyucularına sunmuştur.

ABSTRACT

Westernization in Ahmet Mithat Efendi's Works

The Westernization of the Ottoman Empire is one of the foremost topics that Ottoman intellectuals were interested in during the 19th century. Because the Westernization process was seen like a way of liberation for the Empire. But through the history, the Westernization process was not developed as expected and the empire both lost its lands and its economy and started to become smaller.

The aim of this thesis is to explain how Westernization was perceived by the Ottoman intellectual Ahmet Mithat Efendi. Throughout the thesis, the criteria that the writer used to perceive westernization, the subjects which were highly regarded in the scope of westernization by the writer, the position of the writer in front of the Western Civilization after the administrative reforms are analyzed by giving reference to the works, especially to the novels of A. Mithat.

Mithat Efendi started to write in 1870. Westernization is the subject that he discussed mainly in most of his works. Throughout the study, it is determined that, for the writer the Westernization should take place especially in the areas of education, technology and industry. Additionally, the writer also criticized the “wrong Westernization” which was publicly known as “alafrangalaşma”. The comparison of Eastern and Western Civilizations were done in the works of A.Mithat with the changes in cultural areas.

As a result, it is determined that the writer perceived Westernization as a process that will take the Ottoman Empire “further”, but in some areas he preferred to show some conservatism concerning Westernization. According to the writer, technology, education and industry are the issues that Ottoman Empire should take from the Western Civilization. Different art styles and daily life rules should be learned from Western Civilization in cultural areas. High values that Ottoman culture has, are the areas that the writer put some boundaries Islamic education and Eastern moral values are issues that have higher importance among those values. The writer explained his opinion with the help of his novel characters who can combine Ottoman culture with Western values, but especially considering moral values, those characters are Eastern rather than Western.

GİRİŞ

İster adına modernleşme ya da çağdaşlaşma diyelim, istersek batılılaşma Osmanlı son döneminden başlayarak Türkiye'nin dönüşümü (ya da batılılaşması/çağdaşlaşması sorunsalı) sancılı ve tartışmalı bir süreç olarak yaşanageldi. Ahmet Mithat Efendi¹, romanları ve denemelerinde yer verdiği Batı medeniyeti algısı, alafrangalaşma tanımı, doğu ile batı arasında salınan roman karakterleriyle bu sürecin ilk kilometre taşlarından biridir. Dolayısıyla A.Mithat'ı Türkiye'de Batılılaşma ile kurulan sancılı ve ikircikli ilişkinin başlarında bir yere yerleştirmek yanlış olmayacaktır. Bu tezin konusunu bu nedene dayanarak A. Mithat'ın Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma'yı nasıl algılandığı oluşturmaktadır.

A. Mithat hakkında yapılan çalışmaları iki döneme ayırarak bakmak gerekmektedir. 1975'lere kadar yapılan çalışmalarda genel olarak yazarın hayatı kısaca anlatılarak, çeşitli eserlerinin tanıtımı yapılmış ya da bazı roman ve hikayelerinin özetleri verilmiştir.² 1975'de yayınlanan Orhan Okay'ın, yazar hakkında günümüzde dahi yapılmış en kapsamlı çalışması **“Batı Medeniyeti karşısında Ahmet Mithat Efendi”** yazarın eserlerinde Osmanlı Batılılaşmasının ne kadar sık işlenen bir tema olduğunu dikkatleri çeker niteliktedir. O. Okay'ın çalışması kendisinin de özsözünde belirttiği gibi çok ender yapmış olduğu değerlendirmeler dışında A. Mithat'ın eserlerinde Batılılaşmayla ilgili geçen konuların sınıflandırılması üzerine kurulmuştur. A. Mithat'ın eserlerinin alıntılarında olan çalışma, özellikle o dönem A. Mithat'ın romanlarının latin alfabesine çevirilmediğini düşündüğümüzde bir başyapıt niteliğindedir. Adının mutlaka anılması gereken bir diğer çalışma ise Carter Findley'in **“Ahmet Mithat Efendi Avrupa'da”** adlı kitabıdır. Yazarımızın **“Avrupa'da Bir Cevalan”** adlı Avrupa gözlemlerine dayanan kitabından yararlanarak ortaya çıkan bu kısa çalışmada, A. Mithat'ı bir Oksidantalist olarak değerlendirilmektedir.

¹ Bundan sonra tez çalışması boyunca, “Ahmet Mithat Efendi”nin adı, “A. Mithat” ya da “Mithat Efendi” olarak kısaltılmış şekilde geçecektir.

² 1975'e kadar ayırdığımız dönemin başlıca kitapları: Mustafa Baydar, **Ahmet Mithat Efendi : Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul : Varlık Yayınevi, 1954; İsmail Hikmet, **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932; Cevdet Kudret, **“Ahmet Mithat”**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1962; Murat Uraz, **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kültür Basımevi, 1940-1941, Kamil Yazgıç, **Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları**, İstanbul: Tan Matbaası, 1940, **Bir Jübile'nin İntiba'ları: Ahmet Mithat'ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955

Son yıllarda ise Türk Dil Kurumu'nun A. Mithat'ın bütün romanlarını latin alfabesine çevirmesiyle, özellikle edebiyat ile ilgili akademik çalışmalarda A. Mithat'a gösterilen ilgi artmıştır. Fakat bu çalışmalar daha çok makale ya da çeşitli edebiyat fakültelerinin düzenledikleri konferanslar sonucu basılmış kitaplar ve dergilerde çıkan A. Mithat ve eserleri hakkındaki makalelerden oluşmuştur.³ Yine de bu çalışmalar, Mithat Efendi'yi daha ayrıntılı anlamamız ve değerlendirmemiz açısından son dereceli önemlidir. Çünkü yazarımızın ilgi alanının genişliği ve yayınlamış olduğu iki yüzü aşkın eserinin değerlendirmesinin tek bir çalışma altında incelenmesinin zorluğu ortadadır.

Bu yüksek lisans tezinde ise yazarın hayatı, yayınları, siyasi kimliği de incelenerek Batılılaşma hakkındaki görüşleri, yazarın zihniyet dünyasına dayandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma bir biyografi olarak düşünülmemiştir. Fakat yazarın ilgi alanının genişliği ve her farklı alanda Batılılaşma'dan bahsetmesi, yazara bütünlükçü bir açıdan bakma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Çalışmamıza, Batılılaşma ekseninde, dönemin tarihsel arka planı kısaca incelenerek başlanacaktır. Çünkü çalışma boyunca aradığımız soruların cevapları için ilk olarak Osmanlı İmparatorluğunda "Batılılaşma" olgusunun nasıl başladığını ve ilerlediğini, hangi sonuçları doğurduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Böylelikle Mithat Efendi'nin anlatıkları veya anlatmaya çalıştıklarını belirli bir perspektife oturtabilmek amaçlanmıştır.

İkinci bölümde, A. Mithat'ın hayat hikayesi anlatılarak, nasıl bir aileden geldiği ve hangi sosyal ilişkiler içinden geçtiği, aldığı eğitim ve bilgi dağarcığının hangi kaynaklara dayandığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Yine aynı bölümde yazarın çeşitli alanlarda verdiği eserleri ve ilgi alanına giren konular incelenecektir.

Üçüncü bölüm, yazarın çok konuşulan siyasi kimliğine ayrılacaktır. Bu aynı zamanda dördüncü bölümde incelenecek, Batılılaşma anlayışını daha sağlıklı bir perspektiften değerlendirmemize yardım edecektir. Ayrıca bu bölüm dönemin içinde diğer Osmanlı aydınları ve yönetimi tarafından A. Mithat'ın nasıl algılandığını görmemizi sağlayacaktır.

³ Özellikle belirtmeden geçemeyeceğimiz bazı önemli çalışmalar: "Ahmet Mithat Özel Sayısı", **kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, "Ahmet Mithat Eendi Özel Bölüm", **Türk Dil**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995/I, Esen Nükhet - Köroğlu Erol. **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2006

Dördüncü bölüm, A. Mithat'ın Batılılaşma görüşünü ve kendi bakış açısıyla Batılılaşma'nın Osmanlı toplumuna yansıması ve bu konudaki eleştirileri üstünedir. Bu bölümde ayrıca yazarın Doğu ve Batı karşılaştırmalarını ve kadına bakış açısını görebilmek de mümkündür.

Tezin temel malzemesi A. Mithat'ın romanlarıdır aynı zamanda bazı siyasi ve felsefi içerikli kitapları, gazete ve dergilerde yayınlanan yazıları da kullanılmıştır. Yakın okuma yapılarak incelenen romanların yanısıra, A. Mithat ve eserleri hakkındaki çalışmalar da kullanılmıştır.

Çalışma boyunca **“modernleşme”** terimi yerine **“Batılılaşma”**yı tercih etmemiz bu kavramların kullanım alanlarının birçok alanda birbirinin yerine geçerken, bazı noktalarda ayrıldığı fikrinden kaynaklanmaktadır. Modernleşme kuşkusuz Batılılaşmayı da içine alan daha genel bir ifadedir. Bu çalışmada, Batılılaşmak ise modernleşmenin de kapsamına girebilecek **“taklitçiliğin”** daha fazla ifade edilebileceği bir kavram olarak değerlendirildi. A. Mithat'ın literatürüne bakarsak, çalışma kapsamında incelenen eserlerde genelde; **“terakki (ilerleme)”**, **“teceddüdat (yenilenme)”**, kültürel alandaki eleştirilerinde ise sıklıkla **“alafranga-alafrangalaşmak”** kavramlarını kullandığını görürüz. Bununla birlikte bir eserinde **“tecaddüdat-ı asriyye⁴”** tamlamasını kullanmış, başka bir eserinde ise; Osmanlı'nın yeterince **“Avrupalaşamadığını”** yazmıştır. Tez içerisinde tartışılacağı gibi A.Mithat'ın zihniyet dünyasında kavramlar koşullara bağlı olarak pozitif ya da negatif çağrışımlarla yüklüdür.

⁴ F. Devellioğlu'nun sözlüğünde; “asri” kelimesi “zamana uygun” anlamındadır. Ve bu kelimenin kökeninin fransızca fr “moderne”den geldiği belirtilmiştir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 19. bs., yay. Haz: Aydın Sami Güneyçal, Ankara: Aydın, 2002, s. 45

I. OSMANLI BATILILAŞMASI SÜRECİNDE DÖNEMİN TARİHSEL ARKA PLANI

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan reform süreci, ihtiyaçlar doğrultusunda Batı'nın karşısında geri kalmışlıkla belirlenmişti. Çoğu noktada, Batı modernleşmesine bir karşı duruş olarak da ortaya çıkan bu süreç, gerekli noktalarda Batı'yı örnek aldı.

Ordunun modernleştirilmesi, eskiye olan özlem, aynı zamanda ise Batı'nın karşısındaki ezikliğin ifadesiydi. Bu modernleşme aktörlerinin gözünde, kuşkusuz en büyük ihtiyacı. Ardından ise ordunun modernleşmesinin yeterli olmayacağı anlaşılmış, merkezi idareyi güçlendirmenin gerekliliği ortaya çıkmıştı. Bu da aynı zamanda bürokrasi sınıfının güçlü bir şekilde doğmasına neden olmuş, modernleşme sürecinin aktörlerine bu sınıfın da katılarak, Osmanlı aydınının bu sınıftan doğmasını sağlamıştı.

Tanzimat dönemi her ne kadar içinde çelişkileri barındırsa da, daha farklı bir sürecin ifadesiydi. Dönemin sonlarında iletişim kanalları ortaya çıkmıştı. Basın da bu sürece eklenerek, Osmanlı aydınının öne çıkmasını, edebiyat ve tiyatro alanlarındaki gelişmelerle kültürel alanda da modernleşmenin öğelerinin tartışılmaya başlandığı bir dönemdi.

Osmanlı Modernleşmesi birçok çelişkiyi içinde barındırıyordu. Bu sürecin İmparatorluk dışı aktörlerini Avrupa Devletleri oluşturmuş, kendi aralarındaki, Osmanlı toprakları üstüne rekabetleri reform sürecini belirleyebilmişti. Sonuçta ise Büyük Güçler, Osmanlı'da gerçek bir modernleşmeyi engellemiş ve zamanla İmparatorluğu yarı-sömürge haline getirebilmişti.

Modernleşme sürecinde dışarıdan gelen liberal etki, içeride İslam kültürüyle çarpışmış, zaman zaman karşı duruşlar olsa da, İslamla uzlaştırılmaya çalışılmıştı. Bir çok reformun kağıt üstünde kalmasında, toplumun reformlara karşı direnci ve eğitimsizliği de önemli bir yere sahipti.

Kuşkusuz Osmanlı Modernleşmesi çok kapsamlı ve derin bir araştırmayla anlaşılabilecektir. Biz bu bölümde tez konumuz olan **“Ahmet Mithat'ın Eserleri'nde Batılılaşma”**yı inceleyebilmek için, yaşadığı yüzyılda Modernleşme'nin nasıl başlayıp, ne şekilde ilerlediğini, uygulamaya konulan/konmaya çalışılan reform başlıkları altında, siyasi ve ekonomik gelişmelerle birlikte kısaca belirleyebilmek amacındayız.

1.1. REFORMLARIN BAŞLANGICI: III. SELİM DÖNEMİ

Günümüzde yerli ve yabancı tarihçiler arasında egemen olan görüşe göre III. Selim (1789–1807) ile birlikte Osmanlı Devleti’nde reform devri başlamıştır.

1790’lı yıllar imparatorluğun yapısını ve daha da önemlisi ordusunu çağdaşlaştırmak için III. Selim tarafından başlatılan ilk ciddi girişimlere sahne olmuştur. Sultan, XVI. Louis ile yazışmış, Fransız yardımı ile Osmanlı hayatının bazı kısımlarında reform yapmaya istekli görünmüştü. Osmanlı ordusunda reform yapma çabaları 1780’lerde I. Abdülhamit zamanında systemsiz ve etkisiz olarak başlamıştı, III. Selim’i uzun yıllar Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlar engellemiş olsa da, askeri alandaki reformlar III. Selim döneminde hız kazanmıştı.⁵

1792 ve 1793 yıllarında bir dizi yeni idari düzenleme ile eyalet valilikleri ve vergi sisteminde reform yapma çabaları olmuştur. Büyük ölçüde Fransızların görev yaptığı yeni askeri okullar ve donanma okulları açılmış ve bu okullar 1770 ve 1780’deki selefleri gibi, aydınlamacı görüşlerin Osmanlı üst sınıfına girdiği en önemli kanalı oluşturmuştu.⁶ 1793’ten itibaren Avrupa’nın önemli başkentlerinde kalıcı Osmanlı elçiliklerinin açılması için yapılan başarısız girişimler⁷, Osmanlı tarihindeki geleneklerden, askeri reformlardan daha önemli bir kopuşu simgelemişti.⁸

1794’de III. Selim tarafından “Nizam-i Cedid”⁹ diye adlandırılan piyade sınıfını kurulmuştu. Yeni bir ordu kurma programı kuşkusuz yeni bir talim ve eğitim gerektiren çok masraflı bir işti. Sultan eğitim için yabancı subayları danışman ve eğitimci olarak tercih etmiş, birçoğunu da Fransa’dan karşılama yoluna gitmişti.¹⁰ Askeri reformların finansal kaynağını oluşturmak için Osmanlı geleneğinde alışlagelmiş bir uygulamayla

⁵ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu**, çev. İdil Eser, İstanbul: YKY, 2001, s. 40-41 1791 yılında özel temsilci Ratip Efendi, Avusturya’nın ve diğer Avrupa devletlerinin askeri ve idari örgütlenmeleri üzerine rapor vermek üzere Viyana’ya gönderilmişti.

⁶ Anderson, a.g.e., s. 41

⁷ İlk elçiler Londra, Prusya, Avusturya ve son olarak 1796 yılında Paris’e atandı. 1798 ve 1800’de görevlerinden ayrılan Londra, Berlin ve Viyana elçilerinin yerine yenileri gönderilmedi, 1811’de Paris elçisi için de durum aynıdır. 1821 yılına kadar Batı başkentlerinde sadece maslahatgüzarlıklar bulunacaktır. Bunun nedenini Mantran, iç siyasetteki sorunlarla açıklanabileceği gibi, söz konusu deneyimin pek doyurucu olmamasıyla da ilişkilendirir. Ayrıca elçilerin deneyimsiz ve bu görev hakkında hiçbir eğitim almadan gönderilmeleri ve gittikleri ülkenin dillerini bilmemeleri de beklenen verimin alınamamasında önemli bir etkidir. Bkz: Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, 6. bs, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 2002, s. 16

⁸ Anderson, a.g.e., s. 41 1807’de III. Selim’in saltanatının sonunda Nizam-ı Cedid ordusu yaklaşık 30 bin askerden oluşuyordu. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 15. bs, çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim, 2003, s. 41

⁹ “Nizam-ı Cedit” aslında III. Selim’in Osmanlı Devleti’ni Avrupa’nın ilim, sanat, tarım, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür. Selim işe yeni bir ordu kurarak başlamak istemişti. Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 93

¹⁰ Zürcher, a.g.e., s. 41 İngiliz ve Alman subaylar da bu eğitimlerde görevlendirilmiştir. Mantran, a.g.e., s. 14

paranın değerini düşürmüş ve vergileri arttırmıştı.¹¹ Ordunun finansal kaynağını tımar-zeamet sistemi gelirlerinin mültezimler aracılığıyla toplanması ve oluşturulan İrad-ı Cedit hazinesine aktarılması öngören bu yeni yapı¹², Osmanlı toplumun değişik kesimlerinden tepkiler almıştı. En önemlisi de Osmanlı Devleti’ndeki Ayanlar ve Derebeylerin çıkarlarına da zarar veren bir uygulama olmasıydı.¹³ Çünkü artık boşalmış mukataaların tekrardan satılmayarak, doğrudan iltizama verilecek ve gelirleri Nizam-ı Cedit’in mali kaynağını oluşturacaktı.¹⁴

III. Selim Osmanlı topraklarında reformlar ve bir yandan da iç ayaklanmalarla uğraşırken aynı anda uluslar arası alanda, Osmanlı İmparatorluğu’nu da etkileyen önemli gelişmeler yaşanmaktaydı.

Avrupa, Napolyon savaşları ile uzun süre uğraşmıştı. 1804’den 1814-15’e kadar Fransa’yı İmparatorluk olarak yöneten Napolyon, beş defa Avusturya’yı dize getirmiş; 1806’da Prusya ile giriştiği savaş sonucunda imazlanan 1807 Tilsit Antlaşmasıyla Prusya topraklarının yarısını kaybetmişti. 1803–1814 arası İngiltere ile sürekli savaşmış ve bu arada İngiltere’yi sadece ticari abluka altına alarak yenebileceğini anlamış, 1806 Berlin ve 1807 Milano Kararnameleriyle, Avrupa’yı Britanya ihracatına kapatmayı amaçlamıştı.¹⁵ Napolyon’un 19. yüzyılın başında Avrupa düzenini alt üst ederken bu durumdan Osmanlı Devleti de kendine düşen payı almıştı.

1797’ye kadar Osmanlıların Fransa’ya karşı tavrı genelde dostça olmaya devam etmişti. Fransız yayılcılığı Osmanlı İmparatorluğu için bir tehdit olarak görülmemiş, aksine Habsburgları zayıflatmış için Fransa’nın genişlemesi Osmanlıların lehine bir durum yaratmıştı.¹⁶ Fakat 1797 yılında Fransa’nın Kuzey İtalya’da Habsburglara karşı

¹¹ Mantran, a.g.e., s. 15

¹² Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 5. bs., Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.98 İrad-ı Cedit’in oluşumu, işleyişi ve sonucu için bkz. Berkes, a.g.e., s. 98-120

¹³ Bilindiği gibi Osmanlı’da tımarlı ordunun masraflarını kapıkulu ordusu hariç, hazine değil tımar-zeamet sistemi sağlardı. Zamanla asker sayısının artması ve girilen savaşların kaybedilmesiyle eski tımar ve zeametlerin boşalanların gelirlerinin düşmesi ve masraf açıklarını gidermeleri için hazinenin ihtiyacı olan kesinleşmiş vergi geliri miktarını peşin alarak “**mukataa**” olarak bu parayı verebilecek kişilere verme usulü başlamıştı. Mukataaların verilmesi 3 yolla sağlanırdı, birincisi “**malikane**”; yaşam süresince verilmesi, ikincisi “**emanetle verilmesi**”; bir vilayette mukaatanın bir iltizama verilip, onun kendi mültezimlerinden parça parça topladığı taksitler için devlete hesap vermesi ve üçüncü olarak bir eyalet ya da sancağın gelirlerini “**muhasssıl**” adıyla bir vezire, bir beylerbeyine, valiye ya da ayana tahsis edilmesi. Eğer muhasssıllık alan kişinin geliri ödemesinden fazla olursa “**faiz**” denen bu fazlalık kişinin hizmetine karşılık karı oluyordu. Bu uygulama mukataa verilisinde önlenemeyen yolsuzluklar ve kişisel mülkiyet yapma sonucunu doğurdu. Ayrıntılar için bkz: Berkes, a.g.e., s. 103-107

¹⁴ Fakat birçok devlet adamının gelirleri mukataaların faizlerinden geliyordu. Bu nedenle boşalan mukataaların hepsinin zapt edilmemesine karar verildi. Miri ve Haremyn mukataalarından boşalanlardan faizleri 10 keseden fazla olanlar yeniden satılmayıp tutulacak, Miri tarafından doğrudan doğruya iltizamla yönetilecekti. Yani mukataa sistemi kaldırılmıyor kazancı belli bir miktardan fazla olanları etkiliyordu. Berkes, a.g.e., s. 106-107

¹⁵ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Ankara: Dost, 2002, s. 40-44

¹⁶ Anderson, a.g.e., s. 41

yürüttüğü başarılı seferin sonucu olarak Ege adalarını ilhak etmesi¹⁷, Osmanlı-Fransa ilişkilerini etkilemişti. Fransa'nın doğuda da yayılması, komşu olduğu Osmanlı topraklarında ihtilal fikirlerinin Balkan topraklarına da sıçramasına neden olmuştu.¹⁸ Örneğin bu durum Girit ile Yunanistan'da Fransız faaliyetlerinin yolunu açan bir gelişme olarak görülmüştü.¹⁹ Aynı yıllar Fransa'da Beşler Heyeti, en büyük düşmanları İrlanda saldırısına hazırlanırken, Bonaparte İngiltere'nin işgalinin girişilemeyecek kadar riskli olduğunun farkına varmış bunun yerine İngilizlere büyük bir darbe indirecek olan yeni bir planın hazırlıklarına başlamıştı. Bu konuda Beşler Heyeti'ne bir rapor hazırlamıştı: İngiltere'ye saldırı fikrinden vazgeçilmeli onun yerine Mısır veya Hannover'a saldırılmalıydı!²⁰ Yine Taleyrand, 14 Şubat tarihli memosunda, Mısır'a saldırı için çağrıda bulunmuştu. İngiliz ticaretinin önünü kesebilecek bu girişim ayrıca Mısır'ın kaynakları ve Kızıl Deniz aracılığıyla ticareti geliştirme olasılığıyla ekonomik açıdan da işgale değecek bir kazanımdı.²¹ Aslında Fransa'da Mısır'a sömürgeleştirme planı yeni bir fikir değildi, daha önceleri 1769'da Dış işleri Bakanı Duc de Choiseul Kral Louis XV'e Mısır'ı Amerika'da kaybedilebilecek sömürgelere karşılık ele geçirme planını sunmuştu. Fakat bu fikir Kral tarafından reddedilmişti, aynı fikir bir kaç yıl sonra Dış İşleri Bakanı Baron de Tott tarafından Kral XVI Louis'e tekrarlanmış ve yine işe yaramaz bir fikir olarak karşılanmıştı.²²

Mısır Seferi'nin kararlaştırılmasıyla Bonaparte 1798'de Mısır için harekete geçmişti. Osmanlı ve Fransız İmparatorlukları çok uzun bir aradan sonra düşman olarak karşı karşıya gelmişti. Her ne kadar Fransa'nın üç yıl sürecekt Mısır seferi başarısızlıkla sonuçlansa²³ ve ilişkiler daha sonra eski haline dönse de, 18. yüzyılın sonları 19. yüzyıla girerken Osmanlı İmparatorluğu için önemli mesajlar içeriyordu: ilk olarak M. S.

¹⁷ Napolyon Ege Adaları'nın ele geçirilmesinin konumlarından dolayı tüm İtalya'nın ele geçirilmesinden daha değerli olduğunu düşünüyordu. Fakat ticari ve İngiltere'yi sıkıştırmak için adlarla birlikte Mısır'ın da ele geçirilmesi gerekiyordu. Alan Schom, **Napoleon Bonaparte**, New York: Harper Perennial, 1998, s. 75-76; Ege Adaları Fransa'nın başarısız Mısır seferi sonucunda 1800 yılında Osmanlı ve Rusya ile imzalanan bir anlaşma ile Osmanlı Ege Adalarının bağımsız bir devlet olduğunu kabul etmek zorunda kalacaktır, Ege adaları Birliği Osmanlı'ya haraç ödeyecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun adaları koruma hakkı olacaktır fakat bu hak aynı zamanda Avrupalı güçler tarafından garantiye alınıyordu. Ege Adaları Avrupalı Güçler içinde de her zaman sorun yaratacak ve adalar üstünde güçler dengesi sürekli değişecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Anderson, a.g.e., s. 41-65

¹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 55

¹⁹ Anderson, a.g.e., s.42 Bonaparte, Beşler Heyeti'ne gönderdiği raporda Fransa açısından Korfu, Zanta ve Kefolanya'nın İtalya'nın tümünden daha değerli olduğunu belirtiyordu.

²⁰ A.g.e., s. 43

²¹ A.g.e., s. 44

²² Schom, a.g.e., s. 74

²³ Napolyon'un Mısır seferi nedeniyle Osmanlı'nın İngiltere ve Rusya ile kurduğu ittifak sonucunda sıkışan Napolyon, Osmanlı'yı barışa zorlamak için Suriye'ye saldırdı. Tüm taraflarca zor geçen savaş sonucunda Napolyon Fransa'daki iç karışıklıktan yararlanarak yönetimi ele geçirme planları içinde zaten savaşa devam edemeyecek ordusuyla geri çekilerek 1799 yazında Fransa'ya döndü ve bir akteri darbeyle meclisi dağıtarak Direktuvar yönetimine son verdi. 1799 Aralık'ında Konsüllük rejimini kurdu. Napolyon'un Mısır seferi ve Fransa'nın başına geçişiyle ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz, Schom, a.g.e., s. 75-225

Anderson'un da ifade ettiği gibi "13. yúzyıldan beri ilk kez güçlü bir Batı Avrupa ordusu Doğu'ya ayak basmıştı. Yakındoğu tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı."²⁴ İkinci olarak Fransa ve İngiltere'nin sömürgeleşme yarışı Osmanlı topraklarında açık bir şekilde ortaya çıkmıştı ve 19. yúzyıl boyunca da hızlanarak devam edecekti. Üçüncüsü ise, Osmanlı İmparatorluğu yardım için İngiltere ve Rusya ile yaptığı ittifaklardan; 1799 yılında imzalanan Rus-Osmanlı anlaşmasının gizli bir hükmüyle daha önce örneği olmayan bir maddeyle, savaş süresince Rus savaş gemilerine Boğazlardan geçiş serbestisi tanınmıştı. Bu da Rusya'nın sıcak denizlere inme çabasının somut bir göstergesi olmakla birlikte, Rusya-Osmanlı savaşları Doğu Sorunu'nu alevlendiren konuların başında gelerek, zaman zaman Avrupa Devletleri'nin bu savaşlarda Osmanlı'nın yanında olmasına neden olacaktı.

1812 yılına kadar sürecekt, tarihte "**Napolyon Savaşları**" olarak anılan savaşlar 19. yúzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı topraklarında da zaman zaman yoğunlaştı. Fransa'nın Mısır seferiyle Fransa'ya karşı sürdürülecek olan koalisyonlara Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları da katılmış oldu.²⁵

Napolyon Savaşları 1814 yılına kadar Napolyon'un 1807'de Rusya ile kazandığı savaşın sonucunda imzalanan Tilsit Barışı'ndan sonra yıldızı sönerek devam etti. Fakat yúzyılın ilk çeyreği Napolyon'un liberalizm ve milliyetçilik akımlarını silah zoruyla Avrupa kıtasına yaydığı yıllar olarak anıldı. Bu durum Avrupa Devletleri arasında büyük endişe yaratmıştı. Napolyon'un kurmaya çalıştığı "**Kıta Ablukası**" İngiltere ile her türlü ticareti engelleme anlamına gelerek, İngiliz ticaret gemilerinin görüldüğü yerde batırılmasını gerektiriyordu. Böylelikle 20. yúzyılın savaşlarında kullanılacak bu sistemin temelleri atılmıştı.²⁶

Napolyon için Osmanlı toprakları sadece Ege Adaları ve Mısır ile sınırlandırılarak İngiliz ticaret yolunun kontrolü anlamına gelmiyordu. İstanbul Napolyon için ayrı bir anlam taşıyordu. "Napolyon safçasına mistik bir inançla, İstanbul'un dünya hakimiyetine giden anahtarlardan biri, belki de en önemlisi olduğuna inanıyordu."²⁷ Napolyon'un dünya hakimiyeti ve İstanbul hakkında düşündükleri mistik

²⁴ Anderson, a.g.e., s. 45

²⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 57 Rusya için Fransa'nın Malta'yı ve Campo Formio Antlaşması ile Yedi Ada'yı alarak buradan Mora ve Arnavutluk'a kışkırtmalar yapması Balkanlar üzerinde planları olan Rusya'yı sinirlendiriyordu.

²⁶ Napolyon Savaşları'yla karışan Avrupa haritası ve yaydığı Devrim korkusunun ardından 1814 Eylül'ünde Rusya, Avusturya, İngiltere, Prusya ve Fransa ile birlikte irili ufaklı Krallıklar, Prenslikler'in de katıldığı Viyana kongresi gerçekleşti. Kongre'den çıkan en önemli sonuç ise "Avrupa Uyumu" ilkesiydi. Bunun anlamı: Avrupa'daki statükoyu korumak için kongreye katılan ülkelerin anlaşmasıydı.

²⁷ Anderson, a.g.e., s.60

bir inançtan ibaret olabilir fakat 19. yüzyıl boyunca İstanbul ve Boğazlar Doğu Sorunu'nun en önemli halkasını oluşturmuş, Boğazlar'ın Rusya'nın eline geçmesi Düvel-i Muazzama'yı her zaman endişelendirmişti. Ve bu durum Avrupa'nın Hasta Adamı'nın ömrünü uzatmak için Osmanlı toprakları ve bu toprakların en önemli bölümünü oluşturan Boğazların paylaşımı her defasında ertelenerek, Osmanlı Devleti'nin sonunu geciktirmişti.

1.2.TANZİMAT'A GİDEN YOL: II. MAHMUT DÖNEMİ

1808–1839 yılları arasında hükümdar olan II. Mahmut dönemi, Osmanlı reformlarının daha somut şekilde görüldüğü fakat aynı zamanda Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Sırbistan ve Mısır'ın özerkliğiyle İmparatorluk'un çözülüşünün de açıkça başladığı bir süreci ifade eder.

1808 yılında, İmparatorluğun eyaletlerindeki belli başlı eşrafın saraya davet edilmesiyle **Sened-i İttifak** imzalanmıştı. Buna göre; Ayanlar Sultan ve temsilcisi sadrazam karşısında dürüstlük, yeni bir ordu örgütleme, vergilerin düzenli ve gerçekten toplanışı, eyaletlerin yasallığa ve adalete saygılı biçimde yönetimi, her eyaletin toprak ve rejimine karşılıklı saygı, reformları desteklemede ve karşı çıkanlara ortak harekete geçmeyi kabul ediyorlardı. Sultan da, sadece yasal ve düzenli vergi alacağını üstleniyordu.²⁸ Sultan'ın eşrafa fazla yarar sağladığı gerekçesiyle imzalamadığı belge yalnızca dört yönetici ya da ileri gelence imzalanmıştı.²⁹ Kimi yazarlarca Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal belge olarak değerlendirilen Sened-i İttifak'ın³⁰ önemi; Osmanlı sultanlarının merkezi idare konusunda yetersizliklerini kabul edip, Osmanlı topraklarındaki Ayanlarla anlaşma yolunu aradığının açık bir göstergesi olmasıdır.

Nitekim II. Mahmut, Rusya ile var olan savaşta, ayanların getirdikleri askeri birliklere duyduğu ihtiyaçtan dolayı 1812'ye kadar bekleyip özellikle de 1815'ten sonra ayanların ortadan kaldırılmasına ve merkeziyetçiliğin geri getirilmesine çalışmıştır. Ayanları, Padişah'ın emirlerine itaatsizlik, reayayı soyma ve baskı yapma şeklinde suçlandırmıştı. Bu yolla azil, mukataa çiftliklerini müsadere veya İstanbul'a çağırıp ikamete memur etmek ve mukavet gösterdikleri takdirde güvenilir valilerin ve paşaların idaresindeki askeri kuvvetlere cezalandırma (tedip) ve idam etmek gibi tedbirler almıştır. H. İnalcık'a göre, bunun sonucunda Sultan II. Mahmut başarılı da olmuştur.³¹

R. H. Davison'a göre, II. Mahmut'un merkeziyetçiliği sağlamak için yaptıkları, 1871 sonrası Abdülaziz'in ve 1878 sonrası II. Abdülhamit'in bir felaket olan kişisel egemenlik dönemlerinin zeminini hazırlamıştır. Çünkü aynı zamanda Sultan, merkezi hükümetin, keyfi otorite kullanılmasını fiilen denetleyen güçlerden ikisini de kaldırmış

²⁸ Mantran, a.g.e., s. 29; Ortaylı, a.g.e., s.36, Ayrıca Sened-i İttifakla ilgili bir değerlendirme için bkz., Berkes, a.g.e., s.137-143

²⁹ İmzalayanların sadece dört kişi olmasının nedeni, davete uyarak saraya gelen ayanlardan bir çoğu belgeyi iktidarlarını sınırlandıracağını görmeleri nedeniyle toplantıyı bitiminden önce terk edip gitmeleriydi. Mantran, a.g.e., s.29

³⁰ Sened-i İttifak'ın Osmanlı tarih araştırmacıları tarafından değerlendirilmesi hakkında toplu bir çalışma için bkz. Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.84-88

³¹ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2 bs, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 348-349

oluyordu. İktidar, artık saray ile Bab-ı Ali'deydi ve buna bağılı olarak merkezi hükümet halkı daha çok ezebiliyordu, iktidarın kullanışı artık tamamen padişah ve memurların karakterine bağılıydı.³²

II. Mahmut, 1821 yılında Yanyalı Ali Paşa ile yoğun bir savaş içindeyken, Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli adımı Mora yarımadasındaki isyanla başlamış ve kısa sürede Yunan adalarına sıçramıştı. II. Mahmut'un çıkardığı bir fermanla, İmparatorluk'ta yaşayan tüm Yunan asıllıların silahlarını teslim etmeleri, ikinci bir fermanla ise gayrimüslimlerin Müslümanlar'a yardım etmeleri emredilmişti. Kısa bir süre sonra Müslüman çeteler Anadolu kentlerindeki Yunan mahallerine saldırıda bulunmuşlardı. Aynı şekilde Mora'da yaşayan Türkler de aynı muamele ile karşı karşıya kalmışlardı. İstanbul'da ise Rum Patriği Gregory asılmıştı. Bir sene sonra Sakız adasında, M. S. Anderson'un verdiği rakama göre 20 bin Yunanlı öldürülmüş, bu durum Avrupa kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve Yunanlılar için yardım kampanyaları başlatmışlardı.³³

Avrupa kamuoyu 19. yüzyılda Yunanlılar'ın Eski Yunan'ın mirasçıları olduğu varsayımı ile çok popüler bir şekilde Yunan hayranlığı içindeyken, bu gelişmelerle Yunanlılar'a olan destek daha da artmıştı. Fakat Avrupa Devletleri siyasi anlamda aynı desteği başta Yunan Bağımsızlık Savaşı'na göstermiyor, hatta İngiltere ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bu ayaklanmayı bastırmasını umuyorlardı. Çünkü gücü azaltılmış bir Osmanlı Devleti, Rusya karşısında özellikle İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmekteydi. Çok uluslu olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ise bu kötü örneğe karşı gelmesi çok normaldi. Fakat Rusya³⁴ için durum tamamen farklıydı. Savaşarak özellikle deniz gücünü iyice yitirecek olan Osmanlı İmparatorluğu, hem daha da zayıflayacak hem de Rusya himayesi altındaki Yunanistan sayesinde sıcak denizlere de inebilme şansına sahip olacaktı.

Rusya yine de yalnız başına hareket etmekten çekinerek, bir dizi uluslar arası konferansla konuyu uluslar arası diplomasi gündemine getiren başarısız girişimlerde

³² Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856- 1876**, çev. Osman Akınhay, II. bs, İstanbul: Agora, 2005, s. 33

³³ Anderson, a.g.e., s. 74-77

³⁴ 1821 yılında Çar I. Alexander Fransa'ya Mora yarımadasının Fransız himayesine girmesini önererek işbirliği teklif etmiş fakat Fransa bu teklifi ciddiye almamıştı. Yine 1822 yılında Çar, İngiliz ve Avusturya Hükümetlerine Yunan sorunu hakkında işbirliği önermiş ve bu isteği de reddedilmişti. Rusya sorunun başında mutlak monarşiye karşı girişilen bu bağımsızlığa tek başına direk destek olmaktan çekinmiş, Napolyon Savaşları ardından kurulan dengeyi de yıkmaya korkmuştur. Konunun ayrıntıları için bkz: Anderson, a.g.e., s. 74-81

bulundu.³⁵ Fakat özellikle İngiltere³⁶ için konunun ciddiye alınması, Bab-ı Ali'nin Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kalarak, Mısır birliklerinin 1824'de Mora yarımadasına çıkmasıyla ve 1825 yılında da önemli başarılar elde etmesiyle başladı. Çünkü artık Rusya uluslar arası alanda uzlaşmacı bir yol aramaktan vazgeçmiş ve bu durum İngiltere'yi Osmanlı-Rus Savaşı³⁷ çıkma ihtimali noktasında endişelendirmeye başlamıştı. Aynı süreçte İngiliz kamuoyu, Mora'da yaşananların insani boyutu konusunda İngiliz hükümetine güçlü bir baskı uygulamıştı.

1825 ile 1829 yılları arasında ortaya çıkan net sonuç Osmanlı-Rus Savaşının da Yunan Bağımsızlık Savaşı "bahanesiyle" başlamış olduğudur. II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri katliamı ile Osmanlı Ordusu'nu yok etmesine rağmen, başlarda Rus ordusuna karşı önemli başarılar elde etmişti. Fakat bu, Rus ordusunun Edirne'ye kadar ilerlemesine engel olamamış ve sonunda Sultan barış yapmak zorunda kalmıştır.³⁸

Barış antlaşmasına kadar geçen süreçte bir nokta çok daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştı. 1828 yılında Rus Çarı, altı devlet adamına ileride Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı politikasını belirlemesi için bir çalışma yapmalarını istemişti. Sunulan raporda, Çar'ın danışmanlarından biri olan D. V. Dashkov, "Rusya'nın Boğazlar'ı ve İstanbul'u ele geçirmesi sonucunda İmparatorluğu'nun dağılacağına ve büyük bir Avrupa savaşına yol açacağını" savunuyordu. Komite sonuçta raporunda, "Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasını sağladığı avantajların, dezavantajlarından fazla olduğunu" yazıyordu. Bir gözlem ve yorumda, 1829'da Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz Elçisi Sir Robert Gordon'dan şu şekildeydi: "savaşın hemen bitmesi dışında hiçbir şey, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökmekten kurtaramaz. Ülkenin içindeki karışıklık dış tehditten çok daha fazla endişe verici; itaatsizlik ve kayıtsızlık doruk noktasına ulaştı."³⁹

Sonuçta Düvel-i Muazzama, Osmanlı İmparatorluğu'nun konumunu, yaşama gücünü ve zamanla da reform yapma gücünü belirlemişti. Batılılaşma projesi, iki yönlü ilerlemişti; reformlar, hem İmparatorluğun kurtuluşu için gerekli görülmüş, hem de dış baskılara göz yumularak Batılı Devletler'in müdahaleleriyle kabullenilmişti.

³⁵ Rusya'nın girişimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: A.g.e., s. 82

³⁶ İngiltere, Fransa ve Rusya deniz güçlerini, Osmanlı-Mısır filosunu durdurmak için 1827 yılında Navarin'e gönderdiğinde İngiltere çatışmaya girmeden Osmanlıları nasıl durduracağını düşünmüştü.

³⁷ Rusya'yı endişelendiren ve savaşa doğru sürükleyen bir diğer konu, Osmanlı ordusunun Tuna Prenslikleri'negirmesiydi. Rusya, Tuna Prenslikleri'nin eski ayıcalıklarının iadesini istiyordu.

³⁸ 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile ilgili A.g.e., s. 91

³⁹ Anderson, a.g.e., s. 89-91

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin konumu, her geçen yıl uluslar arası ilişkileri etkilemiş, Doğu Sorunu da gittikçe önem kazanmıştı. Yunan Bağımsızlık Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi içinde milliyetçilik akımlarının başladığını ve bu durumu engellemeye gücü yetmediğini gözler önüne sermişti. Büyük Avrupa Devletleri'nin de özellikle Rusya karşısında zayıflayan İmparatorluğun varlığını koruma altına almaları gerektiğini göstermişti.

II. Mahmut uluslararası alanda, bir nevi var olma mücadelesi verirken, İmparatorluk'un içinde de birçok reform hareketine girişmişti. En önemli yaptığı iş ise, tarihte Vakay-i Hayriye olarak anılan, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıydı. Sultan tam da Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın sürdüğü yıllarda 1826'da, çıkan Yeniçeri ayaklanmasını kullanarak kanlı bir baskınla bu ocağı kaldırmıştır.⁴⁰ III. Selim'in aklında olan ve II. Mahmut'un gerçekleştirdiği Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, aslında aşamalı olarak düşünülmüş fakat çıkan ayaklanma sonucunda gelişmeler ocağın bir anda ortadan kaldırılmasını gerekli kılmıştı. Yeniçeriler'in kontrol altına alınarak, zamanla kaldırılması, Osmanlı Devleti'ndeki güçlü konumları ve Osmanlı toplumundaki kökleşmiş Ayan ve zaman zaman Saray çevresiyle var olan çıkar ilişkileri nedeniyle bu iki Sultan tarafından şart görünüyordu. Bunun nedenleri arasında Ocağın artık savaşlarda gerekli disiplin ve başarıyı gösterememesi, Osmanlı toplumu içinde önemli ve güçlü bir sınıf haline gelmeleri, özellikle taşrada, halktan her istediklerini baskı ve zulüm yoluyla elde etmeleri geliyordu. Fakat daha da önemli bir nedense, Osmanlı Padişahlarının, birçok olayda görüldüğü gibi zaman zaman iktidarlarını bu sınıflarla paylaşmak zorunda kalmalarıydı.

Mahmut için ordunun güçlendirilmesi yetmemiş, bazı yapısal değişiklikler de gerekmişti. Askeri alanda yapılan reformlar yanında toprak, vergi, eğitim alanında yapılan reformlar birbirleriyle bağlantılı olarak gerçekleşmişti.

II. Mahmut döneminde 1830 yılına kadar askeri reformlar öncelikliydi. 1830–1839 arası dönem ise sivil reformlara ayrılmıştı. Genel olarak merkezi idare ile yerel idareye yönelik olan bu reformların bazıları salt biçimde gözüke de, gerçek bir anlayış

⁴⁰ Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı gün ve ardından gelişen gelişmeleri dönemin İstanbul'da bulunan Rusya'nın İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in değerlendirilmesiyle, ölen binlerce kişi karşısında duyulan üzüntü ve merhametin yanı sıra bu ocağın sosyal bir kurum olarak yıkımı hak ettiği yönündedir. Elçinin anlatımıyla olayın gelişimi için bz. Stanley Lane Poole, **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, çev. Can Yücel, 3.bs, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 59-61

değişikliği, devletin yapısında ve işleyişinde gözle görülür bir başkalaşmaydı. Bu sadece kişilerle değil, gelenek görenekler ve hatta devlet anlayışıyla ilgiliydi.⁴¹

Sultan tarafından atanan memurların yer aldığı üç ayrı meclis kurulmuştu; Hükümet Şurası, Adliye İşleri Yüksek Kurulu ve Askeri Şura Dairesi. Birincisi, merkezi hükümet organı ile ikincisi adalet organı ile üçüncüsü ise ordu ile ilgili yeni kurallar koyacak meclisler olarak kurulmuştu. Çalışmalarının amacı; yeni “nizamet-i esasiyye” hazırlanmak olan bu meclisler, geleneksel iki üst makam olan “sadrızamlık” ve “şeyhülislamlık”ın yerlerini ve anlamlarını değiştirmede kendini gösterdi. Berkes’e göre sadrazamlık hükümdarın mutlak vekili olmaktan çıkarak “başvekil” adı altında silikleştirildi. Şeyhülislamlık da hükümet yönetimi ve planlama kurullarının dışında bırakılmıştı.⁴² Zamanla hükümet, bakanlıklara bölünmüştü.⁴³ Ayrıca II. Mahmut dönemi birçok şariat dışı yasalar çıkartılmıştı. Bazıları, ordunun yeniden örgütlenmesini konu alan, karantina benzeri, yeni sosyal kurumların çalışmasıyla ilgili yönetmelikler ve devlet mekanizmasının yenilenmesiyle ilgili düzenlemelerdi.⁴⁴ Yeniçeriler’in ortadan kaldırıldığı yıl, daha önce bağımsız olan ve mütevellilerin elinde bulunan vakıfların idaresini merkezileştirmek amacıyla **Evkaf-ı Hümayun Nezareti** kurulmuştu. İstanbul’da mevcut vakıflar bu yeni nezaretin denetimi altına alınmaya başlanmıştı. Bu yolla vakıfların gelirlerini tasarruflarında bulundurmak ekonomik açıdan hükümet karşısında bağımsız olan ulemayı etkisizleştirerek merkeze daha fazla bağımlı kılmaya çalışılmıştı.⁴⁵

Devlet görevlileri “kul” sıfatından “memur” sıfatına geçerek görev ve mevkilerine göre maaş almaya başlamışlardı. Cezai sorumluluklarını düzenleyen ve rüşvet gibi uygulamaları önlemeyi hedefleyen ceza kanunları da Sultan’ın son yıllarında çıkarılmıştı.⁴⁶ Merkeziyetçi reformlar vilayet yönetimlerini de kapsıyordu, valilere maaş bağlanarak vergileri müstakilen toplayıp harcamalarına son verilmesine çalışıldı. Köy

⁴¹ Mantran, a.g.e., s.49

⁴² Berkes, a.g.e., s.174

⁴³ İçişleri Sadrazamın yardımcısının yetkisindedir, 1836’da Umur-u Mülkiye Nazırı, 1837’de Vekil-i Dahiliye (İçişleri Bakanı) olur. Mali işler (Ordu Hazinesi, İmparatorluk Hazinesi, Para) Nezaret-i Umur-u Maliye daha sonra da Vekalet-i Maliye içinde bir araya toplanır. Reisül-küttap’ın yetkisine bırakılmış dışişleri, 1836’da Vekalet-i Hariciye bakanlığına dönüşür ve 1838’e kadar dış ticarete bu bakanlığa bağlıdır. 1838’de Meclis-i Ziraat ve Ticaret kurulur daha sonra Meclis-i Nafia (Bayındırlık İşleri Kurulu) ya dönüştürülür ve Nezaret-i Ticaret de ayrılır. Mantran, a.g.e., s. 49

⁴⁴ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler IV**, der: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 15. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 128

⁴⁵ Akyıldız, a.g.e., s. 54

⁴⁶ Mantran, a.g.e., s. 50 Davison, II. Mahmut’un çabalarının bir çoğunun görece etkisiz kaldığını düşünür. “Gerçekte, rüşvet ile müsadereyi kaldırmayı ve maaşları düzgün biçimde ödemeyi başaramadı. Kurduğu yeni ordu ile açtığı yeni okullar ilk hallerinden daha iyi bir duruma gelemediler.” der. Davison, a.g.e., s. 32

ve mahalleler için muhtarlıklar kurulmuştu. Ayrıca posta örgütü de yine bu dönem kuruldu.⁴⁷

Hariciye Nazırlığı bünyesinde Tercüme Odası açıldı. Tercüme Odası'nın kurulması R. H. Davison'a göre, zamanında tahmin edilebilecek olanın çok ötesinde sonuçlar doğurmuştu. Kısa sürede 19. yüzyıldaki sayılı Osmanlı memurlarının bir bölümünün yetiştiği bir okul halini almıştı. Örneğin Ali Paşa, Fuad Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Münif Paşa, Mehmet Reşid Paşa, Safvet Paşa ve Namık Kemal buradan yetişmişti. Tercüme Odasında bulunanlar, ilgilendikleri diplomatik işler sayesinde Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ediyorlardı, Fransızca'yı burada ilerletiyor ayrıca elamanlarının birçoğu, Avrupa başkentlerindeki ek görevlerle tecrübe kazanıyorlardı.⁴⁸

Devlet eliyle çıkarıldığı için ilk resmi gazete olan Takvim-i Vakayi yine II. Mahmut döneminde, 1831'de çıkartılmıştı. Osmanlı Devleti'nde ise bu tarihten önce yabancı devlet temsilcileri ve azınlıkların çıkardığı gazeteler mevcuttu.⁴⁹ Takvim-i Vakayi'nin çıkartılmasında etkili olan yine Fransız asıllı ve İzmir'de gazetecilik yapmış Alexandre Blacque'du. Blacque, Osmanlı Devleti tarafından çıkarılacak olan bir gazetenin iç ve dış olaylar karşısında gerekliliğini bir mektupla Serasker Hüsrev Mehmet Paşa'ya anlatmıştı. Oradan da konu Sadaret tarafından Sultan II. Mahmut'a iletilmişti. Sultan gazete çıkartılması için verdiği emirde, uzun süredir kendisinin de aklında olan bu fikir için bu güne kadar uygun zamanı beklediğini belirtmişti.⁵⁰ Yine de Osmanlı toplumunda gazetenin öneminden bahsedilmek için Tanzimat döneminin sonlarını beklemek gerekecektir.

Osmanlı Modernleşmesi, ordunun güçlendirilmesi ve İmparatorluk'un Avrupa Devletleri karşısında durabilmeleri için başlatılmıştı. İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği gibi "...bu devrin devlet adamının amacı Kanuni devrini geri getirecek reformlar yapmak değildi. Ulemanın önünde veya fermanlarda böyle bir ifade kullansalar da, Osmanlı devlet adamları dünyanın değiştiğinin ve kendilerinin de değişmeleri

⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 47-48

⁴⁸ Davison, a.g.e., s. 29-30

⁴⁹ 1794'de Fransız elçiliği tarafından basılan Bulletin de Nouvelles, yine Fransız elçilik gazetesi olan 1796 tarihli Gazette Francaise de Constantinople ilk örneklerdir. 1831 yılı öncesi çıkan yabancı ve azınlık gazeteleri için bkz: Hamza Çakır, **Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2002, s. 5-7

⁵⁰ Serasker Hüsrev Mehmet Paşa bu mektup ve Blacque'e cevaben yazdığı üst yazıyı Sadaret'e sunar. Ve burdan da konu; ülke içinde yapılmakta olan çalışmaların içeriğinin Osmanlı halkı tarafından bilinmediği ve yanlış yorumlandığı bunun için de bir gazetenin gerekli olduğu vurgulanarak, gazete çıkarmanın şeriata ve mevcut düzene aykırı olmadığı belirtilerek II.Mahmut'a sunulur. Çakır, a.g.e., s. 14-16

gerektiğinin bilincindeydiler.”⁵¹ Fakat bu görüş tek başına II. Mahmut’un yaptıklarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ya da II. Mahmut’u reformist bir sultan yapsa da uyguladığı reformları Batı reform ve uygulamalarını takip ederek modern bir yönetim kurmayı amaçladığını göstermez. Bu dönem reformlarını değerlendirirken unutulmaması gereken önemli bir nokta vardır; Taner Timur’un ifadesiyle “II. Mahmut reformdan ve yenileşmeden çok mutlak iktidar istiyordu. Padişah’ın sözünü, klasik çağda olduğu gibi, “kanun” haline getirmek amacındaydı.”⁵² Bu nedenle de Avrupa’daki anayasal gelişmeler aksi olsa da Osmanlı toplumunda Ruya’da olduğu gibi mutlak monarşiye doğru bir eğilim mevcuttu. İleride Sultan Abdülaziz de Rusya modeline bakarak Rus monarşisine sempati duyacaktı.

⁵¹ Ortaylı, a.g.e., s. 42

⁵² Timur, a.g.e., s.136 Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması ve olayların gelişiminin dönemin yerli ve yabancı kaynaklarına dayandırılarak anlatıldığı ayrıntılı bir çalışma için bkz: A.g.e., s. 119-157

1.3.SİSTEMLİ BATILILAŞMA DÖNEMİ: TANZİMAT

Bilindiği gibi, 1839'daki Tanzimat Fermanı, Osmanlı hükümetinin amacını ifade ediyordu. En önemli konuları, Osmanlı İmparatorluğu'nda herkesin mal, can ve namus güvenliğini garanti altına alma, yargılamaların açık ve kurallarına göre yapılması, iltizam sisteminin kaldırılması, yerine düzenli bir vergi sisteminin getirilmesi ve düzenli bir askere alınma sisteminin oluşturularak, askerliğin hayat boyundan en fazla 4-5 yıla indirilmesi oluştuyordu.

Davison, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilme zamanı⁵³ için "kesinlikle mevcut koşullara göre belirlenmiş, Hatt-ı Şerif diplomatik bir silah olarak kullanılmıştı." yorumunu yapar. Mustafa Reşid'in diplomatik krizden kurtulmak için liberal fermanı yaralandığını fakat yine de Tanzimat Fermanı'nın Britanya hükümetince dayatıldığı ya da onlardan esinlendiğini söyleyemeyeceğini; Hatt-ı Şerif'in Reşid'in eseri olduğunu belirtmiştir.⁵⁴

Aslında, Tanzimat Fermanı'nın iki niteliği, bütün Tanzimat döneminin ikililiğini yansıtmaktaydı: Zamanının gerekliliğini yerine getirmek için Batılı kurumlar yaratılırken, imana ve devlete dayalı geleneksel kurumlar da korunmuş, bunlarda da bir ölçüde reforma gidilmişti.⁵⁵

Tanzimat döneminin bir diğer önemli belgesi, Kırım Savaşı'nın ardından gelen Islahat Fermanı'ydı. Bilindiği gibi Kırım savaşı, "Kutsal Yerler"⁵⁶ sorunu olarak bilinen basit bir konuyu, Rusya'nın büyütürken Ortodoks Kilisesi'nin Rus İmparatorluğu'nun koruması altına alan bir anlaşma istemiyle İstanbul'a gelmesi ve red cevabı alarak dönmesi sonucu çıkmıştı. Ardından Rusya Ortodoksluğun savunmasını

⁵³ Mısır sorunu, Edirne Antlaşması sırasında başlamıştı. Mehmet Ali Paşa önce Fransa ile Osmanlı eyaletlerinden Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'in Mısır tarafından Fransız desteğiyle, Osmanlı Devleti'nin rızasıyla işgal edilmesini gördü. Fransa'dan istediği desteği alamayınca İngiltere'ye benzeri önerilerde bulundu. Ve yine reddedildi. Ardından 1831'de tek başına Suriye seferine çıktı. Oğlu İbrahim kısa sürede Suriye'yi Osmanlı ordusunu yenerek ele geçirdi. Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı yönetimi ile görüşme çabaları sonuçsuz kalınca 1832 yılında ordusunu Konya'ya kadar ilerletip, Osmanlı ordusunu bozguna uğrattı. Ardından Sultan Rusya'nın yardımını istemiştir. Beklenen yardım gelmiştir. Fransa ve İngiltere Mısır ve Osmanlı arasında barış yapılmasından yana tavır koymuştur. 1838'e kadar geçici bir barış süreci yaşanmıştır. 1839'da harekete geçen Osmanlı ordusu Nizip'te ağır bir yenilgi yaşamıştır. Fransa ve İngiltere'nin Mehmet Ali'ye baskısı sonucu 1840'da Mehmet Ali'ye "Hidiv" ünvanı verilerek Mısır babadan oğula geçen valilik konumuna getirilir. Mantran, a.g.e., s. 41-43

⁵⁴ Davison, a.g.e., s.40, Zürcher de, Hatt-ı Hümayun'un Mısır sorunu sırasında Avrupa Devletlerinin özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmak için kuşkusuz bir diplomatik hamle olduğunun ama metnin Reşid Paşa önderliğindeki reform yanlılarının içten kaygılarını da yansıttığını söyler. Zürcher, a.g.e., s.80

⁵⁵ Davison, a.g.e., s. 41

⁵⁶ Beytüllahm'da Ortodokslar ve Katolikler için önemli olan "Doğum Günü Klisesi"nin anahtarının kimde kalacağı sorunundan ortaya çıkmıştır. "Kutsal Yerler Sorunu"nun ve bu sorun karşısında Rusya'yı tatmin etmeyen Osmanlı çözümü için bkz: Dumont, a.g.m., s. 119

etkili biçimde yapabilmek için güvence olarak Rumen prensliklerini işgal etmiş ve savaşın yolu açılmıştı.

Tüm bu istekler Rusya'nın, İmparatorluğunu sağlamlaştırmaya çalışan Fransa'nın ve 1848 yılının devrimci hareketleriyle uğraşan Avusturya'nın iç meseleleriyle yoğun bir şekilde uğraşırken, bu fırsattan yararlanma isteğinin bahaneleriydi. Kendisine Boğdan, Eflak, Sırbistan ve Bulgaristan'ı koruma altına ayırırken, İngiltere'ye Mısır ile Girit'i, koruması altına almayı ve İstanbul'u da serbest bir liman olarak bırakmayı teklif etmişti. Londra'da hiçbir yankı bulmayan bu teklif, Rusya tarafından, sessizliğin örtülü bir anlaşma olarak nitelenmesine yol açmıştı.⁵⁷

1856'ya kadar sürecek ve tüm taraflar için ağır kayıplara yol açacak savaş, Fransa ve İngiltere'nin de büyük askeri desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Avrupa devleti olarak kabul eden **Paris Antlaşmasıyla** son bulmuştu.

Fransa ve İngiltere yardımlarının bedeli olarak, Sultan henüz 1854'de bir dizi yeni reform için söz vermişti. Paris Antlaşmasından henüz bir kaç gün önce ilan edilen **Islahat Fermanı** gerekli sözü yerine getirmişti. Fermanla, Müslüman olmayan cemaatlerin geleneksel dokunulmazlıklarına saygı, ayin özgürlüğü ve mallarını yönetme hakkını güvence altına alınmıştı. Tüm Osmanlı uyrukları vergi, adalet ve eğitim karşısında eşit olmayı, aynı okula gidebilmeyi ve aynı işlere girebilme haklarına sahip kılınmışlardı. Her cemaate kendini temsil edebilme hakkını sağlamak üzere yerel idarelerin yapısında yeniden örgütlenmeye gitmek öngörülmüştü. Fermanda, özellikle Batılı Devletler'in ileride ekonomik çıkar sağlayacağı kamu maliyesinin düzeltilmesi, bayındırlık işlerine girişileceği, bankaların kurulmasına izin verileceği gibi maddeler mevcuttu.⁵⁸

Ş. Mardin, fermanın Müslümanlar tarafından, Müslümanların "**Millet-i Hakime**" statüsünün ortadan kalktığı yönünde tepki vermiş olduğunu ve Yeni Osmanlılar'ın ileride fermanı iktisadi emperyalizmi pekiştiren bir belge olarak yorumladıklarını söylemiştir.⁵⁹

⁵⁷ A.g.m., s. 120-121

⁵⁸ A.g.m., s. 123-124

⁵⁹ Mardin, a.g.e., s. 87

1.3.1.İdari Alanda Yapılan Değişiklikler ve Bürokrasinin İktidarda Yükselişi

Tanzimat Devri'nin Osmanlı tarihindeki ayırıcı niteliği, reformların sivil bürokratlar tarafından yürütülmesiydi.⁶⁰ Bürokrasi II. Mahmut dönemiyle güçlenmeye başlamış, yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve ayanların gücünün azalmasıyla tekrardan yönetici sınıf haline gelmişti.⁶¹ S. Yerasimos'a göre; Bürokrasinin öncü kesimi II. Mahmut'un ölümüne kadar bir reformu kabul ettirecek güçte değildi. Çünkü Hükümdarın çevresini alan kurulu düzen taraftarları, büyük arazi sahipleri ve ayanların yerine geçmiş olan tam yetkiyle donatılmış valilerle, böylesine tehlikeli bir teşebbüse razı olmayacak kadar sıkı bağlar içindeydiler.⁶²

Oysa Tanzimat sonrası yönetim büyük oranda bürokratlarının kontrolüne geçmişti. Tanzimat dönemi bürokratlarından; önce Mustafa Reşid, sonra yetiştirdiği Ali ve Fuat Paşalar, Mithat Paşa, yine bürokrasinin içinde bulunmuş olan muhalefetteki Yeni Osmanlılar döneme damgasını vurmuş, Osmanlı Batılılaşmasının önde gelen isimleri ve simgeleri olmuşlardı.

Mustafa Reşid "Tanzimat'ın babası" kabul edilmiş, Ali ve Fuat Paşalar Reşid'in izinden giderek Tanzimat'ın yürütücülerini olmuşlardı. Ortak noktaları tebaaya "aşırı" bir hürriyet vermek değil, devleti kurtarmaya çalışmaktı. Yeni Osmanlılar ise bu tutuma karşı koyarak "hürriyet istemiş" ve bunun anyasaya dayanarak bir parlamento ile sağlanacağını düşünmüşlerdi.⁶³

Tanzimat Dönemi yönetici sınıfı kompozisyonunun, Klasik Osmanlı dönemindeki asker yöneticilerden, sivil bürokratlara geçişi Osmanlı devlet yapısında bir değişikliğin başladığını göstermekteydi. Tanzimat'ın ilanından sonra yeni bir düzenlemeyle vilayet idarisinde bölgenin askeri komutanları ile valilerin yetkileri ayrılmış, böylece mülki ve askeri amir arasında bir güç ve yetki dengesi kurulmuştu.⁶⁴

İdari alanda yapılan ıslahatlarla, valilerin nüfuz ve yetkileri azaltılmaya çalışılmıştı. Bunun nedeni valilerin kendilerini ayanların mirasçıları olarak

⁶⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 109

⁶¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*, çev. Babür Kuzucu, 7. bs., İstanbul: Belge Yayınları, 2001, s. 33 Yerasimos, bu bürokrasi sınıfından, üretim araçlarının her türlüünden kopmuş, bir anlamda soyut bir yönetici sınıfı da kavramanın mümkün olmadığını aslında ülkenin egemen tabakası hazineyi ellerinde tutan merkezi bürokratlardan, taşra valilerinden, büyük mülk sahiplerinden ve tefeci sarraflardan meydana geldiğini, üstelik herhangi bir kişinin bu kategorilerden bir kaçına dahil olabileceğini belirtir. Yerasimos, a.g.e., s. 33

⁶² A.g.e., s.39

⁶³ Mardin, a.g.e., s. 86

⁶⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 109

görmeleri idi.⁶⁵ Valilere yalnız asayiş işleri bırakılarak, mali işler merkezden Padişah tarafından tayin olunan “**muhasıl-i emval**” adıyla anılan kişilerce yürütülmüştü. Muhassıl tayin olunan yerlerde askerler asayiş ve disiplini sağlayacak, bir kısmı ise vergi toplama işleri için muhasıl emrine verilmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁶

Muhassıl gönderilen sancak, merkez ve kazalarda birer “büyük meclis” muhasıl olmayan kaza ve kasabalarda ise “küçük meclisler” kurulmuştu. Büyük Meclis mülki, adli ve mali işleri görüşüp karar almaya yetkili kılınmıştı.⁶⁷

1839 sonrası valilerin gücünü kısıtlama amacı güden yasaların sonucunda vilayet meclislerinde eşrafın temsil etmesi, bu sınıfın güçlenmesine neden olmuştu. Bu nedenle 1852 yılında valilerin yetkileri idari bölümleri rahatlıkla denetim altına alabilecekleri şekilde genişletilmeye başlandı. 1856’da ya valilerin ya da vilayet genel meclislerinin gücünü artırma gereği tekrar ortaya çıkmıştı. 1858’de saray ilk yolu tercih etmiş, valiyi devletin yetki alanına giren bütün işlerde, merkezi hükümetin mahalli temsilcisi kılınmıştı. Fakat pratikte, vilayet genel meclislerin valilerle uyumsuz çalışmaları görünmüş, her vilayette büyük arazi sahiplerinin katılımıyla, çıkarları doğrultusunda bir sömürü düzeni oluşmuştu.⁶⁸

Vilayetlerdeki idari yapılanma sorunlarına bir çözüm üretmek için 1864’de tekrar bir düzenlemeye gidilmişti. Bu noktada Büyük Güçlerin eyaletlerdeki müdahalelerini de engellemek amacı güdülmüştü. Eski eyaletler örnek alınarak daha küçük vilayetler meydana getirilmişti. Vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalarda köylere bölünmüştü. Vali vilayet idaresinin başı konumundaydı, fakat tüm yetkiyi elinde tutmamıştı, her biri kendisiyle ilgili bakanlık tarafından atanan hem bakanlığa hem de valiye karşı ikili bir sorumluluğu olan vilayet müdürleri, valinin yardımcıları olmuşlardı. Bu durum eyaletlerden bakıldığında daha çok bir merkezîyetçiliği simgelerken, valilere tanınan siyasal, mali ve hukuk alanındaki kesin yetkileri ve Osmanlı Devleti kanunlarının uygulanmasıyla yükümlü olması da, başkenti göz önünde tuttuğumuzda adem-i merkezîyetçiliği temsil etmekteydi.⁶⁹

⁶⁵ Yerasimos, a.g.e., s. 119

⁶⁶ İnalçık, a.g.e., s. 363

⁶⁷ A.g.e., s. 364 Büyük meclis üyeleri, muhasıl ve iki katibi ile o yerin kadısı, müftüsü, umur-i zaptiye amiri, müslüman dört aza ve gayri müslim ahali varsa, bunların metropolidi ve iki kocabaşı olarak onüç kişiden oluşuyordu.

⁶⁸ Yerasimos, a.g.e., s. 120-121

⁶⁹ A.g.e., s. 121-122

Ortyalı'nın ifadesiyle;

“Tanzimat hareketi geniş köylü kitlelerinin hayatında kayda değer iyileşmeler getirememiştir. Merkezi hükümetin taşrada yaptığı idari reform sonucu kurulan mahalli meclislere, toprak sahipleri girdiler ve bunlar Tanzimat prensiplerinin uygulanmasını kendi çıkarları doğrultusunda saptırdılar. Vergi toplamaktan, iltizam ve angaryanın kaldırılmasına kadar çıkarlarını zedeleyen hükümleri uygulamak istemediler. Özellikle kişilerin tasarrufları altındaki topraklar mülk statüsüne geçirildiği zaman; idari karar organlarında bulunan bu zümre miri toprakları yağmaladılar.”⁷⁰

1.3.2.Ekonomi ve Hukuk Alanlarında Reformlar

İnalcık'a göre; maliye alanındaki ıslahatlar, Tanzimat'ın temelini teşkil ediyordu ve idari alanda yapılan ıslahatlar mali merkeziyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmış görünümündeydi. Merkezden geniş yetkilerle muhasılların tayiniyle, vergi tahsil işlerini valilerin ve ayanın kontrolünden kurtarmak ve böylece onların yaptıkları veya sebep oldukları suistimallere son vermek amacı güdülmüştü. Modern maliye idaresinin merkezi kontrol prensipi, yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edilmiş ve maliye teşkilatı bu prensipe göre tekrardan düzenlenmişti. Gülhane Hattı'nda vaadedildiği gibi iltizam usulü kaldırılmıştı.⁷¹

Ekonomi alanında yapılan tüm düzenlemelere rağmen Osmanlı ekonomisi Tanzimat döneminde gittikçe kötüleşmişti. Kırım savaşı sırasında devlet dışarıdan ilk borcunu Mısır'dan alınan yıllık vergi teminat gösterilerek İngiltere'den almıştı. Bütçe açığını kapamaya yetmeyen bu paranın ardından aynı dönem iç borçlanmaya gidilmişti. 1858 yılında İstanbul'un gümrük gelirleri teminat gösterilerek Dent, Palmer ve Ort şirketlerinden 5 milyon İngiliz sterlini daha borç alınmıştı. Savaş sonu imzalanan Paris Antlaşması ve hemen öncesindeki Islahat Fermanı, yabancıların önündeki Osmanlı topraklarına yatırım engellerini kaldıran maddeler içermişti. Yine Islahat Fermanı'nda vaat edilen ancak 1867'de çıkartılan yasayla yabancılara Osmanlı'da toprak mülkiyeti hakkı tanınmıştı.⁷² Aynı süreçte yabancıların yatırımları demiryolları yapımında gerçekleşti. İngiltere 1856'da İzmir-Aydın demiryolu yapımı için bir imtiyaz sözleşmesi gerçekleşti. 1861'de Ruscuk-Varna hattının yapımını üstlenmişti. 1869'da

⁷⁰ Ortaylı, a.g.e., s.121

⁷¹ İnalcık, a.g.e., s. 365

⁷² Yerasimos, a.g.e., s. 100-137

Avusturyalı Banker Baron Hirsch 2000 kilometrelik bir demiryolu şebekesinin imtiyazını alarak, kendisi için çok karlı fakat Osmanlı Devleti'ni büyük zarara sokacak bir anlaşma yapmıştı.⁷³

Osmanlı Hükümeti 6 Ekim 1875'de aldığı moratoryum kararıyla, yıllık 14 milyon lirayı bulmuş olan borç ve faiz miktarının sadece yarısının ödeneceğini, diğer yarısı içinse beş yıllık yüzde 5 faizli tahviller vereceğini ilan etmişti.⁷⁴

Devlet'in ne borç alması⁷⁵, ne de demiryolu yaptırması sorun teşkil ediyordu. Önemli olan yapılan anlaşmalarda Osmanlı Devleti'ni zarara sokan maddelerin mevcut olmasıydı. Bir diğer sorununun 1838 Baltalimanı Antlaşması'nda⁷⁶ da olduğu gibi İmparatorluk'un liberal politikalarla başa çıkabilecek alt yapısının olmaması, Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş Avrupa'nın karşısında rekabet gücünün bulunmamasıydı. Büyük Güçler de bunun çok iyi farkındaydılar ve İmparatorluk ekonomik açıdan gittikçe Avrupa'nın yarı-sömürgesi haline gelmişti.

Tanzimat döneminde birçok düzenlemeye gidilen bir diğer alan hukuktu. Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü üzere, hem din ayrımı yapmaksızın hem de İslam hukukunu da tamamen dışlamadan ve İslamın hukuk ilkelerine saygılı kalarak tüm Osmanlı yurttaşlarını kapsayacak yasalar yapmak zorunluluğuyla, 1840'da Ceza Kanunu ile işe başlanmıştı. Buna göre sadece yasanın suç olarak saptadığı ve öngördüğü yaptırımların uygulanacağı belirlenmişti. Bu yasa 1851'de gözden geçirilecek, 1858'de Fransa'dan alınan yasayla değiştirilerek genişletilmişti.⁷⁷ 1850'de Fransa örneğinden esinlenerek bir Ticaret Yasası, 1863'de ise yine Fransa örneğiyle, Deniz Ticaret Yasası yürürlüğe girmişti.⁷⁸ 1840 tarihinde İstanbul'da ticari

⁷³ A.g.e., s. 165-166, 197

⁷⁴ Taner Timur, "Deyni Deyn ile İfa Eyleme Usulü ve 1875 Osmanlı Mali Krizi", **Toplumsal Tarih**, sayı: 134, İstanbul: İletişim, 2005

⁷⁵ Nitekim tüm Avrupa Devletleri'nin aynı dönem ciddi dış borçları mevcuttu.

⁷⁶ Osmanlı ticaretinde Baltalimanı Antlaşmasından önce, devlet her hangi bir yöredeki dış ticaretini bir özel kişinin tekeline bırakabiliyordu. Ayrıca belirli hammaddelerin ya da gıda maddelerinin darlığının çekildiği yıllarda malların ihracatını yasaklayabiliyordu. Özellikle savaş dönemlerinde, maliyeye ek gelir sağlamak amacıyla dış ticaretine olağanüstü vergiler uygulayabilmekteydi. Antlaşmayla, dış ticaretteki tekeller kaldırılmış ve bahsi geçen diğer uygulamalar da yürürlükten kaldırılmıştır. Antlaşmanın gümrük tarifeleriyle ilgili maddeleriyle ise, hem ithalat hem de ihracat üzerinden alınan yüzde 3 oranındaki gümrük-hem yabancı hem de yerli tüccarlar için iç gümrük yüzde 8'di-, ihracatta yüzde 12'ye çıkarılmış, ithalatta ise yüzde 5 olarak saptanmıştı. Ayrıca yerli tüccarlar iç gümrükte aynı oranı ödemeye devam edebilen, yabancı tüccarlar iç gümrükten muhaf tutulmuşlardı. Aynı tarz bir antlaşma aynı yıl Fransa ile ileride de diğer Avrupa ülkeleriyle yapılmıştır. Antlaşmanın en önemli sonucu ise Osmanlı Devleti'nin böyle antlaşmalarla bağımsız bir dış ticaret izleyebilme hakkından vazgeçmesi idi. Şevket Pamuk, "150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması", **Tarih ve Toplum**, sayı: X/60, İstanbul: İletişim, 1988, s. 38

⁷⁷ Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, 6. bs, der: Robert Mantran, çev: Server Tanilli, İstanbul: Adam, 2002, s. 81

⁷⁸ A.g.m., s. 81 Ticaret Yasası'nda faizli borç vermek yasallaştırıldı ayrıca İslam hukukunun öngörmediği ortaklık biçimleri yasada bulunmaktaydı. Bu durum zaman zaman ulemanın tepkisiyle karşılaşmıştı fakat bütüne bakıldığında

uyuşmazlıklara bakmak için Ticaret Bakanlığı'na bağılı bir mahkeme kurularak şer'iyeh mahkemelerinin bu görevi ellerinden alınmıştı. 1860 yılında ticaret mahkemelerinin teşkilatı ayrıntılı olarak düzenlenmiş, 1864 yılında ise Vilayet Nizamnamesi ile her vilayette birer Meclis-i Ticaret oluşturularak ticaret mahkemeleri ülke çapında fiilen görev yapmaya başlamıştı.⁷⁹

1859 yılında bütün şer'iyeh mahkemeleri yeni bir yapıya kavuşturularak mahkemelerin yetki ve görevleri yeniden belirlenmiş, yetkileri gittikçe azaltılarak sadece özel hukukun şahıs, borçlar, eşya ve aile hukuku ile sınırlandırılmıştı.⁸⁰

1858'de çıkartılan Arazi Kanunnamesi yani Toprak Yasası, aslında yeni bir şey getirmekten çok, Osmanlı kırsal kesiminde hüküm süren fiili durumu yasallaştırmaktaydı. Fakat 132 maddeli bu uzun metin o tarihe kadar yürürlükte olan içinden çıkılmaz kanun ve örfler yığınının yerine, imparatorluğun her yerinde geçerli olacak ve Batı'nın damgasını taşıyan, düzene konmuş kurallar metnini getirmişti.⁸¹

Yine Tanzimat Dönemi'nde Medeni Kanun çalışmalarına başlanmıştı. 1840 yılında Fransız Kod Sivil'in yani medeni yasasının çevirilse de yürürlüğe konmamıştı. Daha sonraları 1855 yılında iç ve dış baskıların iyice artması sonucu şer'ii hukukun muamelatı kısmını kanunlaştırmak amacıyla Rüştü Molla Efendi başkanlığında, Ahmet Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu bir kurul toplanmıştı. Fakat kurul çalışmalarına başlasa da kısa süre sonra dağılmıştı.⁸² Medeni Kanun ile ilgili yapılan çalışmaların gösterdiği medeni hukukun başka bir ülkeden alınması ya da küçük çaplı bir çalışmayla yapılması gelen tepkilerden dolayı kolay değildi.

Aynı zamanda, örneğin ticaret hukuku alanında olduğu gibi, yapılan düzenlemelerle, medeni hukuk alanında şer'ii hukukun uygulanmasına devam edilmesi sorun teşkil etmişti. Gerek yerli gerekse iktibas edilen kanunlar bağımsız birer kanun olmayıp medeni kanuna bağımlı kanunlar olduğu için bir medeni kanunun kabulü zorunlu hale gelmişti. Ayrıca Batılı Devletler de bu konuda Osmanlı Devlet adamlarına telkin de bulunmaktaydı.⁸³ Osmanlı bürokratları arasında ise medeni kanunun

bu tepkiler seyrek kalmaktaydı çünkü Tanzimat mevzuatı genellikle İslamla yeniliği uzlaştırmayı bilmiştir. a.g.m., s. 82

⁷⁹ Osman Kaşıkçı, **İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Mecelle**, İstanbul: OSAV, 1997, s. 46-47

⁸⁰ A.g.e., s. 44

⁸¹ Dumont, a.g.m., s. 82-83

⁸² Kaşıkçı, a.g.e., s. 28-31

⁸³ Kaşıkçı, a.g.e., s. 53-55 Kaşıkçı, bu isteklerin dile getirilmesine örnek olarak Ali Paşa'nın 1856 Paris Konferansı'nda kapitülasyonların kaldırılmasını teklif ettiği zaman, "Sizin kanunlarınız tek taraflıdır. Yalnız Müslümanlara göre yapılmıştır. Kanunlarınızı değiştiriniz biz de kapitülasyonlardan vazgeçelim." cevabını aldığını

Fransadan mı alınsın yoksa fıkıh kurallarının bir kanun şeklinde derlenmesinin yeterli olacağı sorunu mevcuttu. Bu sorun aslında Osmanlı modernleşmesinde özellikle Osmanlı aydınları arasında da var olan temel sorunun diğer bir yansımasıydı.

Medeni kanununun kaynağının, Fransa medeni kanununun çevrilerek alınmasını savunan Sadrazam Mehmet Emin, Ali Paşa ve Fuad Paşa'ydı. Osmanlı Devleti'nin coğrafyası, tarihi ve kültürü hiçbir Avrupa Devleti'ne benzemediğinden onların kanunlarını aynen tercüme edip uygulamaya koymak devleti yıkmak demektir diyen Cevdet Paşa ve kendisini destekleyen Şirvanizade Rüştü Paşa ise fıkıh kurallarını kanunlaştırmayı savunmuştu.⁸⁴ Sonunda Ali ve Fuat Paşalar'ın başkanlık ettiği bir komisyonda taraflar görüşlerini sunmuşlar ve çıkan sonuca göre, Cevdet Paşa'nın temsil ettiği gelenekçilerin istediği gibi fıkıh kitaplarından derlenmek suretiyle bir medeni kanun yapılmasına karar verilmişti. Bunun için de Cevdet Paşa'nın başkanlık ettiği **“Mecelle Cemiyeti”** kurularak 1868 yılında çalışmalara başlanmış ve 1876 yılına kadar kitaplar halinde zamanla hazırlanarak yürürlüğe girmişti. İçeriği akitler, eşya hukuku, borçlar hukuku ve usul hükümlerinden oluşan Mecelle'de, şahıs, aile ve miras hukuku dışarda bırakılmıştı. Sonuçta, genel olarak Mecelle fıkıh ve fetva kitaplarının özetlerinden oluşmaktaydı.

Tanzimat Dönemi çıkartılan yasalardan sadece Toprak yasası ve Mecelle, başka bir ülkenin kanunlarından çevrilmeden ortaya çıkmış yasalardı.

1.3.3. Eğitim Alanında Reformlar

Osmanlılar Batı ile artan ilişkilerinde, ister asker ister diplomatik, ister ekonomik olsun karşılaştıkları sorunların çözülmesinde kendi kurumlarının kapasitelerinin yetersiz kaldığını görmüşlerdi. Batı, Osmanlılar için hem kendi kurumlarının yetersizliğinin göstergesi olmuş, hem de yeni düzenlemeler oluşturmuştu.⁸⁵ Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim kurumlarının yetersizliği de 19. yüzyılda net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Yapılan reformlar, eğitim alanında bazı yeni düzenlemeler ve yeni okullar açma ihtiyacını doğurmuştu.⁸⁶

belirtir. Başka bir örnek de Fransız elçisinin medeni kanun olarak Kod Sivil'in alınması konusunda Ali Paşa'ya devamlı telkinde bulunduğuudur. Bkz: A.g.e., s. 55

⁸⁴ Kaşıkçı, a.g.e., s.61,65 Namık Kemal ve Ziya Paşa'da yazdıkları makalelerde Cevdet ve Rüştü Paşalar ile aynı görüşü savunuyorlardı. Namık Kemal'e göre şeriat zamanın bütün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikteydi. Ayrıntılar için bkz: A.g.e., s. 67-69

⁸⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara: TTK Yayınları, 1993, s. 54

⁸⁶ Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarında eğitim alanında yapılan değişikliklere kadar, ilköğretim alanında Mekteb-i Sıbyanlar, orta ve yüksek öğretim kurumlarını oluşturan Medreseler, Osmanlı üst

Eğitim alanında açılan ilk önemli eğitim kurumlarını askeri alanda olmuştur. 1773 yılında açılan 1784 yılında yeniden düzenlenen Mühendishane-i Bahri Hümayun ilk önemli eğitim kurumu olarak bilinir. Üç yıllık olan bu okul Tanzimat dönemi Bahriye mektebi olarak örgütlenmişti. Ardından 1793'te İstanbul'da açılan **Mühendishane-i Berri Humayun** ve Vaka-i Hayriye'den sonra yeni bir ordu örgütlenmesine gidilmesine paralel olarak 1834'de **Mekteb-i Ulum-u Harbiye** ile **Muzıka-ı Hümayun** kurulmuştu. Ve yine ordunun gereksinimlerinin doğurduğu bir başka gelişme tıp eğitimi oldu böylelikle 1827'de **Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane** kurulmuştu.

II. Mahmut dönemi askeri okullar dışında da eğitimin modernleşmesine ilgi duyulmuştur. Açılan Rüşdiye'ler, N. Sakaoğlu'nun değişiyile, Türkiye'de Avrupa'ya yönelik ilk sivil okul olarak kabul edilmiştir.⁸⁷

Tanzimat döneminde ise kız-erkek öğretmenlik, kız-erkek teknik ve hekimlik alanlarında açılan çeşitli alanlardaki mesleki okullar eğitim alanındaki bir diğer önemli gelişmeydi.⁸⁸ Tanzimat'ın ilanında dokuz ay önce devlet dairelerinin ihtiyacı olan memurları yetiştirmek üzere **Mekteb-i Maarif-i Adliyye** kurulmuştu.⁸⁹

İmparatorluk içindeki tüm eğitim-öğretim kurumlarının yeniden düzenlenmesi için, Tanzimat Fremanı'nda açılması öngörülen maarif meclisi, 1845'de "**Meclis-i Maarif-i Umumi**"adıyla kurulmuştu, 1869 yılında ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkartılmıştı. Tüm bu kurum ve yasaların amacı Osmanlı toprakları içinde dağınık olarak bulunan okulları denetim altına almak ve yeni açılacak kurumları izne tabii tutmaktı. Çünkü Osmanlı toplumundaki millet sistemi Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak çıkarılan çeşitli fremnalarla, gayri müslimlere, din ve dil serbestisi tanımaktaydı.

Bunun sonucunda da "**Din Serbestisi**" tanıyan fermanlar, tam bir eğitim serbestisinden sözetmemekle birlikte, ayinlerini ve adetlerini yerine getirme hakkını vermesiyle, gayri müslimlere okul açma dayanağı olmuştu.⁹⁰ Ruhban Okulları olarak

bürokratlarının ve askeri paşaların yetiştği Mekteb-i Endurun mevcuttu. Bir de mektep olmasa da "özel amaçlı" "ocak" denen askeri eğitim merkezlerinden Acemioğlanlar ve Yeniçeri Ocakları mevcuttu. Mesleki eğitim veren eğitim kurumları da yoktu. Bu görevi "Ahi Birlikleri" yerine getiriyordu.

⁸⁷ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s. 66

⁸⁸ 1847'de hizmete giren Ziraat Mektebi ve 1848'deki Fatih Darü'lmuallimi ilk örneklerdir. A.g.e., s. 79

⁸⁹ Memur alımında sır tutma, iyi ahlak sahibi olma, dürüstlük ve arkadaşlarına dikkat etme gibi özellikler de aranmaya başladı. Akyıldız, a.g.e., s. 49

⁹⁰ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, s.63-64

başlayan ve cemaat okulları şekline bürünen bu kurumlar, zamanla yabancı devletlerin etkisi altına girmişlerdi. Bunun yanında özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı sayıları gittikçe artan misyoner okulları Osmanlı Hükümetini rahatsız etmeye başlamış ve bu okulları kontrol altına alma ihtiyacı duymuştu.

Tanzimat Fermanı ile yeni açılacak okulların izne tabii tutulmasına ve Islahat Fermanı ile de bu okullarda çalışacak öğretmenlerin seçiminin devlet denetiminde bir komisyona bırakılmasına karar verilmişti. 1869’da çıkartılan nizamnamede **“Hususi Okul”** tanımlamasıyla geçen bu okullarda, öğretmenlik yapacakların diplomalarının Maarif Nezareti’nde alınmış olması, okutulacak ders kitaplarının ve ders programının Maarif Nezareti’nin onayından geçilmesi şartları bu okulları kontrol altında tutma çabalarının somut göstergeleri olarak görünmekteydi.

Alınmaya çalışılan tüm bu önlemler daha çok kağıt üstünde kalmıştı. II. Abdülhamit döneminde, 1894 yılında Maarif Nazır’larından Ahmet Rüştü Paşa’nın hazırladığı rapora göre, imparatorluk sınırlarında “413 yabancı ve 4557 tebaa-i gayri müslime mektebi mevcut olup, bunların 4049’u ruhsatsız 498’i ise ruhsata tabii bulunduğu” belirtmesi ve bu okullarının çoğunun 1869 yılından sonra açılması nizamnamenin uygulamada başarısızlığını göstermektedir.⁹¹

⁹¹ Atilla Çetin, “Maarif Nazırı Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları**, s.10-11, 1983, s. 190

1.4. MERKEZİ BATILILAŞMA: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ

II. Abdülhamit'in "kızıl sultan" mı "ulu hakan" mı olduğuna karar veremediğimiz ve birini seçmek zorunda bırakıldığımız bir tarih anlayışı içinde değerlendirmeye çalışmaktayız. II. Abdülhamit'i değerlendirenler yaşadığı dönem ve ortamın Abdülhamit'in kişiliğini belirlemiş olduğunu göz önünde tutmalıyız. Tahta çıkmadan önce Abdülaziz ve V. Murat'ın başına gelenler, tahta çıkışının ardından yenilgiyle sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşı ve sonucunda Osmanlı'nın Avrupa Devletleriyle olan ilişkisinin değişmesi, İngiltere'nin Paris Antlaşmasıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiğini hissettirmeye başlaması, tahta geçtiği dönemin önemli ve Sultan'ın politikasını belirleyen siyasi olaylarıydı.⁹²

II. Abdülhamit dönemi, Yeni Osmanlılar ve çevresinin uğraşları sonucu, anayasal süreçle birlikte uluslararası alanda önemli gelişmelerle⁹³ oldukça hareketli başlamıştı.

Rusya'nın Sırp Prensliği ile var olan savaşının sonucu, Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu nota, özellikle İngilizleri harekete geçirmişti. İngiltere, gücüne güvenmediği Osmanlı'nın Rusya karşısında yenilgisinden ve Balkanlar'ın Rus himayesine gireceğinden korkmasıyla, Rusya'yı Balkanlar'daki reformlar sorunu çözmek üzere, İstanbul'da uluslararası bir konferansı Aralık sonunda düzenlemeye ikna etmeyi başarmıştı.

Mithat Paşa'ya, Meşrutiyetin ilanı için beklediği uygun zamanı, Büyük Güçler'in, Balkan krizinde, Balkanlar'da yapılacak reformlar vasıtasıyla Osmanlı iç siyasetine karışma istekleri vermişti. Mithat Paşa Sultan'a, bu isteklere ancak Osmanlı'da ilan edilecek meşrutiyet sistemiyle karşı konabileceğini anlatmıştı.

II. Abdülhamit'in tahta geçmeden önce söz verdiği anyasanının, Mithat Paşa'ya zamanlama konusunda da hak vermesiyle hazırlıklarına başlanmasını kabul etmişti. Kanun-ı Esasi, 6 Ekim'de komisyonun çalışmalarına başlamış ve 21 Aralık'ta tam da İstanbul Konferansı devam ederken ilan edilmişti.

⁹² Timur, a.g.e., s. 320-322

⁹³ II. Abdülhamit tahta çıktığında Balkanlar'da çatışmalar iki aydır sürmektedir. Rusya Sırp'ın çıkardığı ayaklanmadan Osmanlı Devleti ile savaşmadan bir sonuç alacağını düşünmüş fakat Osmanlı ordusu Sırbistan karşısında başarılar kazanmaya başlayınca, Rusya harekete geçmiş ve Osmanlı ordusunun 48 saat içinde durmazsa, savaş ilan edeceğini açıklamıştır. François Georgeon, **II. Abdülhamit**, çev: Ali Berkay, İstanbul: Homer, 2006, s. 67-68 Sırbistan ile ilgili gelişmeler sırasında Rusya'nın Bulgarlar'ın yaşadığı bölgelerde geniş kapsamlı reformlar yapılması ve fiili özerklik talepleri verilen notanın kapsamı içindeydi. Zürcher, a.g.e., s. 113

Kanun-i Esasi'nin ilanına kadar geçen süreç hiç de kolay olmamış, Anyasa taslağı alt komisyonların ayrıntılı çalışmalarıyla şekillenmişti. Mithat Paşa'nın ağırlığının görüldüğü tasarıda Sultan, metinde Padişah'ın haklarının korunması ve Anayasanın ülke adetleri ve ihtiyaçları doğrultusunda tekrardan gözden geçirilmesi gerekçesiyle geri göndermişti. Bunun üzerine, sadrazam yerine başvekil ifadesinin kullanılması metinden çıkartılırken, sultana nazırları atama hakkı tanınmış, böylelikle nazırlara siyasi sorumluluk yüklenmemiştir. Tasarıdaki bu son değişikliklere Abdülhamit bir madde daha eklemişti, 113. madde olarak tasarıya geçilen maddeyle, Sultan devlet güvenliğini tehdit eden herkesi, devlet topraklarından dışarı sürme konusunda tek yetkili kişi olarak Osmanlı Padişah'ını belirlemişti.⁹⁴

Anayasanın, ilk maddeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne atıf yaparak, Balkan sorununu hedef alan bir ifadeyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun "hiçbir zaman ve hangi sebeple olursa olsun bölünemeyecek bir birim meydana getiren bölgelerden oluştuğunu" belirtiyordu. Anayasa bağımsız bir adli sistemi, bütçeye parlemonto denetimi, taşrada adem-i merkezileşme, bütün Müslümanlar için zorunlu ilkokul eğitimi, kişi özgürlüğü ve keyfi olarak cezalandırmama, milletlere ayrıcalıklar tanınabilmesi, kanunla sınırlandırılmış basın özgürlüğü, ticari birlik kurma hakkı, mülk ve konut güvencesi, kişinin servetine göre vergilendirme, bütün Osmanlı uyruklarının kanunda önünde eşitliği ve fırsat haklarındaki eşitlik gibi maddelerden oluşuyordu. Anayasanın zayıf noktasını ise Sultana tanınan haklar oluştuyordu: nazırları ataması, senato üyelerini belirlemesi, kanunlara vereceği onay ve sınırsız veto yetkisiyle beraber, meclisi bir emirle tatil edebilmesiydi.⁹⁵

Kanun-ı Esasi'nin konferansı hedef alan amacı yerine gelmemiş, Düvel-i Muazzama aynı gün ilan edilen anayasanın Avrupa'nın gözünü boyama yönünde bir oyun olduğunu düşünmüştü. Fakat Anayasa, Osmanlı delegelerine konferans süresince, Avrupalı Devletler'in isteklerine, Kanun-i Esasi'ye aykırı olduğu nedeniyle kabul edilemeyeceğini ifade edebilme avantajını vermişti.⁹⁶ Yine de bu avantaj, Avrupalılar'ın isteklerini reddetmede işe yaramış olsa da, konferansın sonucunda bir etki yapmamış,

⁹⁴ Georgeon, a.g.e., s. 71 Kanun-i Esasi'nin hazırlık süreci ile ilgili ve farklı tasarılarının özellikleri için bkz: Davison, a.g.e., s. 377-402, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhamit'in isteğiyle yazmış olduğu dönemin tarihini anlatan kitabı Üss-i İnkılap'ta bu süreci anlatmıştır. Bkz: Ahmet Mithat Efendi, **Üss-i İnkılap II**, haz: Tarih Galip Seratlı, İstanbul: Selis, 2004, s. 135-149

⁹⁵ Davison, a.g.e., s. 402-404, Kanun-i Esasi'nin tam metni için bkz: A. Mithat Efendi, a.g.e., s. 291-308

⁹⁶ Georgeon, a.g.e., s. 74

Avrupalılar'ın Hristiyanlar'ın yaşadığı Balkan topraklarında geniş çaplı reform yapma isteklerinin reddilmesiyle çözümsüz olarak dağılmıştı.

Ardından Rusya, Avusturya-Macaristan'ın tarafsızlığını garanti altına alıp, 24 Nisan 1877'de Bosna-Hersek'i işgal etmiş, başlayan Osmanlı-Rus Savaşı 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşmasıyla son bulmuştu.

Osmanlı Devleti için bir yıkım olarak değerlendirilen bu antlaşma bilindiği gibi 1878 Berlin Antlaşmasıyla şartları hafifleterek değiştirilmişti. Romanya, Sırbistan ve Karadağ yine bağımsız kalmış fakat Sırbistan ve Karadağ'ın toprak kazançları azaltılmış, özerk bir Bulgaristan Ayastefanos Antlaşmasıyla öngörülenden daha küçük bir şekilde ortaya çıkmıştı. Avusturya Bosna-Hersek'i işgal ederken⁹⁷, antlaşmadan önce, İngiltere Kıbrıs'ı işgal etmişti. Bu gelişmeler devletin içinde bulunduğu çıkmazı gittikçe derinleştirmişti.⁹⁸ 1881'de Avusturya-Almanya ve Rusya arasında **“Üç İmparator Birliği”** kurulmuş, bu İmparatorluklardan biri dördüncü bir güçle savaşıyor olursa, diğer ikisi tarafsız kalma sözü vermişti. Osmanlı Devleti ile ilgili özel bir madde konulan anlaşmada “tarafsız kalma yükümlülüğü önceden diğer güçlere danışılması halinde geçerli olacaktı.”⁹⁹ Bu maddenin varlığı Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda Doğu Sorununun gittikçe bir kriz halini aldığını da gösteriyordu.

1880'de İngiltere'de muhafazakar hükümetin düşmesi ve Liberallerin başa geçmesiyle, Doğu Sorunu tekrar gündeme gelmişti, Osmanlı Devleti'nin canlanmasının olası görülmediği, kaçınılmaz olan yıkımın İngiltere'nin Yakındoğu ve Hindistan'daki diplomatik ve stratejik konumu güçlenene kadar ertelenmesi görüşü egemendi.¹⁰⁰ İngiltere, bu politikanın sonucunda Hindistan yolunu garantiye almak için 1882'de Mısır'ı “geçici” süreliğine işgal etmişti.

Uluslararası alanda bu gelişmeler yaşanırken, içeride Abdülhamit gittikçe sertleşen bir politika izliyordu. 1878'e gelindiğinde Sultan, Mithat Paşa'dan, Namık Kemal'den ve Ziya Paşa'dan kurtulmuştu. Georgeon 1877'de Sultan'ın Mithat Paşa'yı sürgün etmesiyle birlikte, sadrazamlar ve vekillerin devri kapandığını ve Bab-ı Ali asrının sona erdiğini söyler. Ayrıca Sultan'ın portresinin de bir yap-boz gibi yavaş ve

⁹⁷ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek işgali hem Avusturya hem de Macar parlamantosunda şiddetle eleştirilmiş, işgal 1879 yılına kadar onaylanmamıştı. Abdülhamit de bir süre işgalin detaylarını düzenleyen antlaşmayı imzalamamıştı. Ayrıca Bosna-Hersek'in halkları da işgale karşı gelmişler uzun süre silahlı direnişte bulunmuşlardı. Anderson, a.g.e., s. 235

⁹⁸ Berlinden sonra toplam toprak kaybı, imparatorluk topraklarının üçte biri, nüfusunun yüzde 20'den fazlasına ulaşıyordu. Zürcher, a.g.e., s. 122

⁹⁹ Anderson, a.g.e., s. 236

¹⁰⁰ A.g.e., s. 248

parça parça ortaya çıktığı yorumunu yapar.¹⁰¹ Davison ise Mithat Paşa'nın sürgünü Tanzimat devrinin kapanışı olarak yorumlar. Bunun nedeni reform sürecinin devam etmemesi değil, Mithat Paşa ve arkadaşlarının sağlayabildikleri itici ruhun kalmamasından dolayı olduğunu belirtir.¹⁰²

Sürgünlerin ardından meclisin süresiz tatil edilmesi, Ayastefanos antlaşması öncesi Rus ordusunun İstanbul yakınlarına gelmesi ve hükümete yönelik açık tepkilerin artması nedeniyledir. Böylelikle Kanun-i Essasi de askıya alınmış ama ortadan kaldırılmamıştı. Berkes, yasama gücü olmayan, halk iradesinden doğmamış bir Parlamento'nun zaten geçerliliği olmadığını, Anayasada ise var olan bazı maddelerin ise kendiliğinden Anayasa'yı hükümsüz ve gereksiz bir hale sokmuş olduğu görüşündedir.¹⁰³

Böylelikle Sultan'ın mutlak hükümdarlığı başlamış oldu. 19. yüzyıl Avrupalısı O'nu, özellikle hükümdarlığının son dönemi için kan dökücü ve gerici bir tiran olarak yorumluyordu. 1960'lara kadar yapılan çalışmalarda ise Türk tarihçileri genel olarak İmparatorluğun yeniden hayat bulmasını bir kuşak süresince durduran gerici olarak değerlendiriliyordu. Ardından ise saltanatı boyunca Tanzimat'ın bir devamı hatta doruğunu simgelediğini ve İmparatorluğa sağladığı yararları vurgu yapılmaya başlandı.¹⁰⁴

Abdülhamit hakkında çok konuşulan bir diğer konu ise “aşırı dinci” ve “Panislamizm” akımını başlatmış olduğudur. Oysaki O. Koloğlu, Abdülhamit'in politik çizgisinde bunun görünmediğini, Sultan'ın halife sıfatını doğal olarak kullandığını ama asla eylemci bir hareketin lideri niteliğiyle ortaya çıkmadığını yazmıştır. Bu işe para, politik güç yatırmadığı gibi yayın da yaptırmadığını belirtmiştir. Abdülhamit'in Panislamizm'den bahsetmek yerine Avrupalı sömürgeci güçlerin Panislamizm korkusundan bahsetmek gerektiğini, Sultan'ın da bu korkuyu eylemlere başvurmadan körükleyerek kullandığı yorumunu yapmıştır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Georjon, a.g.e., s. 81

¹⁰² Davison, a.g.e., s. 419

¹⁰³ Berkes, a.g.e., s. 343

¹⁰⁴ Zürcher, a.g.e., s. 117

¹⁰⁵ Orhan Koloğlu, “II. Abdülhamit'in Siyasal Düşüncesi” **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, cilt 1, editor: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003, s. 276 Orhan Koloğlu İngiltere'nin Panislamizm konusundaki korkularını ve bu yöndeki Arap milliyetçiliğini öne çıkaran yayınlarını ayrıntılı işlemiştir. Bkz: Orhan Koloğlu, **Avrupa'nın Kışkacında Abdülhamit**, 2 bs. İstanbul: İletişim, 2005, s. 192–198

Şerif Mardin, “II. Abdülhamit Devri” ni iyi sınırlamamız gerektiğini söyler. Bu çerçevenin en iptidai şekliyle bize resmi söylemde anlatılan “despotluk devri” olmadığını belirtir. II. Abdülhamit devri, modenite ile geleneksellik öğelerini kendi içinde birleştiren, kendi içinden çelişkili ve bu çelişkiye sonunda yenik düşen bir devirdir şeklinde yorumlar.¹⁰⁶

Abdülhamit’in modernleşme ile ilgili görüşlerini; “Tabii şartlar dahilinde, içimizden gelmek suretiyle inkişaf etmeliyiz.” Ya da “Eğer bizde bazı ıslahatlar kabul edilcekse, memleketin hakiki şartları göz önünde tutularak yapılmalıdır.” ve “Avrupa medeniyetinin en iyi taraflarını alıp, Şark kültürüyle meczetmek (birleştirmek) suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyeti bizde ancak müstakbel nesiller görebilecektir.” sözleri açıklamaktadır.¹⁰⁷ Bu Sultan’ın modernleşme sürecine karşı olmadığını fakat “savunmacı bir modernleşme” anlayışla hareket ettiğini göstermektedir.

1879’da adli sistem derinlemesine değiştirilmiştir. Asliye, ticaret, ağır ceza davalarına bakacak dini olmayan mahkemelerden sorumlu bir Adliye Nezareti kurulmuş, yargının yürütmeden ayrılığı ilkesi kabul edilmişti.¹⁰⁸ Ziraat, Sultan’ın önemseydiği bir diğer konuydu. Gübre ve tohum kullanımını yaygınlaştırmak için örnek çiftlikler kurulmuş, 1888’de köylülülere kredi sağlamak amacıyla ve tefecilerin elinden kurtarmak için Ziraat Bankası açılmıştı. Kültürel alanda Sultan’ın Avrupa’yı iyi bilen Osman Hamdi Bey’i öne çıkararak Müze-i Hümayun’a müdür yapması ve Anadolu’da büyük arkeolojik kazılar başlatması ilgi çekicidir. Kazıları yürütmek için Eski Eserler İdaresi kurdurtmuştur.¹⁰⁹ Tüm bu reform hareketlerinin en önemli yanı ise, Sultan’ın tüm bu süreci eğitim sistemiyle köklü hale getirmeye çalışmasıdır. 1878’de ceza ve ticaret hukukları alanında hakimler yetiştirmek için Mekteb-i Hukuk, zirai uzmanlar yetiştirmek için İstanbul’da Ziraat Mektebi, 1883’deki Güzel Sanatlar okulu, Teknik Mülkiye okulu, Teknik Çizim ve Mimari okulu, Ticaret okulu önemli olan teknik ve mesleki okullardı.¹¹⁰

¹⁰⁶ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, cilt 1, editor: Tanıl Bora, Murat Gültekin, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003, s. 51

¹⁰⁷ Georgeon, a.g.e., s. 278

¹⁰⁸ A.g.e., s. 280

¹⁰⁹ A.g.e., s. 282-284

¹¹⁰ Yüzyıl sonunda okulların sayısal durumu; 29.130 ilkökul, 619 Rüşdiye, 93 idadi, 32 öğretmen okulu, Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhu”: 1908–1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul: İletişim, 2003, s. 84

Abdülhamit, 1879’da yaptığı bir konuşmada kamu eğitim sisteminin eksikliklerini gidermeyi taahhüt etmişti. Yeni devlet okullarının açılması ve bu konuda mali güçlükleri gidermek üzere “**Maarif Hisse-i İanesi**”ni kurdurmuştu. Süleyman Paşa’nın askeri okullardaki reform planını desteklemiş, 1880 sonrasında Alman danışmanların görevlendirilmesini kabul etmişti. Fakat yüzyılın sonunda Osmanlı’daki üçlü eğitim sistemi¹¹¹ devam etmiş ve ekonomik nedenlerden dolayı taşradaki eğitim yapılandırılması yavaş gelişmişti.¹¹² Pratikteki başarının yorumlanmasının arkasındaki gerçek ise, II. Abdülhamit’in eğitime verdiği önemdi.

Sultan, İmparatorluktaki telgraf ağının gelişimine de çok önem vermişti,¹¹³ döneminde 30 bin km’den fazla telgraf hattı döşenmişti. Son model telgraf makineleri getirilmiş ve Fransa’ya telgrafçılık öğrenimi için öğrenciler gönderilmişti.¹¹⁴

Osmanlı ekonomisi 1875’de yeterince kötü ve borcunu ödeyememişken, Rus Savaşının ardından daha kötü bir durum almıştı. 1878 barışının ardından Osmanlı borçları hakkında çözüm yolları aranmaya başlanmış, 1882 yılında kurulan Duyun-u Umumi bazı vilayetlerin vergileri, tuz ve tütün tekelleri ve ipek, alkollü içkiler, balıkçılık gibi değişik alanlardaki vergilerin kaynaklarını doğrudan yönetmeye başlamıştı. Her ne kadar Osmanlı borçları vasıtasıyla Avrupalı Güçler Osmanlı maliyesine karışıyor da, Abdülhamit yönetimi uzun bir süre dışarıdan çok az borç almış daha çok borç ödemişti. İmparatorluğun yeni borçlanması ancak 20. yüzyıl başında yapılacaktı.¹¹⁵

İflas eden ekonomi, Avrupalı güçler arasında değişen denge politikası¹¹⁶, özellikle İngiltere’nin Berlin antlaşması sonrasında Osmanlı toprak bütünlüğünün savunma politikasını terk edişi, İmparatorluktaki milliyetçi akımların artması, kendini güvende hissetmeyen Sutan’ın kişiliğinde daha tedbirli davranmasına yol açan etkiler olarak düşünülmelidir.

Abdülhamit’in kurduğu “kişisel” yönetim, Berlin Antlaşmasının ardından belirmeye başlamış, 1890’lara geldiğinde, Saray iktidarı kendi tekeline almıştı. Taşra

¹¹¹ Şeyhülislam’a bağlı geleneksel okullar, modern laik eğitim veren devlet okulları, azınlık ve misyonerlerin eğitim verdikleri okullar.

¹¹² Gencer, a.g.e., s. 85-86

¹¹³ İstanbul’u Avrupa’ya bağlayan telgraf ağı Kırım savaşı sırasında döşenmişti. O tarihten sonra da hızla da yayılmıştı

¹¹⁴ Berkes, a.g.e., s. 344

¹¹⁵ Zürcher, a.g.e., s. 127-128

¹¹⁶ Fransa’nın 1870’de Almanya’ya yenilgisi, Alman Birliği’nin kurulmasını sonucunu doğururken, Sedan yenilgisi, III. Napolyon’un kurduğu ve Osmanlı Devleti’ni etki alanına alan Fransa hegemonyasına son vermiş, Fransa’yı ikinci sınıf bir ülke haline getirmişti. Timur, a.g.e., s. 325-326

idarecileri ile şifreli telgraflaşmalar yaygınlaşmış, memletinden her yanından sürekli jurnallar Yıldız sarayına yağmaktaydı. 1890'ların başında basın ve matbuat üzerindeki sansür giderek ağırlaşmıştı.

Gündelik gazeteler dahil, yayınlanmadan önce sansürcülerin denetiminden geçmekteydi. Berkes, sansür müessesinin yalnız tehlikeli fikirlerin önlenmesine değil yazarların edep, sadakat, din ve hamiyet ölçülerine göre yazı yazmalarını öğreten bir müessese olmuştu, diyerek Osmanlı Aydını'nın sansür altındaki çıkmazını ifade etmiştir.¹¹⁷

Hüseyin Cahit'in anılarında, Abdülhamit dönemi hakkında söyledikleri dönemin istibdadını anlatmakta ayrıca uzaktan başlayan muhalefet hareketinin¹¹⁸ de ruhunu yansıtmaktadır:

“...Her yan, korkunç bir baskı yönetiminin karanlığı içinde. Kendi kendisine bırakılmış düşman sayılmış bir gençlik, öteden beriden sızan özgürlük ışınlarını klavuz edinerek kendisine bir yol bulmak, yüce bir ereğe varmak için bütün güçsüzlüğü ile çırpınıyor...Bir gençlik ki, yurt sözcüğünü söyleyebilmek özgürlüğünden yoksun...Ama bütün bu yoksunluklara karşın o çocukların içinde sanki bir insanüstü gücün yaktığı ışık, bir ateş var: Yurt ve özgürlük aşkı. Onlar için tek dayanak ise :Gençliğin yılmayan direnişi ve iradesi.”¹¹⁹

1894 yılına gelindiğinde, başlayan Ermeni ayaklanmaları, 1894–1896 arası uluslararası bir krize dönüşmüştü. Sason'da çıkan ayaklanmayı bastırmak için gönderilen IV. Ordu ve Hamidiye alayları ve yaşanan gelişmeler, Avrupa basınına hemen sızmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya bölgeye karma bir heyet göndererek olaya müdahale etmişti. Abdülhamit de bölgede bir soruşturma açılması için heyet göndermişti. Sonuçta iki heyetten çıkan sonuçlar birbiriyle çelişkili olmuş olsa da, üç ülkenin konsolosları henüz heyetlerin rapor sonuçlarını beklemeden Sultan'a, Doğu Anadolu'da altı vilayette yapılmak üzere bir reform paketi sunmuştu. Tasarıda; Doğu Anadolu'nun idari bölümlenmesinin yeniden düzenlenmesini, siyasi nedenlerle hapiste bulunan Ermeniler'in salınmasını, reformları denetlemek üzere Büyük Güçler tarafından

¹¹⁷ Berkes, a.g.e., s. 348

¹¹⁸ İttihat ve Terakki-o zamanki adı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyetidir- Ahmet Rıza tarafından Paris'te 1895 yılında kurulmuş, Meşveret dergisi çıkartılmaya başlanmıştı. İttihat ve Terakki'nin örgütlenişi, Selanik'e yerleşmeleri ve verdikleri mücadele için bkz: Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü**, haz: Cihad Baban, İstanbul: Remzi, 1979

¹¹⁹ Yalçın, a.g.e., s. 47

onaylanacak bir yüksek komiser atanmasını, İstanbul’da karma bir denetleme komisyonu kurulmasını, valilerin sefirlerinin de rızası alarak beş yıllığına atanması, onların altında Hristiyan kaymakamların çalışması, polise ve jandarmaya Hristiyanlar’ın da kabul edilmesi istemleri yer alıyordu.¹²⁰ Görüldüğü gibi bu bir reform paketinden çok Osmanlı iç siyasetini yönlendirme girişimiydi. II. Abdülhamit bu refom paketiyle gerçek anlamda köşeye sıkışmıştı.

Sultan, bu tasarıyı Ermeniler’in bağımsızlığına giden bir yol olarak yorumlamış, kabul edilemez olduğunu Büyük Güçlere açıklamaya çalışmıştı. Bunun yerine tasarıyı tüm Osmanlı topraklarını kapsayacak şekilde, tüm milletler için kabul edebileceğini bildirmişti. İngiltere bu tasarıda ısrarcı olmuş hatta Osmanlı Devleti’nin artık “çürüdüğüne” karar vererek, Londra Alman seferiyle Osmanlı’nın paylaşılması gereği üstüne görüşmeler yapmıştı. Fakat İngiltere’nin girişimi başarısız kalmış, Almanya, Fransa, Rusya ve Avusturya-Macaristan’ın Osmanlı’nın yıkımına hazır olmadığı anlaşılmıştı.¹²¹ Olaylar Sultan’ın tam da tasarıyı kabul etmek zorunda kaldığı günlerde Anadolu’nu çeşitli yerlerinde çıkan Müslüman-Ermeni çatışmalarıyla devam etmişti. Sorun, 1876’da İngiltere’nin diğer Büyük Güçler’e Abdülhamit’i devirmeye kadar varan teklifiyle devam etmiş, bu teklif Rusya’nın muhalefetiyle rededilmiştir. Rusya İstanbul boğazını ele geçirme planını öne sürmüş, Fransa ise buna karşı gelerek Osmanlı maliyesini tamamiyle kontrol altına alma fikrini ortaya atmıştı. Rusya bu fikrinden Doğu Sorunu’nu farklı bir biçimde tekrar ortaya çıkarmaktan başka bir işe yaramayacağı görüşünde diretmişti.¹²²

Dönem, artık bir Batılılaşma sürecinden bahsedemeyeceğimiz kadar Osmanlı Devleti’nin sonunu hazırlayan gelişmelerle doludur. 1898’de Girit’in özerkliği söz konsudur. 1903 Makedonya’da genel ayaklanma başlamıştır. 1908’de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiştir, Aynı yıl Abdülhamit, zaten Jön Türkler’in karşısında gücünü yitirdiğini farkettiği günlerde, Jön Türkler’den aldığı “eğer Meşrutiyet ilan edilmezse Sultan’ı tahtan indirecekleri ve Reşat’ı tahta geçirecekleri” tehdidine karşı koyamamış ve Kanun-ı Esasi’yi tekrar yürürlüğe sokarak, Meşrutiyet’i ilan etmişti. Fakat bilindiği gibi dokuz ay daha tahtta kalabilmiş, 31 Mart ayaklanmasıyla tahttan

¹²⁰ Georgeon, a.g.e., s. 330-334

¹²¹ A.g.e., s.335-336

¹²² A.g.e., s. 347-348 Büyük Güçlerin çıkarlarına dayanan değişik planları üstünde anlaşma sağlanamıştır. Ancak Sultan’ı tahtan indirme girişimi aynı dönem artık İstanbul’da da taraftarı olan Jön Türkler tarafından planlanmış fakat içlerinden birinin saraya durumu jurnallesmesiyle, plan Abdülhamit’in 350’yi yakın kişiyi tutuklatmasıyla başarısız bir şekilde son bulmuştur. Ayrıntılar için bkz: A.g.e, s. 348-351

indirilerek Selanik’e gönderilmiş ve hala günümüzde çok tartışılan bir devir böylelikle sona ermişti.

2. AHMET MİTHAT'IN YAŞAMI VE ESERLERİ

2.1. YAŞAMI

A. Mithat'ın hayatında Mithat Paşa çok önemli bir yere sahiptir. Mithat Paşa'nın yanında çalışma hayatına başlamış hatta yazar olmaya o dönem karar vermiştir. İstanbul'a geldiğinde ise gittikçe tanınan bir gazeteci olarak sivrilmeye başlamış ve ardından sürgün dönemi başlamıştır. Sürgün sonrası İstanbul'a dönüşünde ise yazarın edebiyatçı kişiliği daha fazla öne çıkmıştır. Yazarın hayatını incelerken hayatındaki bu önemli değişimleri dikkate alarak değerlendirmek sağlıklı olacaktır.

2.1.1 Sosyal Kökeni ve Eğitimi

A. Mithat, 1844 (H.1260) yılında İstanbul'da, Tophane'nin Karabaş mahallesinde doğdu. Babası bezzaz (bezci, manifaturacı) Hacı Süleyman Ağa, annesi ise Kafkasyalı bir Çerkes'ti. Annesinin bekârlar için diktığı çamaşırları babasının pazarda satmasıyla geçinen çok mütevazı bir ailede dünyaya gelmişti. Çocukluğunu İstanbul'da, gençliğini ise taşrada geçirdi. Dar gelirli bir aileye mensup olmasından çok, hayli yaramaz bir çocuk olduğu ve tüm mahalle kendisinden şikâyetle bulunduğu için, babası, -bu yaramazlığa da çözüm olarak- çalışmasını uygun görmüş ve kendisini Mısır Çarşısı'nda bir aktarın yanına çırak olarak vermişti.¹²³

A. Mithat ilk eğitimine çalıştığı yerde, dükkân komşusu Hacı İbrahim'den, kendisine dükkânında yardım etmesi karşılığında Kur'an ve okuma yazma dersleri alarak başladı. Ardından Galata'da bir Frenk'ten yine dükkânını sabah akşam süpürme karşılığında Fransızca öğrendi. Mısır Çarşısı'nda çalıştığı sırada Bulgaristan umumi valisi olan Mithat Paşa'nın muhafız bölümünde jandarma olan büyük abisi Hafız Ali Paşa ile mektuplaşırken, mektupları okuyan memurların kardeşinin çok güzel yazılar yazdığını söylemeleri ve yanına aldırması konusunda tavsiyelerde bulunmaları üzerine abisi A. Mithat'ı yanına aldırdı.¹²⁴ Ağabeyinin Ahmet'i, Mithat Paşa'ya anlatıp yardım

¹²³ Kamil Yazgıç, **Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları**, İstanbul: Tan Matbaası, 1940, s. 4-6 Yazgıç, bu eserde A. Mithat'ın çırak olarak verildiği zamanki yaşını belirtmese de bir konferansta yaptığı konuşmasında babasının kendisini 15 yaşında çırak olarak verdiğini ve A. Mithat'ın kendisine "...Ustamdan yediğim dayakların acısıyla on beş yaşından sonra buradaki okur yazar esnaftan ders almaya başladım. Beş senede okur yazar bir efendi oldum" dediğini aktarır. Bkz: Kamil Yazgıç, "Ahmet Mithat'ın oğlu Kamil Yazgıç'ın sözleri" **Bir Jübile'nin İntiba'ları Ahmet Mithat'ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 56

¹²⁴ A.g.e., s. 10-11 A. Mithat hakkında yapılan çalışmalarda çocukluğu ile ilgili üç farklı bilgi verilmektedir. Bunlardan ilki babasını 5-6 yaşlarında kaybedip annesiyle beraber Vidin'e ağabeyinin yanına taşındığı ve üç yıl sonra İstanbul'a tekrar dönüp Mısır Çarşısı'nda çıraklığa başladığıdır,. Bkz Uğur Kökten, "**Ahmet Mithat Efendi'nin Büyük Ailesi**", **Kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, s. 156. Ya da bu bilgi babasının 5-6 yaşlarında ölümü üzerine Mısır Çarşına çırak olarak verildiği şeklindedir. Bkz.: "Ahmet Mithat, Fotobiyoğrafı" **Kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, s.II. Ayrıca Cevdet Kudret, **Ahmet Mithat**, Ankara: T.D.K., 1962, s. 7 Diğer bir bilgi ise babasının kendisini 6-7 yaşlarında Mısır

etmesini istemesiyle Mithat Paşa kendisini mektup kalemine çırak olarak işe başlattı.¹²⁵ Böylece A. Mithat Osmanlı Devleti'ndeki Batı'ya açılan ilk eğitim kurumlarından olan Rüşdiye'ye başlamış oldu ve dört yıllık okulu iki yılda 1864 yılında birinci olarak bitirdi.¹²⁶

Mithat Paşa 1864 senesinde Tuna vilayetine vali tayin edilince A. Mithat'ın abisi İbrahim Ağa'yı da vilayet merkezi Rusçuk'a getirmiş ve yakından tanıdığı kardeşi Ahmet'e de vilayet kaleminde kâtiplik görevini vermişti. Mithat Paşa, yazarın çalışkanlığını ve yazılarını beğenmiş; görevde kaldığı sürece kendisini korumuş; ayrıca, o zamana kadar (1864) sadece Ahmet olan adına kendi adını eklemiştir ki bundan sonra yazarımız Ahmet Mithat adıyla anılmıştır.¹²⁷

A. Mithat, **Menfa**'da Rüşdiye'yi bitirdikten sonraki durumunu şöyle aktarır:

“Tuna vilayeti kurulduğu zaman yani 1864 senesinde, Niş kasabası Rüşdiyesinden henüz çıkmış olduğum halde, vilayet merkezi olan Rusçuk'a gelip bir devlet dairesine girdim. Ama daha dört lakırdıyı bir yere getirip de kağıt üzerine koyamazdım. O zamana kadar eğitimim Arapça ve Farsça'nın bir rüşdiyede okunabilecek derecesiyle biraz kozmografya ve coğrafyadan ve bir miktar Fransızca ve kendi okumalarımın kazancı olarak bir miktar da tarihten ibaretti. Ama eğitimin bu hiç yok denilecek derecesinin benim için ne kadar büyük olduğunu düşünmek lazımdır. Kendimi yeryüzünün en bilgili kişisi zannedirdim.

Alemde “bilmek” denilir bir şey var ise o da bende olup, her şey benim bildiğim gibidir iddasında canımı feda ederdim. Zaten dünyada bildiğim ilimlerden başka ilim denebilecek şey olduğunu düşünemezdim ki!”¹²⁸

Rusçuk'ta görevine başladığı zaman Mithat Paşa'nın kendisiyle işlerinin yoğunluğu nedeniyle eskisi kadar ilgilenememesine rağmen, kendisine yoğun bir program çizdiğini söyleyen Ahmet Mithat, Mithat Paşa'nın kayınbiraderi Namık Bey ile

Çarşısı'na çırak verdiği ve babasının ölümü üzerine kendisi 12 yaşındayken ağbeyinin yanına Vidin'e gitmesidir. Bkz.: Orhan Okay, “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikayesi”, **Kitap-İk**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002 s.130 Bu çalışmada, Ahmet Mithat Efendi'nin oğlu Dr. Kamil Yazgıç'ın babası hakkında yazdığı **Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları** adlı kitap temel alınmıştır. Bu kaynağa göre Ahmet Mithat 5 yıl Mısır Çarşısı'nda çıraklık etmiş ve 20 yaşındayken ağbisinin yanına gitmiştir. Ayrıca bakınız Kamil Yazgıç'ın konferansdaki sözleri, Yazgıç, a.g.m., s. 88

¹²⁵ Yazgıç, a.g.e., s.11

¹²⁶ Okay, a.g.m., s. 131; Rüştüye öğreniminden, belirli bir seviyede Arapça ve Farsça, matemaik, astronomi, coğrafya ve biraz da Fransızca bilgisi kazanmıştır.

¹²⁷ Kudret, a.g.e., s. 8

¹²⁸ Ahmet Mithat Efendi. **Menfa (1876)**, yay. haz.: Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları, 2002, s. 126

birlikte Rusçuk'un seçkin isimlerinden Hacı Salih Efendi'nin medresesine devam etti.¹²⁹ Aynı zamanda Meclis-i İdare-i Vilayet'e kâtip yamaklığı yapıyor ve Politika Müdüriyeti'nin Türkçe yazışmalarına bakıyordu. Bir diğer görevi ise Tuna gazetesi yazı işlerinde bulunan İsmail Bey'e yardımcı olmaktı. O sırada Matbuat Kalemi'nde memur olan Dragan Efendi'den de Fransızca dersleri alarak Fransızcasını geliştirmeye çalışıyordu.¹³⁰ Edebiyata merakı da bu süreç içerisinde başladı. Şiirler yazıyor ve yazdığı şiirleri Galip Bey'e göstererek onun tavsiyelerinden yararlanmaya çalışıyordu.¹³¹

Bu sıralarda abisi Hafız Ağa Sofya'da yapılacak Islahhane denilen bir Sanayi mektebi ile fabrikaların yapılmasına nezaret etmek üzere görevlendirilmişti ve bu iş için Almanya'dan gelen mühendislerle tercümanlık yapması amacıyla A. Mithat'ı da yanında götürdü.¹³² Sofya'da bulunduğu sürece eğlenceye düşkün bir hayata dalan yazar, bu durum nedeniyle ailesinin tepkisini çekmiş ve evlenmeye zorlanmıştı. Sonunda da ailesinin değil, kendi seçtiği bir kadınla evlenmişti.

Mithat Efendi anılarında evlenmesinden olumlu bir şekilde bahseder; fakat, Sofya'da yaşadığı düzensiz hayatı Rusçuk'a döndükten sonra da devam ettirmiştir. Hatta bu yüzden abisiyle tartışıp evi terk etme noktasına kadar gelmiştir. Abisinin kendisini işinden çıkartmasıyla zor ve sıkıntılı günler yaşamış, bu yüzden intihar etmeyi dahi düşünmüştü. Bu sırada yazar, Tuna mektupçusu Rıfat Paşa'nın nasihatleriyle bu saplantılardan kurtulmuş ve tapu defteri doldurarak geçimini sağlamaya başlamıştır.¹³³ Yavaş yavaş kendini toparlayan A. Mithat'ın Mithat Paşa'dan sonra hayatını etkileyen diğer bir kişi olan Muhacirin Komisyonu reisi Şakir Bey¹³⁴ ile samimi bir ilişki kurmuştur.

Bir gece Şakir Bey kendisini evine götürmüş, şiirden, edebiyattan, tiyatrodan bahsedilen bir gece yaşanmıştır. Şakir Bey A. Mithat'a geceleri onun evinde kalmasını ve kütüphanesinden yararlanmasını tavsiye etmiştir. Genç yeteneğe yazı yazmak istiyorsa tapu değil, yazı yazmasını, tercüme yapmasını öğütlemiş ve bu yolla şöhret kazanabileceğini söylemiştir. Mithat Efendi bunun üzerine Molière'in **Le Mariage**

¹²⁹ Bu medresde Arapça'dan "tasavvurat" ve "tasdikat"a doğru ilerlemek ve Farsça'dan "Hafız"ı okumakla görevliydi.

¹³⁰ A. Mithat, Menfa, s. 128

¹³¹ İsmail Hikmet, **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932, s. 8

¹³² A.g.e., s. 10

¹³³ A.g.e., s. 11

¹³⁴ Şakir Bey, Mithat Paşa'nın sağ kolu olarak biliniyordu. Asker kökenli ve daha sonra "Paşa" olacak Şakir Bey'den Ebüziyya Tevfik, aydın ve ileri fikirli diye bahsetmektedir. Ebuzziya Tevfik, **"Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler"**, Pegasus: İstanbul, 2006, s. 194

Forcé'sini¹³⁵ tercüme etmeye başlamıştır. Şakir Bey ile kaldığı üç dört ay sonrasında eğlence hayatından iyice uzaklaşmış; eşini de yanına alarak çalışma hayatına devam etmiştir.¹³⁶

A. Mithat, 1869 yılında 25 yaşındayken **Tuna Gazetesi** muharrirliğine başlamıştır; bu aynı zamanda gazetecilik hayatının da başlangıcıdır. Aynı yıl içinde Mithat Paşa Bağdat'a vali tayin edilmiş ve yanında bazı memurlarını da götürmüştür. A. Mithat ve abisi de bu memurların arasındadır. Böylelikle yazarın Doğu'yu yakından tanınmasına neden olan dönem de başlamıştır. Bağdat'ta memuriyeti dışında bir de vilayet gazetesi kurma görevi kendisine verilmiş ve **Zevra** gazetesinin müdürü ve muharriiri olmuştur.¹³⁷

Öğrenmeye çok meraklı olan Mithat Efendi için eğitim, hayatın her alanında devam etmiştir. Görev için bulunduğu Bağdat'ta da kendini geliştirmiş, bu arada hapisten kurtardığı Can Muattar¹³⁸ (Muhammed Bakır Can Muattar) adlı bir İranlı ile kurduğu dostluk sayesinde İslami felsefeyi öğrenmiş; Kuran tefsirini okumuştur. Okay'a göre yazarın dünya görüşünün genişlemesinde, bağnazlığa saplanmamasında ve olaylara eleştirici bir gözle bakmasında bu adamın önemli rolü olmuştur.¹³⁹

Gerçekten de Ahmet Mithat Efendi sürgün anılarını anlattığı **Menfa**'da Muattar ile olan arkadaşlığında yaptıkları felsefe tartışmalarını anlatmıştır. Buna göre Muattar'ın tavsiyesine uyarak dinler tarihi hakkında okumaya başlamış, bu arada İncil ve Tevrat'ı da okumuştur. Muattar, Kuran'ı okuyup sözlü olarak Ahmet Mithat'a açıklamış; ayetler hakkında bilgi vererek felsefe ile kıyaslamıştır. Ahmet Mithat'ın deyişiyle, Muattar kendisine Kuran'ı "içindekileri kabul etmekte kimsenin tereddüt etmeyeceği bir şekilde" öğretmiştir.¹⁴⁰

Ahmet Mithat'ın hayatında önemli bir yeri olan başka bir kişi daha bulunmaktadır; çok iyi imkânlar ile Avrupa'da on iki yıl kalan ressam, arkeolog ve

¹³⁵ Basılmamış olan bu tercümeden iki yıl sonra eseri 1869'ta, Ahmet Vefik Paşa "**Zor Nikah**" adıyla adapte edecektir. Okay, a.g.m., s. 133

¹³⁶ Hikmet, a.g.e., s. 13-15

¹³⁷ Okay, a.g.m., s. 134

¹³⁸ Can Muattar aslen İranlı olup gençliğinde Protestan misyonerleri ile temasa geçmiş; Hristiyanlığı kabul etmiş; Hindistan'a giderek misyonerler mektebinde okumuş; bu arada Hristiyanlığın da kaynağı olarak gördüğü Musevilige geçmiş, hatta hahamlığa yükselmiş; fakat sonunda Arabistan'da yeniden Müslümanlığa dönmüştür. Ahmet Mithat Efendi bu ilginç kişilikle kendisini hapisaneden çıkartması vesilesiyle tanışmıştır. Cinnet nedeniyle hapishaneye atılan Can Muattar için merkez mutasarrıfı Şakir Bey'den "kanunda cinnet denilir bir suç ve kabahat olmadığını" söyleyerek affını diler. İkisi de olayın iç yüzünü anlamak için Can Muattar'ı yanlarına çağırırlar ve sorularına aldıkları yanıtlar adamın, Ahmet Mithat'ın deyişiyle, "deliliğini değil, Platon kadar akıllı olduğunu ispat ederdi". Bunun üzerine Can Muattar serbest bırakılır. Hikayenin ayrıntıları için bkz: Ahmet M., Menfa, s.142-143

¹³⁹ Okay, a.g.m. s. 134

¹⁴⁰ A. Mithat, Menfa, s. 146

sonraları müze müdürü olarak ün yapacak, Mithat Paşa'nın getirdiği 104 memurun içinde Umur-ı Hariciye Müdürü olarak yer alan Osman Hamdi Bey. Kendisi ile yaptığı sohbetlerden ve aldığı okuma tavsiyelerinden, çeviri yazılarında kendisine yardım etmesinden yazar hep övgüyle bahsetmiş ve Hamdi Bey olmasa “beş on seneler geçerdi de ben muharrir olamazdım” demiştir.¹⁴¹

Bağdat'a gelişinden bir buçuk yıl sonra Ahmet Mithat'ın ağabeyi ölmüş ve 15 kişilik ailenin geçimi Ahmet Mithat'ın üstüne kalmıştır. Bu durumda ailesini önceden İstanbul'a yollayarak kendisi 8 ay daha Bağdat'ta kalmıştır. Yazarımız ilk yayın denemeleri olan **Hace-i Evvel** ve **Kıssa'dan Hisse**'yi de bu süreçte kaleme almıştır.¹⁴²

Aynı dönemde Maarif Nazırı Saffet Paşa, sıbyan okulları için kitap seçmeye çalışırken, Ahmet Mithat Efendi daha önce Bağdat Sanat Okul'u için yazdığı ve iki defa bastırdığı Hace-i Evvel'in üçüncü baskısı için hazırladığı müsveddeleri Maarif Nezareti'ne göndermiş ve olumlu bir cevap almıştır. Yazarımız bunun ardından artık kalemiyle geçinebileceğini anlayarak, 1871 yılında İstanbul'a dönmüştür.¹⁴³

2.1.2. İstanbul'da Ahmet Mithat

A. Mithat İstanbul'a aklında meslek olarak yazarlık fikriyle döndü. Bağdat'ta beraber kaldıkları ve kendisinden önce İstanbul'a dönmüş olan Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye'deki Ceride-i Askeriye başyazarlığı işini kendisine söylediğinde, kitap yazma işi İstanbul'da güvenilir bir meslek olmadığından geçindirmek zorunda olduğu ailesi nedeniyle bu işe başladı.¹⁴⁴

Fakat akıllı hala yazarlık işinde olan yazar kendi evinde yazılarını basmak için küçük bir matbaa kurmuş ve tüm aile bu matbaada çalışmıştır. Yazarımızın **Letaif-i Rivayet** adlı hikâye kitabının basımı bu matbaa da gerçekleşmiştir; fakat kitap kâğıt parasını dahi çıkaramadığı için matbaada çalışan aile bireyleri şikâyet etmeye

¹⁴¹ Okay, a.g.m., s.133-134, ve İhsan Sungu, “Ahmet Mithat Efendi'nin Hayatı üzerine: İhsan Sungu'nun Konferansı” **Bir Jübile'nin intiba'ları: Ahmet Mithat'ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 36; ayrıca bkz: A. Mithat, Menfa, s. 147-148

¹⁴² A. Mithat Bağdat'da geçirdiği 8 ay için ömrü alemde kimseye kısmet olmadığını söyler. Bu dönemde vali yardımcısı Raif Efendi, politika müdürü Hamdi Bey, İran Hududu'nda bazı incelemeler yapmak üzere gelmiş Fevzi Bey ile dört kişi kalmaktaydılar. Beraber geçirdikleri bu 8 ayı Ahmet Mithat şöyle anlatır: “Kitaplarımız var okuruz yazarız. Piyanomuz var çalarız, çağırırız. Fotoğraf takımmız var türlü türlü resimler yapar eğleniriz”. Ayrıca ilk yazı denemelerinde Hamdi Bey'in yol göstermesinden çok yararlandığını belirterek “... eğer Hamdi Bey beni dürtercesine gayretlendirmeseydi daha beş on sene geçerdi de ben yazar olamazdım” der. Ahmet Mithat Efendi, Menfa, s. 149

¹⁴³ Sungu, a.g.m., s. 38

¹⁴⁴ A. Mithat, Menfa, s. 152

başlamıştır. Ama A. Mithat “çocukluk zamanındaki çılgınlıktan kalan aşırı bir cesareti koruduğunu” söyleyerek bu yoldan dönmemiştir.¹⁴⁵

Mithat Efendi amacına ulaşmak için aynı anda yapabileceği başka işler de aramaya başlamış; daha doğrusu, kendi deyimiyle buna “mecbur kalmış” ve bu dönemde **Basiret**¹⁴⁶ gazetesine girmiştir.¹⁴⁷ Yazarlık uğruna devam ettirdiği meslek olan gazetecilik için Mithat Efendi düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Bu yolda ileriye gitmenin, dış geliri artırmaktan başka bir şeye bağlı olmadığını gördüğümünden ve bunun için gazetecilikten başka bir yol bulamadığımdan çeşitli gazetelere yazı yazmaya başladım. Şükürler olsun ki bu kadar çalışma ve gayret beni tamamen üzmedi”.¹⁴⁸

Gerçekten de altı ay içinde matbaasını genişleterek resimli bir haftalık dergi çıkarmak düşüncesi ile yazarımız, Beyoğlu’nda Haçopulo Çarşısı’na taşınmıştır.¹⁴⁹ Bu sırada **Takvim-i Ticaret** adlı resmi gazetenin yöneticisi Mösyö Praldi, gazetesinin Türkçe ve Fransızca kısımlarının basımıyla Türkçe kısmının yazılması işini kendisine verir ve bunun üzerine Marsilya’dan getirtilen Fransızca harufat ile bu işi de aynı anda yapmaya başlamıştır.¹⁵⁰

1871 yılında **Dağarcık** dergisini çıkarmaya başlayan yazar amacını “henüz okullarında fen okutulmayan bir memlekettefen konularını eğlence tarzına koyarak halkı alıştırmaktı.” şeklinde açıklamıştır.¹⁵¹ 1872 yılında Mithat Paşa sadrazam olunca **Dağarcık** dergisi yanında “**Devir**” adında gündelik bir gazetenin imtiyazını da almıştır. İlk sayısında Mithat Paşa’ya hitaben yazılmış bir açık mektubun dili, evvelki hükümete

¹⁴⁵ A.g.e., s. 153

¹⁴⁶ Basiret Gazetesi 1869 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Sahibi daha sonra Basiretçi adıyla anılacak olan Ali Bey’dir. Önceleri orta halli bir gazette iken 1870 Fransa-Almanya Savaşı’ndan sonra daha aranan bir gazete olmuştur. Savaşta Almanya tarafını tutmuş, savaşı Almanya kazandığında Prens Bismark, Ali Bey’i Berlin’e davet ederek, savaş sırasındaki tutumundan dolayı nişan verilmiş ve 1000 mark yardım da bulunurak bir de baskı makinesi hediye etmiştir. Hülya Baykal, “**Türk Basın Tarihi 1831-1923**” İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990, s. 72

¹⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, Menfa, s. 153

¹⁴⁸ A.g.e., s. 153 Gerçekten de A. Mithat için roman yazmak her zaman öncelikliydi. Bununla beraber A. Mithat hakkında yapılan çalışmalarda “Ahmet Mithat’ın; edebiyat ve kültür hayatımızdaki en geniş ve en faydalı tarafı evvela gazeteciliği, sonra da roman ve hikayeciliğidir” şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır. Bkz. Murat Uraz, **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kültür Basımevi, 1940-1941, s.7

¹⁴⁹ A. Mithat’ın Beyoğlu’ndaki matbaası Osmanlı Devleti’nde Beyoğlu’nda bulunan ilk matbaa olma özelliğini de taşıyordu.

¹⁵⁰ A. Mithat, Menfa, s. 154

¹⁵¹ A. Mithat, Menfa, s. 169

karşı çok ağır bulunduğundan gazete daha ilk sayısında kapatılmıştır.¹⁵² Ardından imtiyazı kardeşi Mehmet Cevdet namına alınan “Bedir” gazetesi de 13. sayısında Kasım 1872’de aynı nedenle kapatılmıştır.

A. Mithat’ın sanırız ki hayatının en kötü günlerini geçirdiği dönem olan sürgün dönemi 1873 yılının Nisan ayında Gedikpaşa’daki Osmanlı Tiyatrosu’nda oynanan bir oyunu izlemek için gittiği gece başlamıştır. Tiyatro’dan alınan A. Mithat Bab-ı Zaptiye’ye götürülerek hapishaneye atılmıştır. Karşısında Ebüzziya Tevfik’i görerek, Namık Kemal, Menapirzade Nuri’yi de tutukladıklarını ve Hakkı Efendi’nin de arandığını öğrenmiştir.¹⁵³

Ardından Padişah emriyle derhal İstanbul’dan çıkarılmaları emrini öğrenmişler, E. Tevfik ve A. Mithat Rodos’a, Nuri Bey ve Hakkı Efendi Akka’ya, N. Kemal ise Kıbrıs’a gönderilmiştir.¹⁵⁴ Zaten Mithat Efendi, sürgüne gönderilmesinden kısa bir süre önce Zaptiye Nezareti’ne çağırılmış ve kendisine “bazılarının” Maarif Nezareti’nden ruhsat almadan “muzır kitaplar” bastıkları ve bunun engellenmesi için Zaptiye Nezareti’ne emir gönderildiği söylenmiştir. O sırada yazarımız elinde bulunan ruhsatları getirerek kendini temize çıkarmış; fakat bu sıkı kontrolden gerekli sonuçları çıkarmamıştır.¹⁵⁵

Gözlatındayken kendisine yapılan suçlamanın “**gazetecilik ve muzır yayında bulunmak**” olduğunu öğrenen Ahmet Mithat Efendi’nin tepkisini sürgün hatıralarından öğreniyoruz:

“İşte beni hiddet, şaşkınlık, keder ve benzeri şeylerin bini birden o zaman yakaladı. Ben **Bedir**’in kapatılmasından beri gazeteci değildim. Bogos Bey’in idaresi altında kurulan İdare-i Azizeye kumpanyasına üç bin kuruş maaşla tercüman olmuştum. Hatta bir vakit **Basiret** gazetesi Türkçe bilmediğimi söyleyerek bana “Ermeni katibi” ünvanını dahi bundan dolayı vermişti. Şu halde gazeteciler sürülür ise benim ne ilgim olabilir. Muzır yayında bulunmak konusuna gelince: Ben ruhsatsız kitap basmadım. Yayınlarım muzır değil, faydalı olduğu için Maarif Nezareti bana yalnız ruhsat vermiş

¹⁵² Mustafa Baydar, **Ahmet Mithat Efendi : Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul : Varlık Yayınevi, 1954, s. 5

¹⁵³ A.g.e., s. 180

¹⁵⁴ A. Mithat, N. Kemal ile Tevfik Bey vasıtasıyla tanıştıktan sonra uzun süre kendisini görmez. Ardından N. Kemal ve arkadaşları **İbret**’i çıkardıkları zaman Beyoğlu’nda işyerleriyle nedeniyle birbirlerine komşu olurlar ve o sıralar daha sık görüşmeye başlarlar. **Tasviri Efkar** matbaasının **İbret**’in basımında yeterli olmamasıyla da **İbret** Ahmet Mithat’ın matbaasında basılmaya başlar. Fakat **İbret**’in 4 ay süreyle kapatılıp yazarlarının çeşitli memurluklarla İstanbul’dan uzaklaştırılması ile bu arkadaşlık Namık Kemal’in İstanbul’a dönmesinin ardından bir samimiyete dönüşür. N. Kemal ve A. Mithat Efendi’nin arkadaşlığı için bkz: Yazgıç, a.g.e., s.28 ayrıca bkz A. Mithat, Menfa., s. 162-163

¹⁵⁵ A. Mithat, Menfa, s. 172.

olmakla kalmayıp hatta bazı eserlerim için ödül dahi vermiştir. Bu yüzden kendimin gerçekten de pek boş yere gittiğimi anladım da artık iş işten geçtiği gibi dört adama beşinci olmaktan kaçınmak dahi böyle bir acı zamanda arkadaşları bütün bütün zehirleyeceğinden hiç renk vermedim. Çünkü arkadaşların hiçbirisinde de aldırış yoktu...”¹⁵⁶

Yazar, sürgün yerine giderken yolda vapurda zaptiyelerden öğrendiğine göre de şunu anlatmıştır:

“Meğer bizi veliaht şehzadeye (V. Murat’a) töhmetiyle sürgün etmişlermiş. Gerçekten böyle olduğunu da katiyen bilmem ya! Hala bilemem! O zaman öyle söylediler.”¹⁵⁷

E. Tevfik ve A. Mithat Rodos’ta “sıkı korunmuş bir yerde hapisle kimseyle görüştürölüp konuşturulmamasına dikkat edilmesi”nin bildirilmesi üzerine Rodos zindanına gönderilmiş ve pis, havasız ve haşere dolu üç odalı bir yere yerleştirilmişlerdir.¹⁵⁸

Mithat Efendi, Rodos’tan yazılarını İstanbul’a göndererek yazarlığa devam eder. Eserleri kardeşi Cevdet’in adıyla basılır.

Zindanda çok zor günler geçiren Mithat Efendi bir yandan İstanbul’a gönderdiği yazıları yazarken diğer yandan da zindanda eğitim yöntemlerini kolaylaştırmak hakkında Bağdat’ta yaptığı çalışmaları geliştirmek için bir asker zaptiyesinin yeğenine ders vermeye başlamıştır.¹⁵⁹ Cumadan cumaya, günler kale içinde ya camiye ya da tekkeye gitmek, hamamda yıkanmak, kütüphanede kitap karıştırmak ve zaptiye memurlarıyla ya da arada gelen hükümet memurlarıyla sohbet ederek geçerken, bir gün, bayramda dışarıya çıkarılmalarından sonra muhasebeci efendinin emriyle kale içinde dahi dolaşmaları yasaklanmıştır. Aynı vakit sürgün edilen diğer arkadaşlarından birinin zehirlenerek öldüğü dedikodusunu duymuşlardır. Bunun üstüne E. Tevfik ve A. Mithat

¹⁵⁶ A.g.e., s. 183

¹⁵⁷ A.g.e., s. 184 Ahmet Mithat **Menfa**’da bu meseleye dair Fransızca olarak birkaç yazı çıktığı için bu yazıyı herkes okuduğu gibi kendisinin de okuduğunu ama bunun dışında Padişah Abdülaziz’den sonra kimin geçeceğini ne düşündüğünü ne de arkadaşlarıyla konuştuğunu belirtir.

¹⁵⁸ Ahmet Mithat o zamana kadar nadir olmayan benzerleri gibi kale içinde bir evde oturamamalarının nedenlerinin biri olarak kale binbaşısının korunmaları için telaş etmesini ve İstanbul’a sormasıyla bu emrin gelmesini gösterir. Bkz.: A.g.e., s. 190-192

¹⁵⁹ A.g.e., s. 212 Onbir yaşında hiçbir harf bilmeyen çocuğa verdiği derslerden, öğrenim süreci hakkında notlar alıyor, izlediği yöntemin sonuçlarını yazıyordu.

büyük bir umutsuzluğa kapılarak intihar etmeyi dahi düşünmüşlerdir. Fakat hapisteki eski hallerine dönmeleri izin verilince bu karardan vazgeçmişlerdir.¹⁶⁰

Yaklaşık bir yıl beraber kalan iki arkadaş bir yıllık bir küskünlüğe yol açacak basit bir konu nedeniyle kavga etmişler ve Ahmet Mithat Efendi kale içindeki bahçede bulunan tek odalı bahçıvan kulübesine taşınmıştır. Bu dönemde artık bayram zamanları dışında da zaptiye eriyle beraber arada dışarı çıkabilen Mithat Efendi, ayrıca, kaldığı kulübede beş altı öğrenciyle başladığı derslere iki ay içinde yirmi öğrenciye ulaşarak devam etmiştir.¹⁶¹ Bu gelişmeler karşısında Rodos halkı tarafından sevilen A. Mithat Rodoslular tarafından aralarında toplanan parayla açtıkları **Medrese-i Süleymaniye**'ye başmuharrir seçilmiş ve bunun için mutasarrıftan izin alınarak gündüzleri bu okulda geceleri ise yine hapisanede geçirmeye başlamıştır. Fakat kısa süre sonra halktan bir heyet A. Mithat'ın şehirde bir evde nezaret altında oturması için izin almış ve yazar ailesini de, İstanbul'dan getirterek sürgün sonuna kadar rahat bir yaşam geçirmiştir.¹⁶²

2.1.3. Sürgün Sonrası Ahmet Mithat

Abdülaziz'in 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan indirilmesinin ardından yeni padişah V. Murat'ın çıkardığı genel aftan yaralanarak¹⁶³ N. Kemal ve arkadaşları A. Mithat da dahil sürgün hayatından İstanbul'a dönmüştür.

Ahmet Mithat Efendi, 10 Temmuz 1876'da Tevfik İlhami Bey'in müdürlüğü altında **İttihat**¹⁶⁴ gazetesinde yazmaya başlamıştır. Aynı zamanda Matbuat müdür muavinliği görevinde bulunmuştur.¹⁶⁵

1877 yılında **Takvim-i Vakayi** ve Matbaa-i Amire müdürlüğüne getirilmiştir.¹⁶⁶ 27 Haziran 1878'de kardeşi Mehmet Cevdet adına alınmış imtiyazla **Tercümanı**

¹⁶⁰ A.g.e., s. 214-215

¹⁶¹ A.g.e., s. 221 A. Mithat öğrencilerine okuma yazma, imla dersleri, arapça ve farsça derslerin yanı sıra iki öğrencisine Fransızca ve bir öğrencine de fen dersi verirdi. Ayrıca kendisi de Şeyh Abdullah Efendi'den Şifa-ı Şerif ve Kadı Mir dersleri alırdı

¹⁶² Yazgıç, a.g.e., s. 43-45 İlk eşi kendisinden yaşça büyük olan Ahmet Mithat, eşi elli yaşına geldiğinde tekrar evlenecektir. İki eşinden toplam dört oğlu ve altı kız çocuğu olmuştur. Ayrıca Ahmet Mithat'ın 1876 yılında komşusu olan şair Fitnat Hanımla büyük bir aşk yaşadığını, ölümünden sonra yayınlanmak üzere oğluna verdiği Fitnat Hanım ile birbirlerine gönderdikleri mektuplardan öğreniyoruz. Fitnat Hanım ve Ahmet Mithat Efendi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mediha Gökbenli, "Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları Fatma Aliye Hanım ve Şair Fitnat Hanım", **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 38

¹⁶³ Ziya Paşa, V. Murat'ın cülus gününde saraya çağırılır. V. Murat'ın çakır keyfi olduğunu belirten Ziya Paşa, Padişah'ın "Gel bakalım sana iyi bir haberim var seninkileri derhal getiriyorum.,, demesinden bir şey anlamaz. Ardından "Hemen git. Sadrazama söyle, Kemal Bey ile rüfekaşının gelmele ri için telgraf yazsınlar. " demesi ile çok mutlu olur. Nazım Paşa, **Bir Devrin Tarihi: Ziya ve Mithat Paşalarla Kemal Bey'in Hayatlarına dair Hatıralar**, İstanbul: Arba, 1992, s. 91-92

¹⁶⁴ Sungu, a.g.m., s.58 Gazetede ayrıca Namık Kemal'in, Nazım Bey'in, Sami Paşa Zade'nin de yazıları çıkmaktaydı. Gazete bu dönemde Batı ülkelerinde Osmanlı'nın siyasi durumu hakkında çıkan yazılara verdiği cevaplarla ilgi görmüştü.

¹⁶⁵ Sungu, a.g.m., s. 57-58

Hakikat'ı¹⁶⁷ çıkarmaya başlamıştır. 1880'de Balcıoğlu çiftliğini, 1884'de Serdaroğlu çiftliğini, 1895'de Beykoz'daki yalısını satın almıştır.

1883 yılında da karantina idaresinde başkâtip olmuş ve üç sene içinde reisliğe kadar yükselmiştir.¹⁶⁸

Mithat Efendi, 1889 yılında II. Abdülhamit tarafından Stockholm'da gerçekleşecek olan **8. Müşterikler Kongresi**'ne gönderilmek üzere seçilmiştir.¹⁶⁹ Bu Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'ya gerçekleşen ilk ve son seyahatidir.

1895 yılında Meclis-i Umur-ı Sıhhiye reis-i saniliğine terfi eder. Haziran 1889'da Abdülhamit tarafından bala rütbesine çıkartılmıştır. Vezir olursa Ahmet Mithat Efendi'ye Mithat Paşa denir diye, Abdülhamit'in kendisini bu rütbeye çıkarmadığı da söylenir.¹⁷⁰

1908'de yaş haddinden emekliye ayrılan A. Mithat aynı yıl son romanı olan **Jön Türk**'ü yazar. Yazı hayatından çekilen Mithat Efendi, bu tarihten sonra bakanlar kurulu kararıyla Darülfünun'da; genel tarih, felsefe tarihi ve dinler tarihi derslerini, Darümuallimat'da ise pedagoji ve tarih, Medrese-tül-vaizinde ise dinler tarihi dersini vermiştir.

Mithat Efendi, yazarlık, gazetecilik ve öğretmenlik dışında girişimci olarak da karşımıza çıkar. Beykoz'un Akbaba köyünde bir çiftliği bulunan yazarımız burada Sırmakeş memba suyunu çıkartıp İstanbul'da satmıştır. Bir ara çiftliğinde cins tavuk yetiştirmiş ayrıca Avrupa'dan getirttiği suni kuluçka makinesi ve fenni arı kovaniyle hayvancılıkla da uğraşmıştır.¹⁷¹

A. Mithat Efendi fahri olarak Darüşşafaka'da nöbetçi bulunduğu 28 Aralık 1912 yılında kalp krizinden ölmüştür.

Yazarın değişik sanat dallarına merakı olduğunu biliyoruz. Beykoz'daki yalısında, müziğe olan düşkünlüğü nedeniyle orgdan saksofona, piyanodan uda her çeşit musiki

¹⁶⁶ Alpay Karacalı, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii**, İstanbul: Cem Ofset, 1998, s. 120

¹⁶⁷ Türk Basın tarihinin en uzun ömürlü gazetelerindendir. 1922 yılına kadar yayınlanmaya kesintisiz devam etmiştir. Önceleri dört sayfa çıkan gazete daha sonra sekiz sayfa çıkmaya başlamıştır. Baykal, a.g.e., s. 120

¹⁶⁸ Hikmet, s. 28

¹⁶⁹ **8. Müşterikler Kongresi**'ne Osmanlı Devleti'nden 28 üye katılmıştır. Bunlardan ikisi resmi memur sıfatıyla katılırken, geri kalan 26 üye Osmanlı Devleti sınırları içinde görev yapan yerli ve yabancı devlet adamlarıdır. Osmanlı Devleti'nden 5.,6.,7. Kongrelere katılım olmamıştı. İlk üç kongre ise resmi olmayıp sadece meraklıların katılımıyla gerçekleşmişti. Petersburg'da gerçekleşen 4. Kongre'ye ise Osmanlı devleti adına 1877 yılında Ahmet Vefik Paşa katılmıştır. Baki Asiltürk, "Ahmet Mithat Efendi Müşterikler Kongresinde" **Türk Dil**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara: 1995/I, sayı: 521, s. 572

¹⁷⁰ Baydar, s.7 Aynı bilgi için bkz: Yazgıç, a.g.e., s. 59

¹⁷¹ Yazgıç, a.g.e., s. 57-58, 63

aletinin mevcut olduğunu, torunları ve çocuklarının müzikle iç içe yetiştirirken, kendisi sadece dinleyici konumunda kaldığını, oğlu K.Yazgıç'ın kitabından öğreniyoruz. Çocuklarına çok düşkün olan Mithat Efendi onlarla içki içer, beraber fasıllar yaparmış. Briç oynamayı ve ata binmeyi çok severmiş. Eşleri için Avrupa'dan özel eğerler getirttiği, hep beraber çıktıkları kır gezilerini yine oğlunun yazdığı babasıyla ilgili anılardan öğreniyoruz.¹⁷²

Öldüğü zaman bıraktığı servet Tophane'de bir arsa, Yalıköy'de bir ev, Beykoz'daki çiftlik ve Sırmakeş memba suyudur.¹⁷³

¹⁷² A.g.e., s. 59-63

¹⁷³ A.g.e., s. 76 Yazgıç babasının öldüğünde bıraktığı hiç nakit parası olmadığını ayrıca hep almak istediği **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinin binasını (ayda toplam gelirinin üçyüz altından fazla olmasına rağmen beş yüz altın olan binayı) dahi alamadığını söyleyerek, babasının hakkında söylenen “müthiş mirasın” bir dedikodudan ibaret olduğunu belirtir. A.g.e. s. 76

2.2 YAYINLARI

Ahmet Mithat Efendi'nin iki yüzü aşkın basılmış eseri mevcuttur. Yazdığı konular, dönemin şiir dışındaki hemen hemen tüm alanlarını kapsar. Gazete, roman, tiyatro, hikaye, tarih, coğrafya, felsefe tarihi, mitoloji, pedagoji, ekonomi, biyoloji, aritmetik, askerlik, yazarın eserlerini kapsayan konulardır. Yazar, aynı zamanda çok sayıda çeviriler yapmıştır. II. Abdülhamit döneminde uygulanan sansüre göre A. Mithat çağdaşları tarafından Abdülhamit'e olan yakınlığı dolayısıyla eleştirilse de dönemine göre radikal konularda rahatlıkla yazabilmiştir.

2.2.1.Edebiyat Eserleri

A. Mithat'ın yazmış olduğu roman, hikaye ve tiyatrolarda ele aldığı konulara bakarsak, bunların eğitim, askerlik, din, toplumsal sorunlar olarak ele aldığı ve geleneksel inançları sorguya çektiği evlilik, kadın erkek ilişkileri, kölelik, feminizm, batıl inanışlar, fuhuş ve sık sık rastladığımız (adeta yazarlık hayatının temel sorunsalı haline getirmiş olduğu) Doğu-Batı uygarlıklarının karşılaştırılması gibi geniş bir alanı kapsadığını görürüz.

Roman ve hikayelerini yazarken **meddah** ve **orta oyunu**'nda kullanılan taklit, yabancılaştırma, dinleyici ile diyalog, doğaçlama, öyküyü kesme, anlatıcının olay örgüsünde bizzat yer alması gibi geleneksel özellikler yazarın anlatı tarzında önemli bir yer tutar.¹⁷⁴ Ayrıca kullandığı sade dil ve yazdıklarının Osmanlıca'nın Arapça ve Farsca sözcüklerden mümkün olduğunca arındırılması çabası, dilin sadeleştirilmesi için verdiği çaba, yazarın tüm yayınlarında görülen bir diğer husustur.

Eserlerinde sanat kaygısı gütmeyen, yazar Türk edebiyat tarihinde ilk halk romancısı olarak da kabul edilmektedir.¹⁷⁵ Fatma Aliye, Mithat Efendi'nin kitaplarını “bunlar zihnime yorgunluk vermeksizin tatlı bir teessürle mucib-i ferah oluyorlar” şeklinde yorumlamıştı.¹⁷⁶ Bu halkçı üslupla yazar, romanlarında okuyucuya bir şeyler öğretme misyonunu da üstlenmiştir. Bu sadece romanın sonucundan çıkartılacak ders olarak değil, aynı zamanda yazarın aniden konuyu bir anda keserek okuyucuya tarihi, teknik veya coğrafi bilgi vermesi şeklinde de karşımıza çıkabiliyor.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında realist bir bakış açısı mevcuttur. Kendi deyişi ile “Hiçbir şey sırf hayali olamaz. Hakikat aleminde vücut bulan şeylerin

¹⁷⁴ Jale Parla, “Karnaval Sürüyor”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, sayı: 203, s. 18

¹⁷⁵ Baydar, a.g.e., s. 9

¹⁷⁶ Gökbenli, a.g.m., s. 37

vahimiye intikal eyleyen ahkamı, sizin gibi erbab-ı kahirayı hayallendirir de, o romanlar vücutpezir olur.”¹⁷⁷ Aynı şey tiyatro eserleri için de söz konusudur. Her medeni memleket için tiyatronun zorunlu bir ihtiyaç olduğunu ve tiyatronun henüz medenileşmemiş milletleri medeniyet seviyesine eriştiren bir vasıta olduğunu söyleyen¹⁷⁸ Mithat Efendi tiyatrolarında da sade bir dil kullanmış, yarattığı tiplerin ruh hali üzerine derinleşmemiştir. Sosyal konuları işlediği tiyatro eserlerinde eski usul evlenmeler; soydan gelen asalete önem vermeyi yeren sahneler ve kölelik konuları sadece bazılarıdır.¹⁷⁹

Mithat Efendi’nin bilinen yedi piyesi mevcuttur. İlki, 1872 yılında yayımlanan, çok eşli evliliğe karşı çıktığı “**Eyvah**”tır. Ardından evlilik kurumlarını konu aldığı “**Açık Baş**”; **Gönül** adlı romanından aynı adla uyarladığı “**Gönül**”; “**Çengi yahut Daniş Çelebi**” romanından yine aynı adla uyarladığı piyesi; konusunu **Şehname**’den alan “**Fürs-i Kadimde Bir Facia yahut Siyanuş**” ve trajik bir aşk hikayesini ele aldığı “**Çerkes Özdenler**” sırasıyla gelmişlerdir.¹⁸⁰

Beykoz’daki yalısında dahi bir tiyatro sahnesi yaptıran, küçük piyesler yazarak çocukları ve torunlarıyla oyunlar hazırlayan¹⁸¹ tiyatroyu bu denli seven Mithat Efendi için A. H. Tanpınar, yazarın sade ve halka yakın dilinin tiyatro çalışmalarında çok başarılı olabileceği yorumunu yapmış fakat Mithat Efendi’nin tiyatronun peşinde olmadığını söylemiştir.¹⁸²

2.2.2 Tercüme Eserleri

Çevirdiği eserleri yeniden yazdığını ifade eden Ahmet Mithat Efendi kültürler arasındaki farklılıklara dikkat çekerek her ulusun romanının kendi “istidad-ı millisine” göre ve ait olduğu devrin “anasır-ı galibisinden” ayrılmadan yaratılması gerektiğine inanırdı. Mithat Efendi’ye göre; yabancılar’dan alınacak romanlar buna göre bir seçime tabi tutulmalı ve gerekli yerlerde değişiklikler yaparak çeviri yapılmalıydı.¹⁸³

¹⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi. **Müşahedat**, haz: Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 283

¹⁷⁸ A. Mithat, Menfa, s. 66-68 Ahmet Mithat tiyatroyu özellikle okuma yazma oranı çok düşük olan Osmanlı Devletinde halkı eğitmek için yararlı bir araç olarak görmektedir.

¹⁷⁹ Baydar, a.g.e., s. 11

¹⁸⁰ Enver Töre, “Ahmet Mithat Efendi’nin Tiyatroları” **Türk Dili**, sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995, s.603-605 Ahmet Mithat Efendi’nin tiyatroları ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. İnci Enginün “**Ahmet Mithat Efendi’nin Tiyatroları**”, İstanbul: M. Ü. Fen-Ed. Fak. Yay., 1990

¹⁸¹ Yazgıç, a.g.e., s. 67

¹⁸² Ahmet Hamdi Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Çağlayan, 1967, s. 466

¹⁸³ Özlem Berk, “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, cilt 3, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, 2. bs, İstanbul: İletişim, 2002, s. 512

Yazarın yapmış olduğu çeviri eserler¹⁸⁴:

Antonin, Alexandre Dumas Fils (1880), Amiral Bing Octave Feuillet (1880), Bir Fakir Delikanlı'nın Hikayesi, Octave Feuillet (1880), Bir kadının hikayesi Alexandre Dumas Fils (1880), La Dame aux Camélias, Alexandre Dumas Fils (1880), Gabriel'in Günahı, Charles Mérouvel (1881), Peçeli Kadın, Emile Richebourg (1881), Merdut Kız I-II, Emile Richebourg (1882), Orsivel Cinayeti, Emile Gaboriau (1883-84), Lulu-i asfar, Georges Pradel (1884-85), Kamere Aşık, Paul de Kock (1885), Bilgiç Kız, Hector Malo (1887), Papastaki esrar Leon de Tensou (1887), Üç yüzlü bir karı, Paul de Kock, (1887) -bu çeviriyi Ebüzziya Tevfik ile beraber yapmıştır., Alexsandr Stradella, Flotode (1889), Odolf Hisarı, A. Radcliffe (1889), San'atkar namusu Octave Feuillet, (1890-91), Seyyid'in hulasası, Corneille (1890-91)

2.2.3 Gazeteciliği

Ahmet Mithat Efendi'nin gazeteciliğe 1869 yılında, 25 yaşındayken Tuna gazetesi muharriri olarak başladı. Aynı yıl Mithat Paşa ile beraber gittiği Bağdat'ta vilayet gazetesi kurma görevi kendisine verildi ve **Zevra** gazetesinin müdürü ve muharriri oldu.

1871'de İstanbul'a döndüğünde Erkan-ı Harbiye'deki **Ceride-i Askeriye** başyazarı oldu. Fakat bu dönem, gazeteciliği, yazarlık işine devam etmek ve bu nedenle ihtiyacı olan ek geliri karşılamak için bir mecburiyet olarak gördü¹⁸⁵ ve **Basiret** gazetesinde yazmaya başladı. 1872 yılında ise **Dağarcık** adlı dergiyle beraber **Devir** gazetesini çıkarttı. **Devir**'in kapatılmasının ardından onüçüncü sayısında kapatılacak olan **Bedir** gazetesini yayınladı.

A. Mithat, daha öncede anlatıldığı gibi, 1876 yılında sürgün dönüşünde bir dönem **İttihat** gazetesinde yazılar yazdı. Ardından 1877'de **Takvim-i Vakayi**'nin müdürlüğüne getirildi. Nihayet 1878'de **Tercüman-ı Hakikat**'ı kurdu ve ölümüne kadar bu gazeteyi çıkardı.

Tercüman-ı Hakikat, uzun yayın hayatında Ferit Bey, İbrahim Mahmut Kemal, Abdülhak Hamit, Ahmet Raşim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adivar, Necip Asım, Ahmet İhsan Tokgöz, Hüseyin Cahit ve Nigar Hanım gibi devrin ünlü kalemlerine sütunlarını açmıştır.

¹⁸⁴ Baydar, a.g.e., s. 33-34

¹⁸⁵ A. Mithat, Menfa, s. 153

Mithat Efendi “halk tipi gazeteciliğin”¹⁸⁶ önderlerinden olarak kabul edilmiştir. Kullandığı dil romanlarındaki gibi sade bir Osmanlıcadır. Gazetelerin bir okul işlevini görmesini isteyen A. Mithat her türlü konuda yazılar yazmış ve yazılarında öğretici bir misyon yüklenmiştir. Ayrıca bazı romanlarını kitap halinde yayınlamadan önce gazetesinde bölümler halinde yayınlamıştır.

2.2.4 Eğitim Amaçlı Yayınları

A. Mithat’a verilen bir ad da “**Hace-i Evvel**” yani ilk öğretmendir. Mithat Efendi için eğitim çok önemliydi. Romanı eğitim için bir araç olarak da sayan yazar, gazete yazılarında da bunu ilke edinmişti. Çocukların okul öncesi ve sonrası eğitimi hakkında yazdığı yazı ve kitapların yanı sıra tarih alanında yazdığı kitaplar vardır. Yaş haddinden emekliye ayrıldığı 1908 yılında **Darülfünun**’da; genel tarih, felsefe tarihi ve dinler tarihi derslerini vermiş, **Darülmuallimat**’da ise pedagoji ve tarih, Medrese-tül-vaizinde ise dinler tarihi dersini vermiştir.

Tarihi kitapları arasında: **Mufassal Tarih-i Kurun-u Cedide**, ilkçağlardan yeni zamanlara kadar gelen genel bir dünya ve kültür tarihidir. 3 ciltlik bu eser Abdülhamit zamanında ortadan kaldırılmış ve şiddetle yasak edilmiştir.¹⁸⁷ Yazarımız **Üss-i İnkılap** başlıklı iki ciltlik eserinde ise Kırım Savaşı’ndan, II. Abdülhamit’in ilk yıllarına kadar gelen süreyi anlatır. Bu kitabın Abdülhamit’in emriyle yazdırıldığını ve Ahmet Mithat’ın bu dönemde Sultan Abdülhamit ile yakınlaştığını biliyoruz. **Zübdet ül-Haka’ik** başlıklı eseri de, 1877–78 Osmanlı-Rus savaşıyla ilgilidir. 1878 basımlı iki ciltlik Tarih-i Umumive genel uluslar tarihini kapsayan 14 ciltlik **Ka’inat**’ta ciltler sırasıyla; İngiltere, Danimarka, İsveç ve Norveç, Rusya, Fransa, Belçika ile Felemenk, Almanya, Hükümet-i Cermaniye, Avusturya, Portugal, İspanya, İtalya ve Yunanistan tarihleri ile ilgilidir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Baykal, s. 125

¹⁸⁷ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.424

¹⁸⁸ A.g.e., s. 424

3. AHMET MİTHAT EFENDİ’NİN SİYASAL KONUMU

Osmanlı siyasal yaşamı hakkında yapılan çalışmalarda, Ahmet Mithat Efendi, genellikle II. Abdülhamit, Namık Kemal ve Mithat Paşa gibi önemli tarihi isimlerle anılmaktadır. Hakkında yapılan yorumlar, “II. Abdülhamit’in adamı” ve Namık Kemal ile “kendisine çok yardımları olmuş” Mithat Paşa’yı, II. Abdülhamit’in isteğiyle yazmış olduğu **Üss-i İnkılap** eserinde karalamış olduğu ya da ihanet ettiği

Niyazi Berkes, II. Abdülhamit döneminin, siyasal ve resmi görünüşte bir durgunluk ve karanlık dönemi gibi gözüktüğü halde, görünenin aksine Tanzimat ile başlayan değişimin ve çelişkinin gittikçe derinleştiği bir dönemi ifade ettiğini belirtir. Buna en uygun örneği Ahmet Mithat ve eserleri örnek oluşturur der ve yazarı şu şekilde yorumlar:

“Dönemin düşünce alanındaki en iyi temsilcisi olan Ahmet Mithat Efendi’nin (1844–1912) kariyeri ve yazıları bunu bize tanıttak bir göstergedir. Daha önce yeni Osmanlılara katıldığı, bu yüzden sürüldüğü halde, Ahmet Mithat Abdülhamit tahta gelişinden sonra onların aleyhine dönerek zamanla Abdülhamit döneminin savunucu ve sözcüsü durumuna gelmişti. Fakat tutuculuğun bu resmi sözcüsü, yalnız etkili bir gazeteci olmakla kalmamış, düşünce alanında önemli gelişmelere ve yeniliklere de öncülük etmiştir.”¹⁸⁹

Carter Findley, “Sultan II. Abdülhamit’i (h.1876–1909) destekleyen Ahmet Mithat kolayca tutucu diye damgalanmıştır, ne var ki onun ilerici özellikleri de vardı.” der. Ve Ahmet Mithat’ın, meşrutiyeti “Batı modernliğinin simgesi” olarak kabul eden ilerici ideologların tersine, her şeyden önce toplumun, iktisadiyatın ve kültürün değişmesi gerektiğine inandığını belirtir. Dini açıdan hiç de tutucu olmadığını hatta Batılılaşmayı tercih ettiğini belirten Findley, yazarımızın diğer yazarlardan farkının;

¹⁸⁹ Berkes, a.g.e., s. 370

Osmanlı ve Batı kültürlerini en ufak ayrıntılarına kadar inceleyip, her kültürün iyi ve kötü yanlarını bulmaya çalışmasında görür.¹⁹⁰

François Georgeon, “**Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi Politik**” adlı makalesinde, Ahmet Mithat’ın 1876 sonrası siyasal duruşunu şu şekilde yorumlamıştır:

“...Yeni Padişahın tavırlarını açıkça alkışlamış, eski hamisi Mithat Paşa’yı inkar etmiş, Yeni Osmanlılar’dan kopmuştur. Yeni Osmanlılar ve daha sonra da Jön Türkler meşruti bir rejim kurulmasını temel hedefleri haline getirmiş ve devlette siyasi reformu kaygılarının merkezine oturtmuşken, Ahmet Mithat Osmanlı İmparatorluğu’nun sorununun siyasi rejiminden çok, ekonomik açıdan Avrupa’dan geri kalmışlık olduğu kanısındadır ve bu gecikmenin en kısa sürede giderilmesi gerektiğini düşünmektedir.”¹⁹¹

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat hakkındaki değerlendirmelerin ortak noktası; Yeni Osmanlılar ile birlikte anılması ve sürgün sonrasında, II. Abdülhamit’i desteklediği hatta kimi yazarlarca Abdülhamit’in adamı olduğu yönündedir.

Mithat Efendi’nin siyasal konumuna, gençlik ve olgunluk dönemi şeklinde iki dönem olarak bakmak daha uygun olacaktır. Ahmet Mithat’ın gençlik yıllarındaki siyasi konumu Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi çerçevesinde ele alınır. Fakat yazar bu ilişkilerin dışında bireysel olarak da özellikle İstanbul’a döndükten sonra (1871) gittikçe sivrilen bir yazar görünümündedir.

Olgunluk döneminde ise, Mithat Efendi’nin II. Abdülhamit’in “adamı” ya da Sultan’a “yakınlığı” etrafında yoğunlaşarak yorumlanmıştır. Bu genellemenin yanında yazar ile ilgili çok daha önemli bir noktayı, ekonomi-politik görüşü oluşturmaktadır. Yazar Osmanlı toprakları içinde liberal ekonomik görüşleriyle, Osmanlı sınırları dışında ise ekonomik alanda “korumacı”, kültürel alanda da daha muhafakazar bir kimlikle karşımıza çıkmaktadır. Bu ikili ve ilk bakıştaki çelişkili duruş aynı zamanda dönemin sancılı modernleşme anlayışının da yansımasıdır.

¹⁹⁰ Carter V. Findley, **Ahmet Mithat Efendi Avrupa’da**, çev: Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 9–10

¹⁹¹ François Georgeon, “Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi Politik”, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, çev: Ali Berkay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 144

3.1 AHMET MİTHAT'IN GENÇLİK DÖNEMİ SİYASAL KONUMU

Mithat Efendi'nin, Yeni Osmanlılar ile anılmasına sebep olan nedenler aynı zamanda kendisinin gençlik yıllarındaki siyasi duruşunu da göstermektedir. Bu alt başlıkta amacımız, yazarın sürgün öncesi görüşlerini tespit etmeye çalışmak ve sürgün sonrası tavrındaki var olan değişimin boyutlarını gösterebilecek bilgilere ulaşmaktır.

İlk olarak, A. Mithat'ın Yeni Osmanlılar ile olan ilişkisi ne boyuttaydı, kendisi gerçekten onlardan biri miydi ya da bu ilişki fikir ayrılıklarını da içinde barındıran samimi bir ilişki miydi? İkinci cevabını bulmamız gereken soru ise yazarın dönemin içinde öncelikli konuları nelerdi, “meşrutiyet” O'nun için ne anlam ifade ediyordu?

Mithat Efendi, **Menfa**'da, üstündeki bakışların büyük bir nedeninin; Yeni Osmanlılık meselesi olduğunu söyler¹⁹² ve Namık Kemal ve arkadaşları ile olan ilişkisini bu eserinde anlatır.

Yazar, Niş'te bulunduğu yıllar İstanbul'dan gelen gazetelerden¹⁹³ gazetenin tam olarak neye hizmet ettiğini anlayamadığını belirterek; Ruscuk'taki **Tuna** gazetesinin giriş yazısı ve İstanbul'da çıkan **Muhbir**'in sayılarından gazetenin tam olarak ne olduğunu anladığını söyler. Gazeteciliğe başlama kararında bu gazetelerin etkilerini anlatan yazar, N. Kemal'in adını bilmeden, yazılarında gördüğü parlaklığa hayran kaldığını yazmıştır.¹⁹⁴

A. Mithat'ın, gazeteler hakkında bilgi ve ilgisi arttıkça gazete hakkında belirli bir görüşü de oluşmuştu. O'na göre, gazete halka yalnız ziraat, sanayi ve ticaretin gelişmesiyle refah ve milli servetin yolunu göstermeye çalışmalıydı. Yazar, hürriyet fikrini yaymanın gazetenin görevi olmadığına daha o zaman inandığını, hem de hürriyet hakkında tam da kitaplar okuyup, hürriyet fikrinin kendisinde belirlediği sıralar, bu şekilde düşündüğünü belirtir. O'na göre bir millete bu dersleri vermek gerekirse başka bir yol aranmalıydı.¹⁹⁵

Bir süre sonra Ziya Paşa ve N. Kemal'in Avrupa'ya kaçtığını öğrenen Ahmet Mithat, o zaman ki duygularını şöyle ifade etmiştir:

¹⁹² A. Mithat, Menfa, s. 156

¹⁹³ Takvim-i Vakayi, Ruzname-i Cerede-i Havadis, Tercüman-i Ahval ve Tasvir-i Efkar gazetelerinin isimlerini verir. “Ancak bir kitaba, bir mektuba, bir fermana benzemeyen bu kağıtların hangi fikre dayanarak yayımlandığına hiçbir mana veremezdim.” der. A.g.e., s.154

¹⁹⁴ A.g.e., s. 156

¹⁹⁵ A.g.e., s. 156

“...Bunların “Yeni Osmanlılar” adıyla bir cemiyetleri olduğu ve bu cemiyetin hürriyet konusunda birtakım görüşleri bulunduğu haber alındığı zaman, ben bu cemiyetten isimlerini işittiğim kişilerin her birini Avrupalı hürriyetçilerin birinde bularak bu isimleri nasıl kutsayacağımı bilemez oldum. Muhbir yayımlanmaya başladığında Sofya’da ve Hürriyet çıktığı zaman Ruscuk’taydım. Bu gazetelerin sayılarını edinmek için canımı feda etmeye göze alırdım.”¹⁹⁶

Fakat yazarın anlatımıyla, bu hayranlık uzun sürmez, Yeni Osmanlılar’ın yayınlarını okudukça aradığını bulamadığını, her tarafta konuşulan “**milli ilerleme**”, “**Tanzimat’ın esasları**”, “**ferdi hürriyet**” gibi konularla ilgili sohbetlere kendisinin de katıldığını ve haklarında daha fazla bilgi edindiğini anlatır.¹⁹⁷ Hatta “...Avrupa’da bulunan Yeni Osmanlılar’dan bazılarının kardeş gibi, dayı gibi akrabalarına yazdıkları özel kağıtları okuyarak bunların orada geçirdikleri ömürden dahi haber almıştım.” der. Okudukları ve duyduklarından hayal kırıklığına uğrayan Ahmet Mithat nedenini şu şekilde ifade etmiştir:

“...icap edenlerden kusurumun affını dilemekle beraber, şunu da dosdoğru söyleyeyim ki: Yeni Osmanlılar’ın yayınlarını bir hayli okuduktan sonra, zihnimde öteden beri hayal ettiğim şeyleri bu cemiyette bulamadım.¹⁹⁸ Bunların yalnız Zeyd ve Amr’ı çekiştirmeleri ve bir milleti kendi hukukundan haberdar edecek yayınlarda gayet zayıf davranmaları eski hayallerimin şiddetini kırmıştı. Hatta, “mutlaka bu adamlar Zeyd ve Amr’a dargın oldukları için böyle hareket ediyorlar. Eğer dargın oldukları adamlarla barışırlarsa bunların girişimleri dahi son bulur” görüşüne kadar varırdım.”¹⁹⁹

A. Mithat, Yeni Osmanlılar hakkında düşüncelerini henüz İstanbul’a gitmemişken bu şekilde anlatmıştır. Hürriyet hakkında düşüncelerinin olumlu yönde

¹⁹⁶ A.g.e., s. 157

¹⁹⁷ Ebüziyya’nın hatıralarını ve dönemin tarihini anlattığı “Yeni Osmanlılar” eserinde, Mithat Paşa zamanında Tuna Vilayeti’nde devletin bütün kanun ve tüzüklerinin uygulandığını, Osmanlı sınırları içinde bambaşka bir yer olduğunu yazmıştır. Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahati dönüşünde, Ruscuk’a uğradığında gördüğü düzen karşısında şaşkınlığa düşerek, Mithat Paşa’ya, Ruscuk’u Avrupa’da gördüğü yerlerden farksız hale getirdiğini söylemiş ve tebrik etmiştir. E. Tefvik özellikle Tuna vilayetindeki, düşünce özgürlüğü üstüne dikkatleri çekerek, siyasi fikirlerin serbestçe konuşulduğunu, vilayette A. Mithat’ın çıkardığı Tuna gazetesinin tam bir basın özgürlüğü içinde herşeyden ve her konudan bahsettiğini anlatmıştır. Ayrıca İstanbul’da yasaklanmış olan **Muhbir**’in Tuna vilayetinin merkezi Ruscuk’ta ve ona bağlı mutasarrıflıklarda serbestçe okunduğu bilgisini vermiştir. E. Tefvik, a.g.e., s. 193-195

¹⁹⁸ A. Mithat’ın “zihnimde öteden beri hayal ettiğim şeyleri bu cemiyette bulamadım.” derken tam olarak zihninde ne olduğunu anlayamıyoruz. Hürriyet fikri aklında belirmiş olan yazar, “hürriyet fikrine değil” gazeteler yoluyla bunun öğretilmesine karşı olduğunu söylemiş olduğuna göre ve yukarıdaki alıntıda “bu cemiyette” diyerek, gazete dışında genel olarak konuşması, cemiyetin arka planında olup bitenleri bilmesinden dolayı duyduğu bir rahatsızlığın ifadesi olabilir.

¹⁹⁹ A. Mithat, Menfa, s. 157

olduğu bir dönem, Yeni Osmanlılar'ın yayın organlarından okudukları ve haklarında öğrendikleri nelerdi, “Zeyd ve Amr'ı” çekiştirmeleri ve aralarındaki dargınlıklar son bulursa cemiyetin dahi son bulacağına olan inancıyla neyi kastediyordu?

Yeni Osmanlılar Londra'da Hürriyet gazetesini çıkardıkları dönem, Sadrazam Ali Paşa hakkında sürekli eleştirel yazılar yazmışlardır. Bilindiği gibi Hürriyet gazetesi Londra'da Mustafa Fazıl Paşa'nın maddi desteğiyle çıkıyordu. Sadrazam Ali Paşa Mustafa Fazıl'ı, Mısır Hidivliği hakkında umutlandırmış, aynı dönem de Hürriyet gazetesinin yazılarını durdurmasını istemişti. Bunun üzerine Mustafa Fazıl, Yeni Osmanlılar'dan bir dönem Hürriyet'in yayınına durdurmasını istemişti. Namık Kemal ve diğerleri gazeteden ayrılmış, bunun üzerine Ziya Paşa tek başına devam etme kararı almıştı. Fakat 1869'da Cenevre'de yayınlanmaya devam eden Hürriyet, bu sefer de maddi olarak Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından desteklenerek, Ali Paşa'yı yıpratma siyasetiyle yayınına devam etmiş, Ziya Paşa bu yolla hem Ali Paşa'dan hem de Mustafa Fazıl'dan intikamını almaya çalışmıştı.²⁰⁰

A. Mithat'ın burada “Zeyd ve Amr” diye bahsettiği büyük ihtimalle Ali Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa'dır.²⁰¹ Bahsettiği yayınlar ise, hem Yeni Osmanlılar gazeteyi birlikte çıkarttıkları dönem hem de E. Tevfik'in de “Hürriyet gazetesi Cenevre'de yayımlanmaya başladıktan sonra, hemen bütün yazılarını Sadrazam Ali Paşa'yı kötölemeye adanmıştı.”²⁰² şeklinde ifade ettiği ağır dille yazılmış makaleleri olabilir. Ayrıca yukarıda belirttiği gibi Yeni Osmanlılar'ın özel mektuplarını dahi görmüş olduğunu ifade etmesi, cemiyet hakkında gazete dışında da bilgi edindiğini gösteriyor.

Yeni Osmanlılar hakkındaki tüm bu düşünce ve değerlendirmeler, yazarın Bağdat'ta bulunduğu dönemde (1869–1871) daha farklı bir şekle dönüşmüştür. Kendi ifadesiyle, “gözünde Yeni Osmanlılık, Eski Osmanlılık kalmamıştı.”²⁰³ İstanbul'a döndüğünde de aynı şekilde düşündüğünü belirten yazar, düşüncesinin son halini şu şekilde anlatmıştır:

²⁰⁰ Konunun ayrıntıları için bkz. E. Tevfik, a.g.e., s. 279-301

²⁰¹ Burda bir ihtimal de Ali Paşa ile birlikte Fuad Paşa olabilir. Yazar, Üss-i İnkılap'ın I. Cildinde Yeni Osmanlılar alt başlığında Muhbir ve Hürriyet'in Ali ve Fuat Paşalar'ın şahsi kötülüklerini yazmaya başladıklarını belirtmiştir. A. Mithat, Üss-i İnkılap I, s.158 Fakat yine de yazarın Üss-i İnkılap'ta bu yazıları haklı göstermeye çalışması ve yukarıdaki alıntıda ise bu şahsi kavgalardan rahatsızlık duyması, Mustafa Fazıl Paşa ile başlayan dönemi kastettiğini düşündürüyor. Çünkü bilindiği gibi bu dönem Yeni Osmanlılar dağılma noktasına getirmişti. Sonradan yazılan **Menfa**'da yazar kendini haklı çıkartmak için bu dönemi kastetiyor olmalıdır.

²⁰² E. Tevfik, a.g.e., s. 292

²⁰³ A. Mithat, Menfa, s. 158

“İşte Bağdad’ta geliştirdiğim fikir şundan ibaret olup, bu fikrin yardımıyla, Yeni Osmanlılar’ın yaptığı yayınların, bir yönden zamanından pek çok sonra, bir yandan da pek çok evvel, kısacası vakitsiz olarak meydana çıktığına karar verdim. Evet! Bir yönden vaktinden pek çok sonra yayımlandı. Zira böyle bir yol göstericilik eğer Üçüncü Selim döneminde olsaydı, hatta yalnız **Muhbir** ve **Hürriyet**’te görülen derecesiyle kalmayıp da halka Avrupa’daki düzenlemeler ve gelişmeler hakkında yeterli bilgi verilseydi pek çok faydası görülürdü. Bir yandan da vaktinden pek çok zaman evvel yayımlandı. Zira bir zamanda meydana konuldu ki milletimiz eski tarz eğitime verilen önemi henüz tamamen gevşetip, hâlbuki onun yerine yeni tarz eğitimi henüz yerleştirmemiş olduğundan, yapılan yayınların etkisi tam olarak değil kısmen dahi pek güç görüldü. Nasıl güç görülmesin ki? Çünkü delil olarak kullandıkları Şer’i hükümler, tıpkı Avrupa’dan getirdikleri siyasi meseleler gibi halka yeniden yeniye Batı işi görünürdü. Ne gerek var? Bugün bile ortalama halde bulunan üç yüz kişiye ‘Hürriyet ister misiniz? Hürriyet yolundaki gelişmelere hevesiniz var mıdır?’ diye sorunuz. İyi-kötü verecekleri cevabı bir yana bırakıp bir de bunların ne anlama geldiğini sorunuz. Hiç şüphe etmem ki içinden üç tanesi bile gerçeğe yakın cevap bulamazlar. Eğer gazeteleri kamuoyunun özeti gibi kabul edersek, şu üç yüzde üç oranı dahi çok görülür zannederim. Şimdi, öncelikle millete bilgi verilip, sonra bu yayınları yapsalardı elbet daha ziyade faydası görülürdü.”²⁰⁴

A. Mithat, 1871 yılında İstanbul’a döndüğünde **Ceride-i Askeriye**’de bir buçuk yıl başyazar olarak çalışmıştır. Sürgüne gönderilişinden 6 ay öncesine kadar bu işte kalmıştır.²⁰⁵ Bu süre içinde birçok gazetede yazılar yazmış ayrıca kendi gazete ve dergilerini de çıkarmıştır.²⁰⁶ En önemlisi de kendi matbaasını kurmuş, Bağdat’ta, tanışmadan önce sempati duyduğu Yeni Osmanlılar ile İstanbul’dayken matbaası nedeniyle aynı zamanda bir iş ilişkisi kurmuştur.

A. Mithat’ı, N. Kemal ile tanıştıran E. Tevfik’tir. N. Kemal ve arkadaşları **İbret** gazetesini çıkartırken bu tanışmışlık bir samimiyete dönüşmeye başlamıştır. Fakat arkadaşlıklarında zaman zaman fikir ayrılıkları oluşmuştur. Bu aslında çok tartışılan N. Kemal ve A. Mithat ilişkisinin de temelini oluşturmaktadır.

Bu ilişkiye en önemli örneği N. Kemal’in, **İbret**’te gelecekte emin olduğunu anlatan “**İstikbal**” başlıklı bir makale yazısı sonrasında A. Mithat’ın verdiği cevap

²⁰⁴ A.g.e. s. 159-160

²⁰⁵ A.g.e., s. 152 Mithat Efendi eğer bu memurluğu çocukça bir düşünceyle bırakmamış olsaydı belki de sürgüne gitmeyeceğini yazmıştır

²⁰⁶ Yazarın hayat hikayesinde de anlatıldığı gibi; kendi çıkardığı yayınlar: 1871’de **Dağarcık** adlı fen konularını eğlenceli bir üslupla işleyen dergi, ilk sayısında kapatılan 1872 tarihli **Devir** gazetesi, 1872’de onüçüncü sayıda kapatılan **Bedir** gazetesidir.

oluşturur. N. Kemal bu yazısında, Osmanlı Devleti'nin istikbalinden emin olduğunu etkileyici bir dille nedenler göstererek anlatmıştır. Bu nedenlerin bazıları; savaşmaya her zaman hazır olan cesur Osmanlı askerleri, bereketli Osmanlı toprakları, İslam olmayan Osmanlı vatandaşlarının dahi sahip olduğu hukuki haklarla Osmanlı Devleti'nin bir bütün olmasıdır.²⁰⁷ A. Mithat, **Bedir**'de bu makaleyi konu alan bir makale yazarak N. Kemal'e cevap vermiş, buraya kadar kendisiyle aynı görüşü paylaştığını belirtmiştir.

Fakat yazarımız, N. Kemal kadar iyimser değildir. Ayrıca N. Kemal'in yazmış olduğu bir paragraf A. Mithat'ın tepkisine neden olmuştur. N. Kemal; "İstikbalimiz emindir çünkü bir zamandar beri bir dereceye kadar medeniyet aleminde saltanat sürmeye başladığı görülmekte olan muvazene-i düveliye efkarının mabih-il-hayatı buranın istikbalidir." der ve başka bir paragrafta ise:

"İstikbalimiz emindir: çünkü şimdilik serdettğimiz mukaddematın istilzamızla sabittir ki müslümanlar bu alem-i terakkide elbette bir gün kelime-i vahide üzerine içtima edecektir. Bu halde, mademki hilafet buradadır ve mademki kuvvet de, nisbet de mevkiin kabiliyetinde ve halkın istidadın da, zamanımızın vatan-i medeniyeti olan Avrupa'ya kurbiyette ve hatta servette, marifette burası memalik-i İslamiyenin kaffesine mukaddemdir, bahsettiğimiz içtimanın elbette merkezi burası olacaktır."²⁰⁸

A. Mithat Osmanlı toplumunda; maarifin dahi sadece okuma yazma bilmek sanıldığı, Osmanlı Devleti'nin durumunu ve teceddüde olan ihtiyacını Avrupa ile karşılaştırıp anlatılmak istense, nasıl bir yol izlenileceğinden endişe ettiğini, çünkü Avrupa'nın sadece zararını görmüş olan halk, o medeni Avrupa'nın iyiliklerinden dahi nefret ettiğini yazmış ve şöyle devam etmiştir:

"İstikbalimizin emniyeti için Avrupa muvazene-i düveliesinin mabih'il-hayatı bizim muhafaza-i istikbalimiz olduğunu dermiyen ediyorsunuz. Benim şanlı ve saadetli gördüğüm istikbal bu değildir, beyim...Vaktiyle kılıcımıza baş eğdirmiş olduğumuz kimselerin saye-i lütfunda yaşayıp gideceksek, yani saadet-i atiyemiz bundan ibaret kalacaksa ben o saadeti

²⁰⁷ Mustafa Nihat Özen, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 46

²⁰⁸ A.g.e., s. 48-49

istemem. Çünkü maksadım Avrupa müvazene-i düveliyesini muhafaza değildir. Osmanlılık şanını muhafaza etmek ve, vaktiyle I. François'ının yazmış olduğu gibi istirhamnameler yazıldığını (belki hayatım yetmiyeceği cihetle) hiç olmazsa mezarımın içinde seyredip orada müftehir olmaktır. Ya böyle olsun ya da hiç olmasın!..”²⁰⁹

Ayrıca N. Kemal, Osmanlı ordusunun şu an sahip olduğu silahlara sahip olduğu sürece Tuna ve Balkanlar'dan geçişe kolay kolay izin vermeyeceğine vurgu yapar. İşte bu noktada A. Mithat tüm yazı hayatı boyunca tutarlı bir şekilde savunacağı görüşünü net olarak söylemektedir: Osmanlı askeri şu an silahını Avrupa'dan almaktadır, oysaki Osmanlılar bu silahı nasıl kendi üreteceğini düşünmelidir. Vaktinde Osmanlılar Venedikliler'den nasıl top yapıldığını öğrenmiş ve ardından yaptığı topları Avrupa'ya satmıştır. Osmanlı'nın geleceğinden emin olabilmek için, “Biz ne zaman “Hanri Martin” i mi satın alalım, “Chassepot”yü mü? tartışması yerine “Şu binbaşının icadı olan örneği mi imal edelim, yoksa bu kolağasınınkini mi?” tartışmasına girersek o zaman geleceğimizin güvenliğinden emin olabiliriz.”²¹⁰ demiştir.

Mithat Efendi'nin yazısı romantik N. Kemal'i realist olmaya çağırarak bitirmektedir. Osmanlı Devleti'nin önündeki felaketleri saklamak doğru değildir çünkü “İnsan hastalığını bilmezse, ilaç aramaya da kalkışamaz.”²¹¹ Gerçekten de Berkes'in de ifade ettiği gibi N. Kemal bir idealist, A. Mithat ise realisti.²¹²

A. Mithat, N. Kemal'in zorunlu memurluğu Gelibolu'dan dönüşü ardından, N. Kemal'in evinde sabahlara kadar süren siyasi konuların konuşulduğu uykusuz geceler olduğunu **Menfa**'da yazmıştır. Buradan da, önceden basında çıkan tartışmaların bir kavga boyutuna ulaşmadığını öğreniyoruz.

A. Mithat'ın N. Kemal ile anılmasına neden olan ve birçoğu yazılı basında da görülen bu yazılar, aynı zamanda yazarımızın gençlik dönemi siyasal konumunu da ortaya koymaktadır; tıpkı olgunluk döneminde olduğu gibi yazı hayatının en başından itibaren, eğitimin ve sanayileşmenin önemi üstünde durarak, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu bu alanlardaki gelişmelerde görmüştür.

A. Mithat sadece N. Kemal ile anılmamakta, gittikçe tanınan bir yazar konumuna yükselmekteydi. Yazılarından özellikle değindiği ve tüm yazarlık hayatı

²⁰⁹ A. Mithat, Menfa, s. 164–166

²¹⁰ A.g.e. s. 168

²¹¹ A.g.e. s. 168

²¹² Berkes, a.g.e., s. 371

boyunca da çok tutarlı bir şekilde savunduğu eğitim ve bununla bağlantılı olarak dilin sadeleştirilmesi konusu dikkat çekiyordu. Örneğin, Basiret gazetesinde **“Osmanlı dilinin sadeleştirilmesi”**²¹³ konusuyla ilgili yazılar yazmaya başlamış ve konu gazeteler arasında tartışılmaya başlanmıştı. Mithat Efendi, İstanbul’da zaten sayılı çıkan gazetelerde içerikli konular yazılmadığını ve kullanılan dilin gereksiz yere ağır bir Osmanlıca ile olduğunu savunmuş ve dilde sadeleşmenin çok az olan okuyucu kitlesi için de bir zorunluluk olduğunu yazmıştır. Çünkü gazeteler A. Mithat’ın nitelendirmesiyle **“seyyar mektepler”**di. Ayrıca eğitimin iyileştirilmesi konusunu da gündeme getirerek, hiç bir şey yapılamazsa bile en azından Osmanlı aydınların bir araya gelerek özel bir okul açabileceklerini, gerekli parayı da devletten ya da serveti olanlardan temin edebileceklerini ısrarla yazılarında işlemişti. Bu yazıları memurların maaşı, devletle milletin menfaatlerin aynı olup olmadığı konusundaki tartışmalar izlemişti.

Bosna’da çıkan **“Gülşen-i Saray”** gazetesi A. Mithat’a “devletin halktan ayrı bir vücudu yoktur, devletin kendine mahsus bir menfaati yoktur” derken, Ahmet Mithat **“menfaati devletle menfaati millet”**in ayrı ayrı şeyler olduğunu savunuyordu.²¹⁴ Tartışmaları, N. Kemal’in İbret’te yayınladığı **“Herkesin Maksudu Bir Amma Rivayet Muhtelif”** başlıklı yazısıyla fikir ayrılıklarının aslında bir fikir birliğine götürdüğünü ifade eden yazısı tatlıya bağlamıştı.²¹⁵

Mithat Efendi 1872 yılında **Devir**’i çıkarmak için **Basiret** ve **Ceride-i Havadis**’ten ayrılmıştır, fakat **Devir** ilk sayısında kapatılmıştır. Ardından **Dağarcık** dergisini çıkarmaya başlamış, dergi aracılığıyla halkı fen ve felsefe konularında

²¹³ A. Mithat’tan önce Şinasi Tercüman-ı Ahval’ın ilk sayısında, Münif Paşa Hürriyet’te bu konuya değinmiş, Ziya Paşa ise hep “halkın kolaylıkla anlayabileceği dille yazmak,, görüşünü savunmuşlardı. Fakat Cevdet Kudret’e göre, bu yazarlar düşüncelerini gereği gibi uygulayamamışlardır. Bu alanda görüşüyle yazdıklarını birleştirmeyi başaran ilk ve tek yazar Ahmet Mithat’tır. Cevdet Kudret, “Ahmet Mithat I”, V/28 **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim, 1986, s. 21

²¹⁴ Us, a.g.m., s. 22-23

²¹⁵ İhsan Sungu, “Ahmet Mithat Efendi’nin Hayatı üzerine: İhsan Sungu’nun Konferansı” **Bir Jübile’nin intiba’ları: Ahmet Mithat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 39-45 A. Mithat, Menfa, s.161-162, Yazıların ayrıntıları ile ilgili Basiret’in 1 Haziran-5 Haziran -7 Haziran -12 Haziran -9 Nisan -11 Nisan -17 Nisan 1872 tarihli sayılarına bakılabilir. Hatta A.Mithat’ın anlatımıyla N. Kemal bu tartışmalardan sonra kendisine şunları söylemiştir:

“Sen de din, devlet ve milletini seven adamlardanısın, ben de. Fakat insanda görüş ve fikir birleşmez. Sen durumu başka bir gözle görürsün ve başka bir fikirle değerlendirirsin, ben başka. Bu gibi farklılıklarda aslında büyük fayda vardır. Zira gerçekler böyle çatışma ve tartışmalarla meydana çıkmıştır. Ancak bu gibi tartışmaları kağıt üzerine koymak iyi değildir. Çünkü ne hakkını vererek tartışabiliriz, ne de tartışırızlar. Tartışamayız. Zira halk için bir hareket tarzı belirliyelim derken, daha başlangıçta birbirimize ters düşeriz. Tartıştırmazlar. Zira her konu “devlet ve milletin menfaatleri gibi”, nispeten sade değildir. Ama tartışmak istiyorsan, gel beni bul. Tartışalım. Farklılıklarımızdan doğacak gerçek, meselemizi halleder.” Yazar, bunun ardından Namık Kemal’e, hürriyetçi fikirlerine asla itirazı olmadığını sadece şimdiye kadar doğru olarak gördüğü şeylerin aksine denk geldikçe fikrini söyleyebileceğini ve görüşme konusunda izin vermiş olmasına teşekkür ettiğini yazmıştır. A. Mithat, Menfa, s. 161

okumaya alıştırmak amacını gütmüştür. A. Mithat'ın oğlu, babasının Dağarcık dergisini Namık Kemal'in teşvikiyle çıkarmaya karar verdiğini söylemiştir.²¹⁶

Basında N. Kemal'in A. Mithat'ı savunmasına bir diğer örnek, N. Kemal'in **Dağarcık** dergisine göstermiş olduğu destektir. N. Kemal bir yazısında, **Dağarcık**'ın halk tarafından çok beğenildiğini söyleyerek **Dağarcık**'ı övmüş ve yazarın bu dergideki felsefi yazılarını takdir eder bir yazı yazmıştır. Bu yazının diğer bir özelliği ise N. Kemal'in Teodor Kasap'ın eleştirdiği A.Mithat'ın felsefi yazılarını savunmuş olmasıdır. N. Kemal'in bu yazısında, felsefe ile İslam'ı bağdaştıran yazarla paylaştıkları ortak düşüncesini şu ifadesiyle görüyoruz:

“İmdi içinde bulunmakla müftehir bulunduğumuz şu asır ki,İslamiyet Emeviyye ve Abbasiyye zamanındaki teşettütten (ayrılıklardan) kurtulmuş ve Osmanlı bayrağı (Sancağ-ı şerif) diye kabul edilecek bir mertebe-i kudsiyeti bulmuş olduğundan ba'd-ezin felsefeyi Müslümanlara göstermeye ve fakat aynen Mithat'ın iddiası gibi (felsefe-i İslamiyeyi) meydana çıkarmaya nevcivanan-ı Osmaniyan (yeni yetme Osmanlı gençleri) himmet etmelidir ki, hatta değil yalnız İslamiyeti ber minval-i muharrer Avrupa'ya karşı haksız bir mağlubiyetten kurtarmak, hatta Dağarcık muharririnin davası üzre İslamiyetin her şeye ulviyetini gösterip onları mahcup etmelidir...”²¹⁷

1871-1872 yılları arasında 10 sayı çıkan **Dağarcık**'ta,²¹⁸ Tanpınar'a göre; bütün A. Mithat'ı görmek mümkündür. Bu dergide, “Bir taraftan yeni öğrendiği Avrupa ilmi ve felsefe tarihi ile dini akidelerin arasındaki o rahat, buhransız sallanışı ve pozitivist felsefenin, Lamarkizm verileriyle islami esasları birleştirme çalışması, hatta Kuran'da, hadiste onlara dayanarak araması....”²¹⁹ görülebilir.

1872 yılında Mithat Paşa sadrazam olunca yazar çıkardığı **Dağarcık** dergisi yanında “**Devir**” adında gündelik bir gazetenin imtiyazını da alır. İlk sayısında Mahmut Nedim Paşa'nın aleyhinde yazdığı baş makale nedeniyle gazete daha ilk sayısında kapatılmıştır.²²⁰ Ardından imtiyazı kardeşi Mehmet Cevdet namına alınan “**Bedir**”

²¹⁶ Kamil, a.g.e., s. 31

²¹⁷ Aziz Nesin, “Namık Kemal'in Siyasal Gülmece Yazıları: “Ahmet Mithat'ın Dağarcığı”, **Tarih ve Toplum**, IV/19, İstanbul: İletişim, 1985 s. 25

²¹⁸ Yazarın oğlu Kamil Yazgıç, babasının bu dergiyi Namık Kemal'in teşvikiyle çıkardığını söylemiştir. Yazgıç, a.g.e., s. 31

²¹⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan, 1967, s. 437-438

²²⁰ A.g.e., s. 436

gazetesi de 13. sayısında Kasım 1872’de aynı nedenle kapatıldı. Devir’de kapatılmaya neden olan metnin bir bölümü gerçekten de dikkatleri yazarın üstüne çekecek niteliktedir:

“Gözümüz açılsa neyi göreceğiz?

Biz maarif istiyoruz. Adam olmak istiyoruz. Hükümet bunların maarif ile gözleri açılsa zapt-u raptları (asayiş) müşkül olur diye, bizde maarifi imsak ediyor. Pekala gözümüz açılır ise neyi göreceğiz? Bir fenalık var da onu göreceksen, o fenalık ne için oluyor? Ey asaf! Biz saadet isteriz. Sehra-i medeniyette herkes yol aldı, bir takımı menzil-i maksuda vardı. Onlar sadr-i saadette murabbanisin (bağdaş kurarak oturan) oldular. Biz ilerleyemedik. Biz geride kaldık, onların saadetine nazar-ı tahassurle bakıyoruz. Ah biz bu derecede kalacak adamlar mıyız?”²²¹

Mithat Efendi, Dağarcık dergisinde yayınladığı **“Duvardan Bir Sada”** adlı yazısından sonra, daha önce çalıştığı **Basiret Gazetesi** yazarlarından Hoca İshak Efendi’nin başlattığı kampanyada “Ey kafir-i bîdin” sözleri gibi ağır suçlamalar karşısında kalmıştır.²²² Yazar “...Ey dinsiz kafir” hitabıyla kıyamet gününü inkar ettiğim ve insanoğlunun aslının maymun olduğunu söylediğim ileri sürülerek ulu orta kafirlikle suçlanıyordum.” şeklinde olanları anlatmıştır.²²³ E. Tevfik, A.Mithat’ın bu dergide Darwinizm Teorisini çürütmek için yazılar yadığını, yazarın bu makaleler nedeniyle dinsizlikle suçlandığını yazmıştır.²²⁴

A. Mithat basında gittikçe sivrilen yazılarının yanında, **“Eyvah”** adlı tiyatro eseriyle de dikkat çekmeye başlamıştı.²²⁵ Eyvah, 30 Mart 1872’de Gedikpaşa tiyatrosunda sahnelendi. Konusu, çok eşli evliliğin eleştirisi üstüneydi..²²⁶

²²¹ Rahmi Lale, “Yetim-i Tarih”, http://www.kafder.org.tr/nart.php.yazi_id=295

²²² Baydar, a.g.e., s. 6.

²²³ A. Mithat, Menfa, s. 169

²²⁴ E.Tevfik, a.g.e., s. 428

²²⁵ Selim Nüzhet, Ahmet Mithat’ın Eyvah adlı oyununun bazı çevrelerce şer’a ve kanuna bir tecavüz kabul edildiğini, Taaddüt-i zevecat o devirde şer’an ve kanunen kabul edildiği halde bunun imkansızlığının gösterilmeye kalkışılmasının mutaassıp zümre tarafından hazmedilemediğini söylemiştir. Selim Nüzhet Gerçek, “Selim Nüzhet Gerçek’in Sözleri” **Bir Jübilenin İntibaları: Ahmet Mithat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 81 Bazı çevrelerce tenkid edilen bu piyesin ardından, **“Açık Baş”** adlı bir piyes daha yazar, burda da evlilikte iki eş arası yaş farkını konu alır ayrıca ahlak ve batıl inançları da hedef almaktadır. Enginün, a.g.e., s. 7-8

²²⁶ A. Mithat ayrıca, 1872’de N.Kemal, Nuri, Ahmet ve Ali Beyler, E. Tevfik’in kurmuş oldukları “Tiyatro-yi Osmani” cemiyetine katılmıştı. Tanpınar, a.g.e., s. 465 A. Mithat, Menfa’da, isimlerini belirtmeden, sürgüne gitmeden önce bazı gençlerin kendisinden tiyatroya katılmalarını istediklerini, şevklerini kırmak istemediği için kabul ettiğini fakat sonradan “tiyatrodan alınacak hazla, üstlenilen hizmet karıştırılırsa ikisinin de eksik kalacağı” inancında olduğu ve arkadaşlarının hareketleri bu düşünceye ters olduklarını anlayıp, bir kaç gün sonra tiyatrodan seyirci kalmaya karar verdiğini söylemiştir. A. Mithat, Menfa, s.174 A. Mithat’ın yazdıkları, E. Tevfik’in Yeni Osmanlılar adlı eserinde, A. Mithat’ın bahsettiği aynı dönemle ilgili olarak tiyatro-Yeni Osmanlılar ilişkisi hakkında yazdıklarını

1 Nisan'da Namık Kemal'in "**Vatan yahut Silistire**" oyunu sergilenmiş ve halk tarafından büyük ilgi görmüştü. İkinci temsilden sonra yasaklanan oyunun ardından 5 Nisan'da **İbret** kapatılmıştır.²²⁷ 6 Nisan'da A. Mithat, N. Kemal, E. Tevfik, İsmail Hakkı ve Nuri Bey tutuklanarak, dört gün sonra sürgüne gönderilmişlerdir.

Gerek E. Tevfik, gerekse İ. Hakkı anılarını anlattıkları kitaplarında tıpkı A.Mithat gibi tutuklanmalarına bir anlam verememişlerdir. En önemlisi ise E. Tevfik ve İ. Hakkı'nın da kitaplarında A.Mithat'ın da tutuklanmış olmasına çok şaşırıldıklarını yazmış olmalarıdır. Ebüzziya, A.Mithat'ı hapisanede görünce şaşkınlığının nedenini

"...Çünkü Ahmet Mithat Efendi ile Namık Kemal ve arkadaşları arasında hiçbir ilgi, ilişki ve benzerlik yoktu....Namık Kemal'in tutuklanmasını gerektiren bir meselede, Ahmet Mithat Efendi'nin yazılarının ve konularının hiçbir benzerliği düşünülemezdi." sözleriyle ifade etmişti.²²⁸

hatırlatıyor: "Eski Jön Türkler ana hedef olan özgürlük ve meşrutiyete ulaşmak için, gelişme ve ilerlemenin elde mevcut her türlü aracı yararlanmayı öngörüyorlardı." Bununla birlikte Ebüzziya Tevfik, tiyatronun kısa tarihi gelişiminden bahsederken A. Mithat'ın Eyvah adlı eserinin de adını geçirerek sadece "milli oyunlarımız üçe yükselmişti." demekle yetinir. E. Tevfik, a.g.e., s. 442-443

²²⁷ İbret'in kapatılma nedenlerinden biri 3 Nisan tarihli İbret'te çıkan bir yazının içinde "millet-i metbua" sözünün geçmiş olmasıdır. Tanpınar tarafından E.Tevfik'in Yeni Osmanlılar eseri kaynak göstererek bu yazının A. Mithat'a ait olduğu yazılmıştır. Tanpınar, a.g.e., s. 438 Oysaki E. Tevfik, A. Mithat'ın ismini vermemiş, kimin tarafından yazıldığı belli olmayan (dizgiyi yapanı kastediyor olabilir.) "**ahali-i metbua**"(kendisine uyruk olunan halk) sözünün "**ahali-i tabia**"(uyruk halk) yerine yanlışlıkla kullanıldığını yazmıştır. E. Tevfik, a.g.e., s. 438 İbret'teki yazının orijinalinde "**millet-i metbua**"dır yazılması gereken sözcük ise "**millet-i matbua**"dır. Fakat ilgi çekici nokta **metbua** ve **matbua** sözcüklerinin osmanlıca yazımında "**metbua**"daki "**te**" harfi "**matbua**"daki "**ti**"dan oldukça farklı ve metnin başlarında "**matbua**" sözünün bir çok yerde geçtiği ve doğru yazılmış olmasıdır. Ne tesadüftür ki "**matbua**" sözü tam da "**millet-i matbuasını**" yazılacak yerde yanlış yazılmış ve "**kendine tabi olunan millet**" anlamına gelmiştir. Yazının bütününe bakıldığında basının üstündeki baskının ağır eleştirisi yapıldığını ve hükümete yüklenildiğini görürüz. Makalenin yazarı ya da yazarları ayrıca yeni bir maarif nizamnamesi talep etmektedir. İmzasız bu makale için bkz. "İki İmzalı Bir Varaka" **İbret**, sayı: 130 Bab-ı Ali Hariciye Nezareti Matbuat Kalemî tarafından İbret'in kapatılma nedenlerinden biri olarak gösterilen "130 numaralı sayıda "İki İmzalı Bir Yazı"nın sonundaki deyim" diye geçen konu, Mustafa Fazıl Paşa tarafından diğer bazı nedenlerin yanında bu yazıda hedef alınarak "...Burası cumhuriyet midir? Yoksa siz kendinizi enikonu şaşırdınız mı?...şunu bilin ki bu taşkınlıklarınız artık çok ileriye gitmiştir ve bunlara hükümet artık göz yummayacaktır." şeklinde tepkiyle karşılanmıştır. Ebüzziya sonradan bu tepkinin gerçek nedeninin; ilk olarak Mustafa Fazıl'ın bu kelimeyi kendisinin isteğiyle İbret'te yayınlattığı şeklinde suçlandığını öğrenir. E. Tevfik, a.g.e., s. 438-448 Tanpınar'ın da üstünde durduğu bu konunun asıl kaynağı N. Kemal'in A. Mithat'a yazdığı bir mektupta A. Mithat'ın sürgüne boş yere gönderildiğini yazmış olmasına karşılık, bu yazıyı hatırlatmasından öğreniyoruz. Fakat Namık Kemal'de "**devlet-i metbua**" yerine "**devlet-i tabia**" yazdığını belirtir. Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Hususi Mektupları cilt II**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969, s. 264 Oysaki yukarıda da anlatıldığı gibi doğru kelimeler "millet-i metbua"dır.

Fakat A. Mithat **Menfa**'da bu konudan hiç bahsetmemiştir. İ. Hakkı'nın anılarını yazdığı "**Yad-ı Mazi**"de de Hariciye Nezareti Matbuat Kalemî'nden gelen yazıya yer vermiş fakat yazının kime ait olduğunu belirtmemiştir. Bereketzade İsmail Hakkı, **Yad-ı Mazi**, haz: Mümtaz Habib Güven, İstanbul: Nehir, 1997, s. 43

²²⁸ E. Tevfik, a.g.e., s. 456-457, İ. Hakkı, a.g.e., s. 46-51, A. Mithat, **Menfa**, s. 177-180 Gerek E. Tevfik'in gerekse İ.Hakkı'nın kitaplarının II. Meşrutiyet dönemi sonrasında yazılıp basıldıklarını düşündüğümüzde, kitaplarındaki, A. Mithat ve N. Kemal ilişkisi hakkındaki yorumların, yazarlar arasındaki Abdülhamit dönemi yaşanan sorunların gölgesinde yapıldığını görmek mümkündür.

A. Mithat da, N. Kemal'in kendisine "Evet! İçimizde en çok sana yazık oldu!" demiş olduğunu yazar.²²⁹

İ. Hakkı'dan öğrendiğimize göre, sürgün arkadaşları gemide sürgün yerlerini öğrendikleri zaman kendi aralarında konuşup, N. Kemal'in Magosa'ya, "mutlak bir tercihle tercih edilmesi", E.Tevfik ile A.Mithat'ın Rodos seçilerek gönderilmelerinin nedeni ise "Mithat Paşa'ya mensup oluşları" Nuri Bey ve İ. Hakkı'nın "hiçbir tarafa bağlantıları olmadıkları" için Akka'ya gönderildikleri konusunda hem fikir olmuşlardır.²³⁰ Bununla birlikte, E. Tevfik sürgün anılarında, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın hükümette bulunmuş olduğunu ve isteseler değil beş kişiyi belki beş yüz kişiyi istibdat idaresinin o sorumsuz pençesinden kurtarabilecek güçte olduklarını belirtir ve kırılganlığını şöyle ifade eder: "Ama ne çare ki çok güvendiğimiz ya da güvenilebilir sandığımız bu devlet adamlarından hiçbirisinin sesi çıkmamış ve biz çatır çatır sürgüne yollanmıştık."²³¹

Başta sürgün nedenlerinin muzır yayında bulunmak olduğunu öğrenmişler ardından ise gerçek nedenin; şehzade Murat ile olan ilişkilerinin neden olduğu ortaya çıkmıştır.²³² E.Tevfik, **Yeni Osmanlılar** kitabında sadece N.Kemal'in şehzade Murat ile görüşüğünü kendisinin dahi buna karşı olduğunu ayrıntılarıyla anlatmıştır. Ebüzziya da bu nedenle sürgüne gönderilişlerini bir türlü hazmedememiş hatta Namık Kemal'e bu konudaki kızgınlığını da gizlememiştir.²³³

²²⁹ A. Mithat, Menfa, s. 185

²³⁰ İsmail Hakkı, a.g.e., s. 54 Yazar ayrıca sürgün yerlerini öğrenmek için merakla beklerlerken durumu şu şekilde yorumlamış olması ilgi çekicidir: "Can-u gönülden arzumuz, Namık Kemal Bey'le birlikte bulunmak olduğunu, Ahmet Mithat Efendi hariç, hepimizin hal ve tavrı açıklıyor ve ortaya koyuyordu...." a.g.e., s.53-54 E. Tevfik, sürgün yerleri seçimi hakkında, hep beraber olamamalarını üzülen karşılar ve bu sırada şu bilgiyi verir: "...çünkü beşimizde hele Namık Kemal, Nuri ve ben- hislerimizde, öfkelerimizde birbirimize son derece yakındık." E. Tevfik a.g.e., s.502

²³¹ A.g.e., s. 472 ayrıca E. Tevfik aynı konu hakkında daha hapisanedeyken de serbest bırakılacaklarını Mithat Paşa'ya güvenerek düşünmüştür. Eşinin, Mithat Paşa'ya gidip olanları öğrenmek istemesi üzerine Mithat Paşa, tahminen sürgüne gönderileceklerini zamanında kendisini onları taşkınlık etmemeleri konusunda çok uyardığını ama dinlemediklerini bir görevlisi vasıtasıyla söyletmiştir. A.g.e., s. 460

²³² A. Mithat gerçek nedenin diğer sürgün arkadaşları gibi, şehzade Murat ile var olduğu düşünülen ilişkinin olduğunu sonradan öğrenmiş fakat resmi olarak gözüken nedeni şu şekilde belirtmiştir. "Halbuki gerek Padişah fermanında ve gerek emir ve yazışmalarda kabahatimiz muzır yayında bulunmaktan ibaret olmak üzere gösterilmiş ve sürgün süremiz de ıslah oluncaya kadar şeklinde belirlenmiş." A. Mithat, Menfa, a.g.e., s. 184-188

²³³ E. Tevfik, a.g.e., s. 473-479 Ayrıca E. Tevfik sürgüne gönderilmek üzere vapura bindirildiklerinde Banker Karabet Ağa'nın şehzade adına N. Kemal'i görmeye geldiğini ve kendisine içinde en az 200 altının bulunduğunu tahmin ettiği parayı verdiğini yazmıştır. a.g.e., s.479 İleride N. Kemal ve A. Mithat kavgasında, N. Kemal'in yazara gönderdiği ikinci mektubunda A. Mithat ve Ebüzziya'nın da Şehzade Murat'tan para aldıklarını yazdığını söyleyerek A. Mithat'ın kendisini Şehzadeden para aldığı için suçladığına kızdığını görürüz. Fakat E. Tevfik ileride kendileri adına Şehzadeden birilerinin para aldığını ve A. Mithat ile kendisinin bundan o dönem haberi bile olmadığını ortaya çıkaracak, N. Kemal de durumu kabul edecektir. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları Cilt II, s. 264

Mithat Efendi sürgün sırasında boş durmamış hatta yazarlık açısından oldukça verimli bir dönem geçirmiştir,²³⁴ kardeşi Cevdet adına çıkartılan Kırkanbar Dergisi'nde halk arasında ilgi görebilecek yazılar yayınlamıştır. **“Bir makine temasından ne ibret alabilirsiniz?”**, **“Fransa ahlakı ile İngiliz ahlakının mukayesesi”**, **“Medeniyet ne eski, ne garip, ne meçhul şeydir”**, **“Gülmek ve ağlamak”**, **“Cehalet bir milletin mucib-i esareti olur”**, **“Balonla gökyüzünde seyahat müyesser olacak mı?”**, **“Deniz suyu artar mı eksilir mi?”**, **“Bundan üç bin sene sonra dünya ne hale gelecek?”**, **“Efendim, ne yapayım ki feylosof olayım?”** başlıklı yazılar bazı örneklerdir.²³⁵ Fakat yaptığı en önemli iş E. Tevfik'in de övgüyle anlatmış olduğu, kendisinin de yardımıyla Rodos'ta kurduğu Süleymaniye Mektebi'dir.²³⁶ Öyleki Mithat Efendi, sürgün dönüşü aklı hala Rodos'ta bıraktığı okulunda kaldığı için, kendisini Rodos tahrirat müdürlüğüne tayin ettirerek okulda geniş bir kütüphane kurmak amacıyla bir süre daha Rodos'ta kalmıştır.²³⁷

Sonuç olarak, A. Mithat İstanbul'a yerleştikten sonra gazetecilik kimliğiyle dikkatleri üstüne çekmiş, Yeni Osmanlılar ile kurduğu yakın arkadaşlık nedeniyle hükümetin gözünde iyice sivrilmiştir. Fakat yazarı Yeni Osmanlılar'dan biri kabul edebilmek söz konusu değildir. Kendisi gerek N. Kemal, gerekse E. Tevfik ile eğitimin Osmanlı toplumu için son derece önemli olduğu, Osmanlıcanın sadeleştirilmesinin de bu konunun bir parçası olarak üstünde ısrarla durduğu, Osmanlı idare sisteminden ve Osmanlı'nın geleceğinden son derece kaygı duymak gibi ortak noktalarda bulunduğu ortadadır. Fakat burada var olan sorun o dönem Osmanlı aydını hangi kriterle sorgulamamız gerektiğidir. A. Mithat'ın ilgi alanına giren konular aynı zamanda da Yeni Osmanlılar'ın da üstünde durduğu konulardır. Fakat Yeni Osmanlılar'ı dönemin diğer Osmanlı aydınlarından ayıran nokta, siyasi idare şeklinin kısa süre içinde değişmesini ve bunun için gerekli her yolun denenmesini istemeleridir. Oysaki yazarın sürgün dönemin öncesindeki siyasi görüşleri ekonomik ve eğitim alanlarında yoğunlaşmaktadır.

²³⁴ Ölüm Allah'ın Emri adlı hikaye, Dünya'ya İkinci Geliş, Hassan Mellah adlı romanlarını, Açık Baş adlı tiyatro eserini, Kırkanbar dergisinin 10 sayısını yazar. A. Mithat, Menfa, s. 211

²³⁵ Sungu, a.g.m., s. 53

²³⁶ E. Tevfik, a.g.e., s. 573-576, 672-677

²³⁷ Sungu, a.g.m., s. 57-58

3.2 AHMET MİTHAT'IN OLGUNLUK DÖNEMİ SİYASAL KONUMU

Mithat Efendi haksız yere sürgüne gönderildiği inancıyla İstanbul'a dönmüş, Menfa eserini de bu amaçla yazmıştır. Sanırız bu inanç kendisinde, yazarlık kariyeri boyunca yazdıkları ve söylediklerinde son derece dikkatli davranmasına neden olmuştur.

Mithat Efendi'nin sürgün sonrası yazarlık döneminde en çok ilgilenen nokta, II. Abdülhamit'e olan bağlılığı hatta kimi yazarlarca II. Abdülhamit'in yazdıklarıyla, sözcüsü olduğu yönündedir.²³⁸ A. Mithat'ın II. Abdülhamit ile birlikte anılması, daha önce de belirttiğimiz gibi, hakkında yapılan çalışmalarda kişiliği konusunda olumsuz bir imaj yaratmış, Türk Dil Kurumu'nun Ahmet Mithat eserlerini günümüz Türkçe'sine çevirene kadar, edebi eserleri hakkında yapılan çalışmaları dahi etkilemiş, yazar olarak A. Mithat'ı arka plana itmiştir.²³⁹ Fakat son yıllarda edebi açıdan da değerlendirilmeye başlayan yazar ilgi çekici şekilde gazetelerde köşe yazılarına konu olmuştur.²⁴⁰

A. Mithat'ın sürgün sonrasındaki siyasi konumu sürgün öncesindeki dönemine göre çok fazla ilgi çekmiştir. Bunun nedenleri arasında ilk olarak II. Abdülhamit ile birlikte anılması yer almakla birlikte, yazarlık kariyerinin özellikle bu dönem doruk noktasına ulaşmış olması ve romanlarında Avrupa ve Osmanlı karşılaştırmaları yaparak, durum değerlendirmelerinde bulunmuş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2.1. Ahmet Mithat'ın Yönetim ile İlişkileri

Aslında yazarın, Saray'la ilişkisinin nasıl başladığının ayrıntısını bilmiyoruz. Mithat Efendi, sürgün dönüşü gazetecilik yaptığı “İttihat” gazetesinde ateşli bir hürriyet taraftarı yazılar yazmış, N. Kemal ve Mithat Paşa ile samimiyetini sürdürmüştür.²⁴¹

Bir yıl sonra ise, “Menfa”da Yeni Osmanlılar'dan biri olmadığını açıklamış, fakat aynı zamanda Mithat Paşa ve N. Kemal hakkında da övgü dolu sözler yazmıştır.

²³⁸ Niyazi Berkes kitabında yazarı N. Kemal hakkında Üss-i İnkılap'ta yazıklarını demogoji yapmak olarak nitelemiş, Abdülhamit ile olan ilişkisini, N. Kemal gibi idealist ve namuslu olmayan açık gözler ise yazdıklarıyla mükafatlarını almışlar şeklinde yorumlamıştır. Berkes, a.g.e., s. 330, 353 Tanpınar da yazarı “yeni devrin sözcüsü” olarak nitelemiştir. Tanpınar, a.g.e., s. 440

²³⁹ Benzer bir değerlendirme için bkz: Nükhet Esen-Erol Köroğlu, “Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar”, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2006, s. 2-3

²⁴⁰ Hilmi Yavuz, “Anti-Oryantalist bir soykütüğü”, *Zaman Gazetesi*, 01.06.2001, Hilmi Yavuz, “Ahmet Mithat Efendi'nin Üss-i İnkılab'ı ve Avrupa Birliği”, *Zaman Gazetesi*, 24.10 2004, Hilmi Yavuz, “Ahmet Mithat Ziya Gökalp ve Recep Tayip Erdoğan I” *Zaman Gazetesi*, 13.10.2004, Hilmi Yavuz, “Ahmet Mithat Ziya Gökalp ve Recep Tayip Erdoğan II” *Zaman Gazetesi*, 20.10.2004, Hilmi Yavuz, “Üss-i İnkılap ve Modernleşme” *Zaman Gazetesi*, 31.10.2004, Mehmet Barlas, “Basın Polemiklerinin Bitirmek için Bir Yöntem”, *Sabah*, 16.03.2005

²⁴¹ Tanpınar, a.g.e., s. 444

Bu durum, Tanpınar'ın da belirttiği gibi yazarın henüz cephe seçmediği yahut da iktidarda bulunan tarafı darıltmak istemediği şeklinde yorumlanabilir.²⁴² Yine Tanpınar, yazarın, cülustan itibaren saray ile dolaylı bir ilişki içine, o zamanın mabeyin katibi Sait Paşa vasıtasıyla girdiğinin iddia edilebileceğini belirtmiştir. Buna gerekçe olarak da Üss-i İnkılap'taki Sait Paşa'ya yaptığı övgüleri göstermiştir.²⁴³

İlhan Sungu, “**Ahmet Mithat'ı Anıyoruz**” adlı konferanstaki konuşmasında, Kuzey Türkleri yazarlarından Fatih Kerimof'un bir kitabında²⁴⁴, A. Mithat'ın Kerimof'a aktardığı bir konuşmaya yer verdiğini anlatmıştır. Buna göre II. Abdülhamit bir gün N. Kemal ile Ahmet Mithat'ı saraya davet eder. “Bizim nüfusumuz tebaamızın cismindedir; sizin gibi kalem erbabının nüfuzu ahalinin ruhunadır. Sizinle elbirliği ile hareket edelim, bana sadakat edeceğinize yemin veriniz diyor.” N. Kemal yemin edemeyeceğini söylüyor. A. Mithat ise “ben yemin vermeye lüzum görmüyorum. Ben şu vatanın bir evladıyım. Hiç bir yeminsiz de padişaha itaate borçluyum” demiş olduğu yönündedir.²⁴⁵

A. H. Tanpınar, yazarın Sırbistan Karadağ Savaşı devamında ve Rus harbi başladıktan sonra aşıkâr şekilde hükümet taraftarı yazılar yazdığı bilgisini vermiş, bunun sonucunda **Takvim-i Vakayi** müdürü olduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ Mithat Paşa tarafından kendisine verilen sözle, yazarın, daha önceden bu göreve getirilmeyi beklerken, müdürlüğün E. Tevfik'e verildiğini Nazım Paşa'nın hatıralarından öğreniyoruz.²⁴⁷ 1878 yılında ise N. Kemal'in Midilli'den yazdığı bir mektubunda, A. Mithat'ın 5.000 kuruş maaşla Matbu'at Müdürlüğü'ne getirilişinin, Takvim-i Vakayi'yi

²⁴² A.g.e., s. 439

²⁴³ A.g.e., s. 442

²⁴⁴ Konuşmacı, hangi kitap olduğu belirtilmemiş ama kendisinde bulunan bu kitaptan orjinal el yazmasına sahip olduğunu söylemiştir.

²⁴⁵ İlhan Sungu, a.g.m., s. 24-25, kaynağını net olarak bilmediğimiz kitaptan alınan ve Ahmet Mithat'ın sözlerine dayandığı iddia edilen bu konuşmanın, doğruluğu hakkında emin olmamız şüphesiz mümkün değildir. Ahmet Mithat bu sözleri söylemiş olsa bile ne zaman Fatih Kerimof'a aktarmıştır olduğu da çok önemlidir. Çünkü kendisi N. Kemal'i II. Abdülhamit'in isteğiyle kasıtlı olarak karalamakla suçlandıktan sonra bundan rahatsız olarak Osmanlı kamuoyunda çeşitli savunmalara girmiştir. Bu konuşma da o savunmalar sırasında anlatılmış olabilir. Fakat bu anlatım bize başka bir noktayı tekrar gösteriyor. A. Mithat'ın Abdülhamit ile kurmuş olduğu ilişki ve buna bağlantılı olarak N. Kemal ile arasında geçenler Ahmet Mithat'la ilgili konuların başında gelmektedir.

²⁴⁶ Tanpınar, a.g.e., s. 440 A. Mithat'ın Takvim-i Vakayi Müdürlüğüne getiriliş tarihi 8 Şubat 1877'dir. Sungu, a.g.m., s. 60 Bu tarihin II. Abdülhamit'in rahatsız olduğu kişileri İstanbul'dan uzaklaştırmasına denk gelmesi mutlaka ki bir tesadüf değildir. Kanun-i Esasi'nin ilanının ardından 10 gün sonra Ziya Paşa Suriye Valiliğine, Mekteb-i Sultani Nazırı Sava Paşa Cezayir Valiliğine(3 Şubat), Sadrazam Mithat Paşa 7 Şubat'ta İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.

²⁴⁷ Nazım Paşa, a.g.e., s. 33-35 Nazım Bey'in anlatımına göre, bir gün N. Kemal'in evinde A. Mithat'ı yere uzanmış ve suratı asık, kaşları çatık bir şekilde görmüştür. Nazım Bey Ziya Paşa'nın yanına mektupçu olarak gönderilmeyi beklerken, N.Kemal kendisine farklı bir görev vermiş, Nazım Bey de kabul etmiştir. Ardından N.Kemal kendisine şöyle der: “...herkes senin gibi değil. Bu ağamız Sadrazam Mithat Paşa'ya darılmış” demiştir. Nazım Bey'in nedenini sorması üzerine; “Neden olacak. **Takvim-i Vakayi** müdürlüğü buna mev'ut (söz verilmiş) iken, Ebuzziya'ya verilmiş; A. Mithat Bey hazretleri de bundan dolayı münfail (gücenmiş) olmuş...” cevabını vermiştir.

ıslah ve gazeteyi Meclis müzakerelerinin zabtına hazırlama nedeniyle olduğunu, yoksa Üss-i İnkılap'ı yazmak için olmadığını bilgisine rastlıyoruz.²⁴⁸

Yazarın, sarayla başlayan yakınlaşmasının başlangıcını tam olarak bilmesek de, 1877 yılında Takvim-i Vakayi Müdürlüğüne getirilişinin, Mithat Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasının hemen ardından gerçekleşmesi, aynı yıl Üss-i İnkılap'ın I. cildinin yayınlanması, 1878 de yayınlanan II. ciltte ise N. Kemal'i hürriyet karşıtı göstermesi, ileriki yıllarda Mithat Paşa konusunda takındığı tavır, yazarın sarayla gittikçe artan bir ilişki içinde olduğunu gösteriyor.

Yazar, Üss-i İnkılap adlı eserinin Sultan II. Abdülhamit'in kendisinden “dönemin tarihinin yazılmasını istemesiyle” yazdığını önsözünde belirtmiştir.²⁴⁹ Bu tarih kitabının ilk cildinde, özellikle Osmanlı Devleti'nin uluslararası alandaki konumu gerçekçi bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Örneğin, “**Şark Sorunu**” çok açık ve durumu kabullenmiş izlenimi vererek anlatılmıştır. Bununla beraber A. Mithat **Şark Sorununu** Rusya Devleti'nin düzenleyip yaptırdığı inancına saplanıp kalmanın devletin gelecekteki güvenliğini sağlamak isteyenler için bir felaket olduğunu söyleyerek, konuyu Düvel-i Muazzama etrafında açıklamıştır. A. Mithat'ın tanımlamasıyla **Şark Sorunu**, öncelikle Rusya'nın Karadeniz ve Marmara (Boğazlar ve Gelibolu Boğazı) yoluyla Anadolu ve Rumeli'yi yani Osmanlı topraklarını almak istemesi, Büyük Güçler bu yolla bütün dünyanın Rus himayesine gireceğini anlayarak Osmanlı Devletini Rusya'ya kaptırmamak lüzumunu duymasıdır. Büyük Devletler bunun için iki yol olduğunu görmüşlerdir. Birincisi Osmanlı Devleti'nin topraklarını kendi aralarında paylaşmaktır ama Osmanlı Devleti'nin bulunduğu yer bu paylaşımı güçleştirmektedir. İkinci yol ise, Osmanlı'yı yeni mülki bir ıslahata zorlayarak, bir zamanki birliğini ve kaybettiği savaş gücünü de geri kazandırmaktır. Böylelikle, Osmanlı Devleti değil Rusya'ya kendisini kaptırmak, bu devletin yayılması konusunda bütün Avrupa için de sağlam bir duvar olacağı anlaşılmıştır.²⁵⁰ Yazar, bu tanımlama etrafında özellikle “Osmanlı Devleti'nin birliğinin” ve “Osmanlı'daki Hristiyanların” üzerine vurgu yaparak, Osmanlı Devleti içindeki siyasal konumun da ne kadar kritik olduğunu gözler önüne sermiştir.

²⁴⁸ Tansel, a.g.e., s. 135 A. Mithat Üss-i İnkılap'ta Takvim-i Vakayi muharriri olduğu ve resmi yazışmaların bu resmi gazetede yayınlanacağı kararlaştırıldığı için müzakerelerin kaydı görevinin kendisine ait olduğunu anlatmıştır. A. Mithat, Üss-i İnkılap II, s. 187

²⁴⁹ A. Mithat, Üss-i İnkılap I, s. 26-27

²⁵⁰ A.g.e., s. 61

Bir zaman Osmanlısının Avrupa'ya verdiği korku ne ise şimdi yerini Rusya alarak Avrupa'yı korkutmaktadır. Bu korkunun kaynağı ise yinde de büyük bir çoğunluğu Osmanlının elinde olan güçtür. Yazar, Slav kavminin diriltilmesi ve Ruslar'ın kontrolünde bulunmasının, Avrupa için bir zamanki Osmanlı felaketinden daha büyük bir felaket olacaktır şeklinde açıklamıştır. Çünkü bu kavmin Avrupa Devletlerinin hepsinden daha kalabalık olması Avrupa için ürkütücüdür. İşte, Avrupa hazır tehlikesi geçmiş bulunan Osmanlı kuvvetini, tehlikesi yeni görülmeye başlayan Slav kuvvetine karşı korumaktadır, bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin düzene sokulması lüzumunu görmüştür. Yoksa yazara göre, Avrupa'da Osmanlı'nın iyiliğini isteyecek bir dost bulunamaz.²⁵¹

Üss-i İnkılap'ın birinci cildinde, iç politikadaki gelişmeler de dış politikayla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. İçerde yapılan ıslahatlar her ne kadar Osmanlı Devleti'nin gerek Padişahları gerekse kamoyu tarafından isteniyor olsa da, yazar Avrupa'nın ıslahatlar konusundaki baskısı üstünde ısrarla durmuştur. Eğer Osmanlı Devleti Avrupa'nın istediklerini yapmazsa, Navarin Savaşı'nda olduğu gibi, Avrupa Devletlerinin, Hristiyan'ı bol olan yerler için de, savaşacakları tehditlerinde bulunduklarını yazmıştır.²⁵²

Fakat Üss-i İnkılap'ın birinci cildinde akılda kalan A. Mithat'ın siyasi tahlilleri olmamıştır. Tanpınar, dikkatleri yazarın Abdülaziz'in ölümü hakkında yazdıklarına şu şekilde çeker:

“...Abdülaziz'in hal'inin efkârı umumiyece istendiğini açıkça söyledikten sonra intiharı hakkında halk arasında dolaşan şayiayı, kendisinin de kabul etmediği ihtimal gibi ortaya atarken kullandığı dolambaçlı lisandır. Hatta denebilir ki bu fikri teyid için daha evvel Sultan Abdülaziz'in hayatını emniyet içinde bulmadığına işaret etmekten çekinmez.”²⁵³

A. H. Tanpınar'ın bu yorumunu, eserin ilgili sayfaları incelendiğinde haklı bulmak mümkündür. A. Mithat Abdülaziz'in vefatını çeşitli yönleriyle ele almıştır. Buna göre, Sultan'ın zaman zaman intihardan bahsettiğini, hatta Avrupa bazılarının kollarını makasla keserek acı çekmeden intihar ettiklerini, doğru rivayetlere dayanarak

²⁵¹ A.g.e., s. 62

²⁵² A.g.e., s. 63

²⁵³ Tanpınar, a.g.e., s. 440

yazdığını belirtmiş, fakat “**gizli işleri bilenlerden bazılarının**” da Abdüzzaziz’in intihar etmediğini öldürüldüğü inancında olduklarını yazmıştır. Bu ihtimali anlatma sebebini “...böyle mühim bir meselede bu inancın da konuşulması gerekir.” şeklinde açıklamıştır.²⁵⁴ Fakat daha da önemlisi, doktorların raporu daha dikkatlice incelenirse, bu ihtimalin bir kat daha kuvvet bulabileceğini belirterek, kendi görüşünü ortaya koymasındır. Yazar, yine de okuyucularına, bir Padişah’ın böyle bir haksız muameleye uğramasını düşünmek bile istemedikleri için intihar ettiğine inanmalarını tavsiye etmiştir.²⁵⁵

Yazar, kitabın II. cildinde ise Mithat Paşa’nın Kanun-ı Esasi tasarısının bir Kanun-i Esasi ile benzerliği dahi olmadığını yazarak, buna karşılık Said Paşa’nın tasarısını övmesi²⁵⁶ hem II. Abdülhamit’e hizmet ettiğinin hem de **Menfa** eserinde “velinimetim” dediği Mithat Paşa’yı hiç düşünmeden karalamaya başladığına bir diğer göstergedir.

Üss-i İnkılabın ilk cildinde, yine de Abdülaziz dönemi açık ve net bir şekilde eleştirilen, Abdülaziz’in tahtan indirilmesinin gerekli olduğunu destekleyen bir anlayışla yazılmıştır. Öyle ki A. Mithat basın ve sansürü anlatırken, Abdülaziz döneminde sürgüne gönderilmiş olmasının da intikamını alıyor gibidir.²⁵⁷

1878’de yayınlanan II. cildi iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi, II. Abdülhamit’in Kanun-ı Esasi’yi devlet ve milletine bahş ederek, yüceliğini gösterilmek üzere yazılmış olmasıdır. İkincisi ise A. Mithat’ın dönemin yazarları açısından saygınlığını yitirmesine başlangıç kabul edebileceğimiz bir süreci başlatmış olmasıdır. Bunun nedenleri; yukarıda anlatılmış olan Mithat Paşa’nın Kanun-i Esasi kötölemesi ve N. Kemal’i anayasaya karşı olan bir grubu anlatırken aynı gruba dahil ederek “Kanun-ı Esasi’nin Padişah’ın hükümdarlığını kısıtladığını” savunduğunu yazmış olmasıdır.

Üss-i İnkılap’ın ikinci cildi, dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir hükümdarın, kendi halkına kendi bağışlarından hürriyet ve Kanun-i Esasi vermemiş olduğu temeli üzerine

²⁵⁴ A. Mithat, Üss-i İnkılap I, s. 176–177

²⁵⁵ A.g.e., s. 177 Mithat Efendi, hemen bu düşüncesinin ardından gelen paragrafta, o geceye dönerek, ölüsü bulunan Padişah’ın daha sonra muayene edildiğini anlatıp şunu yazmıştır: “Muayene eden tabibler tarafından düzenlenip neşredilen rapordan da anlaşıldığı üzere merhum Hakan Hazretleri’nin hakikaten kendini öldürdüğü gerçeklik kazanmıştır.” Görüldüğü üzere yazarın tam olarak ne düşündüğünü belirtmemesi, akıllarda önemli bir soru işareti bırakıyor. Fakat Selim Kocahanoğlu, Abdülaziz’in ölümünün ardından ilk bir kaç gün boyunca Abdülaziz’in intihar etmeyip öldürülmesinin bazı kimseler tarafından konuşulduğunu, ardından ise bu konunun kapanmış olduğu bilgisini de vermiştir. **Mithat Paşa’nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı Cilt II**, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel, 1997, s. 74

²⁵⁶ A. Mithat, Üss-i İnkılap II, s. 165

²⁵⁷ Gerek Abdülaziz’in Rus elçisi İgnatıyef’in sözünden çıkmayarak her işi O’nun isteği doğrultusunda yapmış olduğunu belirtmesi, gerekse Abdülaziz’in abartılı kibirli hallerini ayrıntılı şekilde anlatmıştır. A.g.e., s.157-167

kurulmuştur. Oysaki Sultan Abdülhamit hiç bir şekilde mecburiyeti olmadığı halde Kanun-i Esasi'yi halkına armağan etmiştir.²⁵⁸

Yazar, bu ciltte ayrıca “hürriyet” hakkında görüşlerini de açıklamıştır. O’na göre, “Cenab-ı Hak her ferdi mutlak hür yaratmıştır”, böylelikle hürriyet kavramını dini sınırlar içinde incelemiştir. Fakat döneminin bu konudaki felsefi arka planını da unutmamıştır. J.J.Rousseau’nun Toplumsal Sözleşmesi’ni incelediğini ve Rousseau’nun bu eserinde “İnsanlar için bir kanunu ancak Cenab-ı Hak vaz’ edebilir.” dediğinden yola çıkarak, Rousseau’nun felsefesinde bir eksiklik bulunduğunu yazmış ve bu eksikliği şöyle açıklamıştır: “Böylelikle düşüncesini insan mertebesinde Tanrı mertebesine kadar fırlatmış ve ara yerde Peygamberlik derecesini görmemiş olduğunu bir noksan olarak meydana çıkarmıştım.”²⁵⁹ Osmanlı Padişahları aynı zamanda Peygamber’in Halifesi olduğu için, Ahmet Mithat’ın kafasında Abdülhamit’in halkına hediye ettiği Kanun-i Esasi ile ilgili tüm ayrıntılar yerli yerine oturmuştur.

Yazar toplumsal sözleşmeyi, şeriatın özünde “zamanların değişmesiyle hükümlerin değişmesi”²⁶⁰ kuralına vurgu yaparak, İslamiyetle bağdaştırmaya çalışmıştır. Müslümanlığın özünde istibdat fikrinin var olduğunun sanılması hatta umumi adaletin İslam hükümetlerinde bulunmayıp, Avrupa hükümetlerinde bulunacağı gibi düşüncüler **“yeni medeniyet sahiplerinin”** Müslüman ahaliyi kendilerine bağlamak için ortaya çıkardıkları tehlikeli düşüncelerdir.²⁶¹ Ancak yazar, bir adım ileri giderek İslam dünyasında bu güne kadarki yönetim şeklindeki sorunları eleştirmiştir. Şimdiye kadar Müslüman hükümdarlardan nerdeyse hiçbirisi, milletini zorbaca keyfi bir idareye tabii olmaktan kurtarmak gerçeğini görmemiş ve kutsal şeriatın bu hürriyetçi genel adaletini yayarak hükmünü ortaya koymamıştır.²⁶² Osmanlı padişahları da bir dönem bu hataya düşmüşler ve istibdat dönemini yaşatarak gerilemişler hatta “despotça bir hükümet” şeklini almışlardır. Bu nedenle devlet yıkılma yoluna girmiştir. Fakat Hürriyetçi Padişah Abdülhamit Han II, bu durumu fark edip zaten şeriatın ve tabii kanunların her ikisinin de hakikatı gösterdiği gibi istibdata son vererek, Kanun-i Esasi’yi hazırlatmıştır.²⁶³

²⁵⁸ A. Mithat, Üss-i İnkılap II, s. 179–180

²⁵⁹ A.g.e., s. 246

²⁶⁰ A.g.e., s. 128

²⁶¹ A.g.e., s. 130

²⁶² A.g.e., s. 130

²⁶³ A.g.e., s. 131

Üss-i İnkılap'ın ikinci cildinde, en ilgi çekici nokta; yazarın N. Kemal²⁶⁴ hakkında yazdıklarıdır. Yazar, N. Kemal'in Sultan'a yazdığı bir mektupla Kanun-i Esasi'nin birçok yönleriyle Padişah haklarına dokunduğunu savunmuş olduğunu yazmıştır. Hatta A. Mithat'ın yazdığına göre, N. Kemal'in Padişah için gerekliliği ve zorunluluğu muhakkak olan Kanun-ı Esasi'yi tehlikeli göstermek için yaptıkları, kendisini Padişah'ın iltifatından uzaklaşmak gibi bir tehlikeye de neden olmuştur.²⁶⁵

A. Mithat'ın hayatı Üss-i İnkılap'ın yayınlanmasının ardından maddi açıdan gittikçe artan bir refaha kavuşur²⁶⁶, fakat aynı şey yazarın dönemin yazarları tarafından algılanışında görünmez. N. Kemal, 1878'de A. Mithat'a iki mektup yazarak **Üss-i İnkılap**'ta hakkında yazdığı hürriyet karşıtı fikirleri nedeniyle kendini savunmuş, yazara hakaretlerde de bulunmuştu. Ardından ise bu mektupların elden ele dolaşmasını sağlamıştı. N. Kemal, 12 Ağustos 1878 tarihli mektubunda, A. Mithat'ın **Üss-i İnkılap**'ta bahsi geçen Sultan'a yazılmış yazının, sadece bir kısmını alarak, kendisini hürriyet karşıtı gösterdiğini söyler ve yazılanların büyük bir cahillikle yazılmış olmakla birlikte, kasıtlı olarak da bu şekilde yazıldığını bildiğini belirtir. Gerçeğin ise; Kanun-i Esasi'nin düzeltilmiş halinin Sadaret adına ilan edilmesine hizmet ettiğini oysaki Padişah adına ilan edilmesine çalıştığını yazmıştır. N. Kemal, A. Mithat'ın Fransa örneğinden alınan Kanun-i Esasi'nin, Osmanlı Devleti'nde uygulanmasının meşrutiyet sisteminde işe yaramaz olacağını göremeyeceğini cahilliğinden dolayı affetmektedir. Fakat A. Mithat bilmelidir ki vatanın iyiliği, "Hukuk-i Padişahiyi" ihlal edecek ve cumhuriyet anayasasıyla yönetilmeye muhtaç değildir. Aksine usul-i meşveret sistemine uygundur. Ama eğer A. Mithat cumhuriyet yanlısı ya da meşrutiyet sisteminde Padişah'ı geri plana itmek fikrinde ise N. Kemal'in buna diyecek bir sözü yoktur.²⁶⁷ A. Mithat'ı şarlatan, riyakar, vatan-perver olmamakla suçlayarak bitirdiği mektubunun ardından, N. Kemal 13 Eylül'de Menemenli Rıfat Bey'e yazdığı mektubunda A. Mithat'tan cevap aldığını ve kendisine bir daha cevap veremeyeceği bir mektup daha gönderdiğini yazmıştır. Yine aynı mektupta konunun içeriğini belirtmeden, Mithat Paşa'nın nereye gideceği hakkında söylentiler olduğunu, bu konuda A. Mithat'ın ise

²⁶⁴ A. Mithat, N. Kemal'i biraz da küçümseyici bir tavırla şöyle yazmıştır: "hatta o zamana kadar serbestlik dağının zirvelerinde uçan ve sırf bu kadar hürriyetperver olmalarından dolayı Padişah Hazretleri'nin özel iltifatlarına da ermiş bulunan Kemal Bey..." A.g.e., s. 165

²⁶⁵ A.g.e., s. 164-165

²⁶⁶ 2. Bölümde 2.1.3 Sürgün Sonrası Ahmet Mithat alt başlığına bakılabilir, s. 44-46

²⁶⁷ Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları II, s.223-224, Namık Kemal'in mektubu II. Meşrutiyet'in ardından Tanin gazetesinde 1324 yılında ve 1330 yılında ise E.Tevfik tarafından Mecmua-i Ebuzziya'da basılmıştır. A.g.e., s. 221

neden telaşa kapıldığını anlamadığını yazarak, Mithat Paşa'nın kendisiyle uğraşmaya tenezzül bile etmeyeceğini belirtmiştir.²⁶⁸

A. Mithat'ın cevabı, kendisinin siyasi düşüncesine itiraz ettiğini ve buna karşı gelmeye hakkı olduğu şeklindedir. N. Kemal ise ikinci mektubuyla yazarın bu savunmasına, siyasi düşüncesine itiraz etmediğini, bir siyasi düşünce uydurarak, bunun üstüne yalanlar yazdığını belirtmiştir. Fakat A. Mithat'ın da cevap mektubunda çok da alttan almadığını öğreniyoruz. Çünkü yazar, Namık Kemal'e, "okumak, anlamak, yazmak, anlatmak efendimize hitam bulmuş. O iktidarınız ile şimdiye kadar ortaya ne eser koydunuz?" diye sormuştur. N. Kemal bu konuda da cevabını A.Mithat'ın eserlerini küçümseyerek vermiş, sarhoşken bile kendi romanları kadar saçma ve uydurma şeyler yazamayacağını söylemiştir. Uzun mektubunda yazarın bir şarlatan olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.²⁶⁹ N. Kemal'in Mithat Efendi ile hesaplaşması uzun bir süre devam etmiş, kendisine tekrar yazmasa da, arkadaşları ile mektuplaşmalarında sürekli yazarı küçümsemiş ve hakkında ağır hakaretlerde bulunmuştur.²⁷⁰ İleride ise N. Kemal yazarla sınırlı da olsa bir ilişki içine girmiştir. 1882'de A.Mithat'ı uzun süreden beri ilk kez takdir etmiştir, konu Mithat Efendi'nin eski ve yeni edebiyat tartışmasında R. Ekrem'in yanında yer almasıdır. N.Kemal, Mithat Efendi'yi takdir etmesine şaşıracağını bildiğini ama kendisinin de yazardan gazetede çıkan cesur ve ciddi yazısına şaşırdığını söylemiştir. Aradaki kırgınlık birbirlerini takdir etmemeye engel değildir. Hatta N. Kemal, kendisine bir yazısını göndereceğini, beğenirse Tercüman-ı Hakikat'da basılmasını istediğini yazmıştır.²⁷¹ Bu ilişki, Ekim 1883'te N.Kemal'in yazardan Girit için bağış toplanmasında aracılık etmesini istemiş, bu konuda kendisine olan güvenini söylemiş ve "baki dua kardeşim" diye mektubunu bitirmiştir. N. Kemal'in kullandığı samimi dil, yazarı affettiğini göstermektedir.²⁷²

²⁶⁸ A.g.e., s. 247

²⁶⁹ A.g.e., s. 250-273

²⁷⁰ Namık Kemal'in arkadaşlarına yazdığı mektuplardan A. Mithat hakkında ilgi çekici yorumları vardır. Örneğin, Menemenli Rıfat Bey'e 1878'de yolladığı mektubunda, vakti olmadığı için A. Mithat'ın kendisine ikinci mektubun cevabını henüz yazmadığını öğrendiğini, "Amire Müdürlüğü'nde aylık almaktan, Tercüman-ı Hakikat muharrirliğince Nazım'a, Hikmet'e falana yalvarmaktan başka ne işi var ki, vakit bulamıyormuş" der; mektubun devamında ise, "Bir Zeki'ye göre Midhat maskara olmaktan başka neye yarar. Bir Zeki'ye göre eğlenmek lazım gelir ise, memleketimizde Midhat'tan evvel kimi ihtiyar edebilir? Çünkü Su'avi de gitti.." A.g.e, s. 321. Yine 1878'de Ebüzziya'ya gönderdiği bir mektupta Abdülhak Hamid'in tiyatrosunu eleştirmesinden dolayı kendisine, Hamid yerine A. Mithat ile uğraşmasını ısrarla tekrarlamıştır. A.g.e., s. 324-325, 1879 da ise A. Hamid'e, A. Mithat ile arasında geçenleri yazmış, yazarı yakından tanıması için yolladığı iki mektubu Hamid'e vermelerini arkadaşlarından istemiştir. Eğer mektuplar Hamid'e ulaşmadıysa, mutlaka ulaştıracağını da eklemiştir. Hamid mektuplarını okumalı ve A.Mithat şarlatanını iyi öğrenmelidir. A.g.e., s. 383

²⁷¹ Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları cilt III, s. 169

²⁷² A.g.e., s. 341 Yukarıda geçen 1882-1883 yılları arasındaki süreçte N. Kemal'in mektuplarında A. Mithat'ın ismi sık geçmekte özellikle Tercüman-ı Hakikat'ta çıkarılması düşünülen yazılardan bahsedilmektedir. N. Kemal, yazara karşı kullandığı kötü üslubunu tamamen terketmiştir.

Her ne kadar yazarın N. Kemal ile yaşadığı sorun zamanında çözümlenmiş olsa da A.Mithat'ın yaşamı boyunca açıklayamadığı, dönemin yazarlarının da hiç unutmadığı konu; yazarın 1881'de Mithat Paşa'nın yargılanışı sırasında takındığı tavidir. Bu dönemde olanlar kendisini sarayın adamı konumuna sokmuş ve tüm hayatı boyunca hatta ölümünden günümüze kadarki süreçte, "Mithat Paşa'ya ihaneti" ile anılmasına neden olmuştur.

Bilindiği gibi Mithat Paşa'nın, Abdülaziz'i öldürttüğü gerekçesiyle 1881 yılında tutuklanarak Yıldız Sarayında sorgulanmasına başlanmıştı. Bu süreçte Mithat Paşa, IV. Murat döneminde, cumhuriyet idaresi kurma isteğinde ve Reiscumhur olmayı planlamış olmakla da suçlanmıştı.²⁷³ Bu suçlamaya en büyük kanıt olarak A.Mithat'ın saraya vermiş olduğu bir yazı gösterilmişti.²⁷⁴ Bu yazıya göre; bir gün Mithat Paşa, sekiz on misafiriyle sofrada yemek yerken devletle ilgili sözleri arasında, Osmanlı Hanedanı aleyhinde ve devletin cumhuriyet suretiyle idaresinin iyiliklerine dair sözler sarf etmiş, bunun üzerine A. Mithat Efendi "hamiyeti" (milli onur ve haysiyeti) gereğince itiraz ederek sofradan kalkmıştı. Yazar saraya, bu geceye dayanarak Mithat Paşa'nın cumhuriyet fikrinde bulunduğunu yazmıştı.²⁷⁵ Mahkemede bu konunun üsünde fazla durulmamakla birlikte, A.Mithat'ın yazısı herkes tarafından öğrenilmişti.

Yukarıda anlatılan ilişkilerin de etkisiyle, A. Mithat'ın kariyeri, sarayla var olan iyi ilişkisi ile orantılı olarak da yükselmiş görünümündedir. Fakat bu görüntünün arkasında yazarın sarayla olan ilişkisinin her zaman iyi gitmediği ya da düşünüldüğü gibi yazarın sarayın sözcüsü olacak kadar yakın ilişkilerde bulunmadığı anlaşılıyor.

Örneğin 1885 yılında Osmanlı Tiyatrosu'nda oynanan **Çerkes Özdenleri** adlı tiyatro eseri, Mithat Efendi'nin Çerkeslerin istiklalini temin propagandası yaptığı

²⁷³ Sorgulamada Nisbetiye Kasrı maddesi olarak geçen konu; Sultan Murat'ın Abdülhamit'in de dahil olduğu dört şehzadeye Nisbetiye Kasrı'nda yemek davetinde bulunması, bu davetin nedeninin, şehzadelere suikast girişiminde bulunma isteği şeklinde yer almıştır. Konu ince ayrıntıları iyi planlanmış bir şekilde, Osmanlı Hanedanı'na son verilerek, cumhuriyet rejimine geçilmek istenmesi şeklinde kurgulanmış ve bu planın ardında Mithat Paşa'nın olduğu varsayımına dayanarak, Mithat Paşa'yı mahkum etmek için ikinci bir neden bulunmaya çalışılmıştır. Konunun ayrıntıları için bkz: Kocahanoğlu, a.g.e., s. 97-99 ve İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1967, s. 149-151

²⁷⁴ A. Mithat'ın iddia ettiği konuşmanın, Abdülaziz'in ölümünden 4-5 ay önce gerçekleştiğini Mithat Paşa'nın savunmasından öğreniyoruz. Paşa burada, A.Mithat Efendi'nin bu yazıyı saraya kendisinin Avrupa'ya gittikten bir gün sonra verdiğini belirtmiştir. İfadeler çok net olmasa da Mithat Paşa en azından bir akşam yemeği yendiğini kabul etmiştir. Kocahanoğlu, a.g.e., s. 218

²⁷⁵ A.g.e., s. 100 Tüm bu süreçte Mithat Paşa ile suçlanan Rüştü Paşa'nın hastalığı nedeniyle sorgulaması İzmir'de devam ederken, kendisinin aynı sözleri bazı eclaflardan (ayak takımı) duymuş olduğunu söylemiş olması ise sorgulama heyeti tarafından konunun daha fazla üstüne gidilmesine neden olmuştur. Çünkü heyet Rüştü Paşa'nın sözlerini bilerek ya da bilmeyerek yanlış yorumlayarak kendisinin de konuyu masa başında duyduğu şeklinde mahkemede delil olarak kullanmıştır. A.g.e., s. 218

gerekçesiyle jurnal edilerek²⁷⁶ oyunun oynanması yasaklanmıştır. Ayrıca Osmanlı Tiyatrosu bu tiyatro oyunu nedeniyle yıktırılarak, dönemin tiyatro faaliyetine son verilmiştir.²⁷⁷

A. Mithat, saraya yakın olsa da bazı kitapları toplatılmaktan ardından da yakılmaktan kurtulamamıştır. 21–25 Mayıs 1902’de Çemberlitaş hamamında II. Abdülhamit’in emriyle önceden toplatılmış 150 çuval kitap ve zararlı evrak yakılmıştır. A. Mithat’ın kitapları arasında: Hasan Mellah’ın Cüzü (1874–1875) 18 adet, Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar’ın tam hali 173 adet, Süleyman Musuli (1877) 22 adet, Hüseyin Fellah (1875) 100 adet, Arnavutlar ve Solyodlar (1888) 36 adet²⁷⁸, Henüz 17 Yaşında²⁷⁹ (1881) 300 adet, Lü’lü-i Asfer (George Padel’den çeviren Ahmet Mithat, 1885) 100 adet.²⁸⁰ Bu kitapların ne zamanlar ve hangi gerekçelerle toplatıldığını bilemiyoruz. Fakat bu bilgi bizi A. Mithat’ın II. Abdülhamit ile olan iyi ilişkisinin devamlılığından şüphe etmemizi sağlayacak niteliktedir. Ayrıca A. Mithat gazeteci olarak da dönemin abartılı sansür uygulamalarına dayanamayıp saraya bir yazı göndererek tepkisini göstermiştir. Sansür memurlarının, Tercüman-ı Hakikat lehine başka bir gazeteye sansür uygulamalarına rağmen²⁸¹ saraya şu şekilde yazmıştır:

²⁷⁶ Başkatip Ali Rıza Paşa’nın mabeyinde Bab-ı Ali’ye gönderdiği 1884 tarihli tezkere bu piyesin oynanmasını yasaklamıştır. Tezkerede: “Gedik Paşa’da kain Osmanlı Tiyatrosu’nda Çerkes Özdenleri ve Çengi namlarıyla icrayı lubiyet edilmiş olan Tercüman-ı Hakikat gazetesi münderecatından müsteban olmuştur. Tiyatrolarda icra olunan lubiyatın ahlak-i ahalî üzerine olan tesirâtı maddîye vü manevîyesi ve bu oyunların ne gibi esbaba müstenit olarak icra olunduğu taraf-i eşraf-i cenab-i tacidariden geçende irat buyrulmuş olan mülâhazat-ı isabet ayattan iktibasla dahi nezd-i sam-i fahimelerinde musaddak olup çünkü bir memlekette tiyatrolarda icra olunan lubiyatın müretteplince asla nazar-ı ehemmiyette alınmayarak hürriyet kelimesinin dahi haddi maruf ve meşruunu tecavüzle bir takım münasebetsiz oyunlar icra olunmakta olduğuna binaen bundan böyle misullu mugayir-i adabü adat ve müfsid-i Ahlak oyunların külliyyen men’ine fevkaled dikkat ve itina edilmesi” deniyor. Lale, a.g.m., s. 2

²⁷⁷ Enginün, a.g.e., s.11 Oyunda Çerkes asillerinin hayatları anlatılır. Bir aşk hikayesi etrafında dönen oyunda, cesurluklarıyla bilinen Çerkeslerden biri aksine korkaktır. Bu delikanlı savaşta korkaklık göstermiş ve bayılmıştır. Kızın babası korkak bir adama kızını vermemiştir. Bunun üzerine delikanlı intihar eder, kız da aşkı uğruna hürriyetini feda etmek için kendisini bir esir tüccarına sattırır. Oyunun tam metni için bkz. Enginün, a.g.e., s. 24-32

²⁷⁸ A. Mithat’ın burada adı geçen romanlarından Hasan Mellah, Süleyman Musuli, Hüseyin Fellah ve Arnavutlar ile Solyotlar adlı eserlerinin ortak özelliği macera romanları olmaları ve başkahramanlarının savaşçı özellikleriyle, çeşitli gruplarla çatışma halinde bulunmalarıdır. Ayrıca bu romanların içinde kaçırma sahnelerinin bulunması, başkahramanların intikamları da işlenmiştir. Romanların bazı ortak özellikleri II. Abdülhamit’in bilinen tahtan indirilme korkularını hatırlatmakta, popüler bir yazar olan A. Mithat’ın halka şiddet ve kaçırılma ilişkilerinin yer aldığı romanlarının okutmak istemediğini düşündürmektedir. Arnavutlar ile Solyotlar romanının diğerlerinden ayırabileceğimiz bir noktası Arnavutlar ve Solyotlar’ın 1770’lerde birbirleri olan mücadelelerinin de anlatılmasıdır. Fakat macera ve intikam, romanın ana temasıdır, romanın içinde casusluk teması da işlenmiştir. Bu nedenlerle romanı, diğer macera romanları ile birlikte düşünebiliriz.

²⁷⁹ Bu romanın konusu 17 yaşında kerhanede çalışan bir Rum kadınına, romanın başkahramanın yardım ederek kendisini kerhaneden kurtarması ve sonunda evlendirmesidir. Siyasi açıdan sadece kerhanelerin frenk icadı olduğu yorumunun yapıldığı romanın, ahlaki nedenlerle yasaklanmış olabileceğini düşünüyoruz.

²⁸⁰ Fatmagül Demirel-Raşit Çavaş, “Yeni Bulunan Belgelerin Işığında II. Abdülhamid’in Yaktırdığı Kitapların Bir Listesi” **Müteferrika**, sayı: 28, y.y., İstanbul, 2005, s. 13-19 Söz konusu makalede 1899 yılında Emtia Dahiliye Gümrüğünde 2045 kitaba el konulduğu yazılmakta bu kitap listesinin içinde “**Ferdane Hanım**” isimli bir kitap görülmektedir. Makale yazarlarınca bu kitap isminin A.Mithat’ın “**Dürdane Hanım (1882)**” adlı kısa romanı olabileceği düşünülmüştür. a.g.m., s.13 “**Dürdane Hanım**” adlı romanda Dürdane Hanım, erkek kılığına girerek bir çok maceraya girişmiş hatta bir cinayet planı içinde bulunmuştur.

²⁸¹ A. Mithat’ın tepki duyduğu sansür konusu şu şekilde gelişmiştir: **Sabah** ve **Tercüman-ı Hakikat** gazetesi yazarlarından Ahmet İhsan Bey ve Mashar Bey arasında aynı eserin tercümesini yapmak istemeleri üzerine çıkan

“Gazeteden çıkarılan bu yazının aynen yayınlanması uygun değil ise de, gazetenin iki sütunun beyaz çıkması da o kadar uygun değildir. Bunun yanında polislerin gazete nüshalarını toplamaları da uygunsuzluğun derecesini arttırmaktadır. Bu üzücü durumların gerçek sebebi ise sansür memurlarının kabiliyetsizliğidir. Bu durum bizim başımıza da geliyor. Gazeteler hiç bir zaman gündüzleri teftiş olunmuyor. Gece yarısı teftişte çıkarılan bir sütunun yeri doldurulamadığından, çıkarılan sütun aynen yayınlansa sansürün emrine muhalif edilmiş olunuyor. Sütunlar boş olarak yayınlansa, uygunsuzluğun derecesi iyice artmış oluyor. Sansürün şimdiki durumu, devlete fayda yerine çeşitli zararlar vermektedir. Bu uygulamanın düzeltilmesini bilhassa kendi selametim için istirham ediyorum.”²⁸²

Yazarın saraya gönderdiği bu yazı konumuz açısından iki yönüyle önemlidir. Birincisi Mithat Efendi’nin kitap konusunda olduğu gibi, gazetesi de yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığı üzere sansürcüler tarafından denetlenmektedir. Bu da sarayla olan iyi ilişkilerinin belirli bir çerçevede olduğudur. İkincisi ise yine yazarın kendi yazısında görüldüğü üzere “bilhassa kendi selametim için istirham ediyorum.” diyebilmesi, sanırız bu çerçevenin sınırlarını oluşturmaktadır.

Mithat Efendi’nin sansür memurcularından rahatsız olduğuna Fatma Aliye’ye yazdığı özel mektubundan da görürüz. Yazar mektubunda,

“Lakin Türk’ün “lakırdı anlayan beri gelsin” dediği gibi lakırdı anlamak şanında olmayan sansür memurları çıkardılar. Bu adamlar devletimize padişahımıza şan u şeref olan hep bu gibi şeyleri çıkarıyorlar. Bıktık, usandık, ama kime lakırdı anlatabileceğiz?”²⁸³

A. Mithat’ın dağarcığı ekonomi-politik, Batılılaşma, eğitim ve çocuk eğitimi gibi çok geniş bir alanı kapsıyordu. Tüm bu konuların ortak noktasında da “ideal Osmanlı bireyleri”nin yaratılma isteği yatıyordu. Bu istek dönemin siyasi arka planıyla uyum halindedir. Modernleşme süreci her ne kadar dışarıdan ve saray tarafından yönetilmek istense de, Osmanlı aydınları da bu sürecin içinde kendilerine önemli

tartışmada, **Mürrevet** gazetesi okuyucadan bir mektup alır. Yayınlamaya karar verdiği bu mektupta; okuyucu Sabah gazetesi yazarı Ahmet İhsan’ın tercüme yapması gerektiğini ifade etmiştir. **Mürrevet** gazetesi kendi yorumunu da ekleyerek Sabah gazetesi yazarının yanında yer alan ifadeler kullanmıştır. Sansür memurcuları ertesi gün çıkacak bu mektup ve gazetenin yorumunu sansürlemişler. Gerekçelerini de şu şekilde not almıştır: “Mazhar Bey bize iyilik etti, roman verdi. Onun aleyhinde söz söylemek ahlâkımıza mugayirdir. Onun için varakada Mazhar Bey’in aleyhine olan fıkraları çıkarmak lazımdır.” Fatmagül Demirel, “II. Abdülhamid Döneminde Sansür” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996, s. 50–52

²⁸² A.g.t., s. 52

²⁸³ Carter V. Findley, **Ahmet Mithat Efendi Avrupa’da**, çev: Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999s. 11

misyonlar yüklemişlerdi. Yazarımızın, üstüne aldığı misyon ise halka yönelik eğitimdi. Yazarın iki yüze yakın vermiş olduğu eserlerinin büyük bir çoğunluğunun popüler konularda olması, kullandığı dilin sadeliği, konularını eğitim, teknoloji, ticaret, Batı kültürünün olumlu ve olumsuz yanlarından seçmesi elbette çok yazmak adına seçilmiş tesadüfi konular değildi. Hepsi modernleşme sürecinde yaşanan sancıların bir yansımasıydı. Dikkat edilmesi gereken nokta ise yukarıda incelendiği gibi gençlik yıllarında da bu konuların aynı tutarlılıkla yazar tarafından işlenmiş olduğuydu. Roman kahramanları aynı zamanda hayalindeki “çalışkan, eğitilmiş, kültürlü, seçtiği meslekler açısından devlet memurluğundan uzak, üretici, Batı kültürüne hakim ama Osmanlılığının da farkında olan dini eğitimini de almış” kişilerdi. A. Mithat, Sultan’ın isteyip de yaratamayacağı kadar politikasına hizmet edecek özelliklere zaten sahipti. Yazarın, sürgün dönüşünde siyasi alanda yapması gereken iki önemli şey vardı. Birlikte anıldığı Mithat Paşa ve N.Kemal ile bağlarını koparmak, saraya tehlikesiz olduğunu ispatlamaktı. Fakat bunun için seçtiği yol, özellikle küçük yaşlardan itibaren kendisinin elinden tuttuğu hatta “Mithat” adını kendisine hediye ettiği Mithat Paşa’ya ihanet etmesi ve bilerek N. Kemal’i karalamaya çalışması, hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra yazdığı eserlerin önemini gölgeledi.

A. Mithat’ın ideal Osmanlı bireyi bir çelişkiyi de içinde barındırıyordu. O her ne kadar “Osmanlı” tamlamasını kullansa da yazarın başkahramanlarını “Müslüman Osmanlılar”dan seçmesi kastettiği sınıfı gösteriyordu. Fakat anlatmaya çalıştığı Osmanlı sınırları içindeki Arap Müslümanlar da değildi, seçtiği ve yücelterek sunduğu başkahramanlarının Anadolu sınırları içinde olması ilgi çekicidir. Her ne kadar “Türklüğe” açıkça vurgu yapmasa da, bu durum Genç Osmanlılar ile Jön Türkler’in zaman aralığında yaşamış bir Osmanlı aydınının zihnindeki kimlik tanımlamasının izleriydi.

Yazar, yüzyılın sonlarına doğru diğer Osmanlı aydınlarından tepkiler almaya başlamıştı. Tartışma edebiyat alanında başlasa da zaman geçtikçe siyasi bir boyut kazanmıştı.

A. Mithat, 1896’da Cenap Şehabettin’in bir yazısı üstüne, Sabah gazetesinde “**Dekadanlar**” başlığıyla bir yazı yazmıştı. Başta C. Şehabettin’i kullandığı ağır dil nedeniyle alaylı bir şekilde eleştirirken, bir zamandan beri Paris’te ortaya çıkan ve kendilerine Dekadan denen gruptan bahsetmişti. Konu bir anda büyüdü ve basında

“**Dekadanizm**” nedir başlıklı C. Şehabettin’in cevabı yer aldı..²⁸⁴ Her ne kadar A.Mithat kısa sürede geri adım atıp, “C. Şehabettin ve Halit Ziya gibi üstadlara bir sözüm yoktur.” dese de, bu tarihten sonra Servet-i Fünuncuların ağır eleştirilerine maruz kaldı. Tevfik Fikret’in yazarı hicvettiği şiiri “Timsal-i Cehalet” bu konunun üstüne yazılmıştı.

Yine Hüseyin Cahit Yalçın anılarında Dekadan konusuna değinmiş ve yazar hakkında şunları söylemiştir:

“...Ama artık bizde de Ahmet Mithat Efendi’nin edebiyatına karşı hiç bir beğenme ve saygı izi kalmamıştı. Üstelik Ahmet Mithat Efendi’nin Mithat Paşa olaylarında Saray’a hizmet ettiğini, Mithat Paşa’ya karşı bir tutum aldığını bilmek bizi kendisinden büsbütün ayırmıştı. Abdülhamit zamanındaki dostlukların, edebiyat alanındaki beğenme ve saygıların bile çoğunun altında bu siyasal düşüncenin etkisini bulmak olanağı vardır. İnsanlığını kavramış, yurdunu seven bir gence göre Saray ve zorbalık yönetiminden yana olmak bir namussuzluktur. Öyle bir adamdan uzak durmak, nefret etmek gerekirdi.”²⁸⁵

1896’da Servet-i Fünun dergisinde yazarın “**Parlamentolar**” başlıklı bir yazısı çıkmıştı. Yazı parlamantarizm aleyhineydi. Ahmet İhsan daha sonraları bu yazının II. Abdülhamit tarafından zorla yazdırılıp, bastırıldığını anılarında yazmıştır.²⁸⁶ Ahmet Mithat da: “...Benim bir kuvvet-i mecbure vü muzayyika altında yazmış olduğum makalede bile parlamentarizmin ne gibi suretlerini tasvir etmiş olduğuma dikkat olunmuş olsaydı bundan dolayı muahezemde o kadar cesaret gösterebilirler miydi?”²⁸⁷ diye açıklama da bulunmuştur. Yine yazar bir makalesinde Hüseyin Kazım’a cevap verirken bu yazının “...devr-i istibdadda ve taht-i mecburiyette yazıldıkları sabit olmuş idi.” demiştir.²⁸⁸

Hüseyin Kazım, yazarı basında **Üss-i İnkılap**’ı yazmış olduğu için suçlayınca; “O zaman Abdülhamid öyle idi de öyle yazdım. Her sınıftan yüzlerce binlerce halk, onu

²⁸⁴ Bülent Yorulmaz, “Servet-i Fünun Gözüyle Ahmet Mithat Efendi”, **Merhaba Ey Muharrir Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, haz. Nükhet Esen-Erol Köroğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 319–320

²⁸⁵ Yalçın, a.g.e., s. 85

²⁸⁶ Sungu, a.g.m., s. 68

²⁸⁷ Us, a.g.m., s. 26

²⁸⁸ Hakkı Tarık Us, “Basılmamış Bir Makalesi: Ahmet Mithat Kendini Nasıl Savunuyordu?” Bir Jübile’nin İntibaları: Ahmet Mithat’ı Anıyoruz, s.159 Yazar, “**Mazi ve İntikada İstidat**” başlıklı bu makalesini, Hüseyin Kazım’ın kendisi hakkında Tercüman-ı Hakikat’ta yazarın mazisini hatırlatan bir yazısının üstüne yazmış fakat ölümünün ardında kütüphanesinde bulunan bu yazı 23 Ocak 1909 tarihli olmasına rağmen yayınlanmamıştır. a.g.m, s. 163

alkışlıyorlardı. Tedricen nedametle nihayet otuz sene sonra bize “ente rabbün el-ala” dedirteceğini bir muharrir kuvve-i kudsiyye ile mi keşfederdi?..”şeklindeydi.²⁸⁹ A. İhsan da, 1924’de A. Mithat için Abdülhamit’e karşı yığın, kalben hürriyete sıkıca taraftar olduğu, istibdadın yıkılması için dua ettiğini ancak hastalık derecesinde bu duygularını yazmaktan çekindiğini yazmıştır.²⁹⁰

Yazarımız kendisi hakkında, Jön Türkler Avrupa’dayken aleyhinde yazılar yazmış olduğu suçlamasına da aynı makalesinde şu şekilde cevap yazmıştır: “...Hüseyin Kazım beyefendi oğlum zannediyor ki bir adam Jön Türk oldu mu layüs’el amma yef’aldir.(yaptığından dolayı sorguya uğramayan; Allah)” Başkalarını suçlamanın geldiği taraf olan Hüseyin Kazım’ın dahi cemiyet aleyhine yazdığını da belirttikten sonra: “Ya bundan sonra dahi söylenmeyecek mi? Yazılmayacak mı? Meşrutiyet ve hürriyet demek İttihat ve Terakki cemiyet-i celilesinin cavarmerdan-i aza-yi kiramına (ulular, soydan gelenler) vicdanen, kal’an, kalemen esir olmak mı demektir? Böyle bir davayı onlar red ederler. Ettiler de...Zira onlar mazisini, halini, istikbalini bilmez ve bunları intikad istidadından mahrum, dimag-ı ateşin sahibi çocuklar değillerdir...”²⁹¹ Yazar, bu makalede bir yıldır Jön Türkler’in amacına “yar ve yaver” olarak çalıştığını, kendileri tarafından da aferinler kazandığını, belirtmiş, bu nedenle de Hüseyin Kazım’ın bu suçlama ile bir pot kırdığı yorumunu yapmıştır.²⁹² A.Mithat’ın bu dönemde çok az yazı yazması nedeniyle, İttihat ve Teraki ile arasındaki ilişki hakkında bilgimiz sınırlıdır. Yazarın, bu dönem İttihat ve Teraki nedeniyle yazı hayatında bir durgunluk olabileceği gibi, ilerleyen yaşını da göz önünde tutarak, bu yorum hakkında tedbirli davranmamız gerektiği kanısındayız. En azından bu son yazısıyla, Mithat Efendi’nin İttihat ve Teraki ile büyük bir sorun yaşamadığını görüyoruz.

Yukarıda da belirtildiği gibi, A. Mithat 1908’den sonra basın ve yayın hayatında pek görünmemiştir. 1909 yılında Türk Derneği’inin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bilimsel bir kuruluş olarak tanımlanan derneğin amacı Türk diye anılan bütün kavimlerin eser ve yapıtlarını araştırmak ve dünyaya duyurmak olarak saptanmıştı. Fakat derneğin çıkarmış olduğu dergide yazarın her hangi bir yazısı yayınlanmamıştı.²⁹³ Bir yıl sonra, son romanı olan Jöntürk’ü yayınladığında, II. Abdühamit döneminin bir eleştirisini yapmıştı. Böylelikle İttihatçılara mesajını vermiş, kendisinin de saray

²⁸⁹ A.g.m., s. 159

²⁹⁰ Yorulmaz, a.g.m., s. 322

²⁹¹ Uş, A.g.m, s. 164–165

²⁹² A.g.m, s. 165

²⁹³ Masami Arai, **Jöntürk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, 2. bs, çev: Tansel Demirel, İletişim: İstanbul, 2000, s.25-27

istibdadından rahatsızlığını dile getirmişti.²⁹⁴ Fakat bu dönemden sonra yazı hayatından çekilmiş, öldüğü yıl 1912'ye kadar Darülfünun'da ve Darülmuaallimat'da dersler vermiştir.

3.2.2. Ahmet Mithat'ın Batılılaşma Ekseninde İktisadi Görüşleri

Yazarın özellikle ekonomi-politik ve Hristiyanlığın karşısında İslamiyeti savunma yazıları dönem içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. A. Mithat tarafından tüm bu konular yine Batı Uygarlığı merkezinde incelenmiştir.

François Georgeon, **“Sultan Abdülhamid”** adlı kitabında; ekonomik konulara ilgi duyan II. Abdülhamit'in, “rejimin ideologu Ahmet Mithat”tan muhtemelen etkilenmiştir yorumunu yapmıştır. Buna gerekçe olarak da yazarın, ekonomi-politik konusunda popüler yazılar yazmasını, çalışmaya dair övgüler yazarak, Müslümanları ekonomik hayata daha çok katılmaya çağırmasını göstermiştir.²⁹⁵

Yazarın, ekonomi alanında, **“Sevda-yı Sa'yu Amel (1879)”**, **“Teşrik-i Mesa-i Taksim-i Mesai”** ve **“Ekonomi-Politik (1880)”** adlı eserleri vardır.

C. Findley, yazarın kitabının da ismi olan **“Sevda-yı Sa'yu Amel”**'in Fransızca **“l'amour du travail”** ibaresinin Türkçe'ye tercümesi olduğunu, bu kavramın İngilizce'de **“serbest girişim”** olarak kullanıldığını ve yazarımızın iktisadi düşünce sisteminde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. A. Mithat eserinde, çalışma ve emek sarf etme sevdasını aşk, seveda ve muhabbet terimlerinden yola çıkarak tanımlamış, özgürlük ve vatan terimlerinin çok kutsal bir hale geldiğini, insanların canlarını seve seve bu uğurda verebileceğini yazmıştır. Oysaki Osmanlı toplumunda “ağızlardan çıkan sözlerde, sevda-yı vatana dair ahkam pek az ve pek nadir olup hele sevda-yı hürriyete dair sözlerle biz hiç rast gelememiş olduğumuzdan yoktur diye hükmedebiliriz” şeklindeki görüşünü, eser boyunca geliştirerek, yeni yeni başladığına ve gelişime muhtaç olduğuna karar vermiştir. Mithat Efendi'ye göre bu durum göçebelikten gelen Osmanlılar için doğaldır. Girişim sevdası ise, bir toplumun sahip olması gereken çok önemli bir özelliktir. İstanbul'da bu özellikler tamamen yok değildir, fakat en az Müslümanlarda görünmektedir. Oysaki Rumlar, Ermeniler,

²⁹⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Jöntürk**, haz. Osman Güzdüz, Akçağ: Ankara, 1999, II. Abdülhamit dönemi eleştirileri için bkz: s. 174–175, 189–190, 202–203, 232

²⁹⁵ Georgeon, Sultan Abdülhamid, s. 282

Bulgarlar ve Yahudilerin çok çalışarak ve hazineye müracaat etmeksizin geçindiklerini yazmıştır.²⁹⁶

Yine aynı eserde, herkesin memur olma isteğini eleştirmiş²⁹⁷, II. Abdülhamit'in de ne kadar girişimci ruhlu bir hükümdar olduğunu anlatmıştır. Hatta yazar, Sultan'ın bir gün birisine (Findley'e göre bu biri A. Mithattır) şunları söylediğini yazmıştır:

“...Her zevk her safa asılsızdır. Cihanda tahsin ve aferin-i umumiye mazhar olmaktan büyük hiç bir mükafat ve onu zımnındaki safadan başka hiç bir safa yoktur. Çünkü bu safa ebedidir. İşte ben daima bu gayrette olduğumdan daima bu sevda-yı say-ü-amel ile çalışacağım. Bu yolda bana peyrev olacak (beni izleyecek) erbab-ı say-ü gayreti birer birer bi'l tecrübe himayem altına alacağım. Onları istihdam ederek bi-tevfikihi Taala cümle için muasırın ve ahlafların (çağdaşlar ve haleflerin) aferin ve hayır dualarını kazanacağım.”²⁹⁸

C. Findley bu anlatımla ilgili, A.Mithat'ın bir yandan saray tarafından maddi olarak desteklenirken, diğer yandan da kendisini bağımsız bir özel girişimci olarak görebilmesini sağlayan kafa yapısını anlaşılır kıldığı yorumunu yapmaktadır.²⁹⁹

Yazarımız bir yıl sonra, 1880'de yayınlanan “**Ekonomi-Politik**” adlı eserinde ise ekonomi-politiğin incelemesini yapmıştır. Ekonomi-politiğin bir bilim olduğunu ve hükümdarların dahi bu bilimin önemini kabul etmek zorunda kaldıklarını söylemiştir. “Ekonomi-politiğin egemen olduğu yerde, (...) servetle ilişkili her şey onun gereklerine boyun eğer.” diyerek ekonomi-politiği bir bilim olarak algıladığını yazmıştır.³⁰⁰

²⁹⁶ Carter Findley, “Ahmet Mithat'ın Sevda-yı Say-ü Amel'i”, **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İletişim: İstanbul, 2000, s. 23–26

²⁹⁷ Yazarın, Osmanlı toplumunda herkesin memur olma isteğini eleştirdiği bir bölüm, gerçek hikayelerden yazılmış **Müşahadat** adlı romanında da işlenmiştir. Yazar, romanda yan karakterlerden girişimci olan Seyit Mehmet Numan'ın hayat hikayesi ve anlattıklarına geniş yer vermiştir. Mehmet Numan, İstanbul'da zengin olmayı başarmış yetmişiki buçuk millet varken İstanbullular'ın değil kıskanmak, durumdan dahi haber olmadığını söylemiştir. Batılı ülkelerdeki durumun tersine, Osmanlı halkına daha bu “uyanıklığın” gelmemiş olduğunu, İstanbul'daki Avrupalılar'ın zenginliğine “Memlektimizin ağınyası onlar, fukarası biz add olunuyoruz” diyerek eleştirmiştir. Mithat Efendi, Mehmet Numan'ı hayranlıkla dinlediğini belirterek, eğer O'nu dinlersek, Osmanlı devletinin birinci derecedeki zengin ve güçlü bir devlet edeceğine kim şüphe edebilir diye yazmıştır. A.Mithat, **Müşahadat**, s. 147-155

²⁹⁸ Findley, a.g.m., s. 26

²⁹⁹ A.g.m., s. 26 Findley ayrıca bu kitap için, “okuyucusuna belki de para karşılığı hazırlanmış bir politik broşür havası uyardırmakta” görüşündedir.a.g.m, s. 23

³⁰⁰ Georgeon, Osmanlı Türk Modernleşmesi, s. 145–146, Georgeon, A. Mithat'ın bu eseri yazarken, Jean-Baptiste Say, Adam Smith'in görüşlerinden faydalandığını anlaşıldığını fakat asıl olarak A. Mithat'ın bu eserinde belirtmiş olduğu Belçikalı siyasetçi ve ekonomist olan Charles de Brouckere'nin tamamen ekonomik liberalizmin etkileriyle yazılan “**Ekonomi-Politiğin Genel İlkeleri**” adlı kısa bir kitabından yararlandığını söyler. Fakat bu sadece bir tercüme ya da taklit değildir. Yazarımız kimi zaman Brouckere'e karşı gelmiş kimi zaman ise verdiği örnekleri Osmanlı toplumuna uyarlamıştır. Georgeon'a göre bu kitabın seçilme nedeni basit bir dille yazılmış olması ve A. Mithat'ın halkı eğitmek için kullandığı basit ve popüler yazılar yazma amacına uygun olduğudur. Fakat, A. Mithat bu eserinde çok daha derinlemesine bilgiler verirken, kullandığı deyimler de, kendisinin bu bilime verdiği önemi

Rekabet'in öneminin, tekelleşmenin tehlikesinin anlatıldığı, ileri işbölümünün özellikle, kent yaşamında öneminin üstünde durulduğu eserde, makineleşmenin taraftarı olarak, bunun işsizliğe neden olduğu görüşüne karşı çıkmıştır. Özel mülkiyet ve Osmanlı Devletinde bu konuda hala var olan yasal engeller yine yazarın değindiği konular arasındadır. Yazarın yararlandığı kitabın içinde olmayan Belediyelerin verdikleri hizmetlerin yaygınlaşması³⁰¹ ve verilen vergilerin haklılığını savunmuş olması ilgi çekicidir.³⁰²

Brouckere'in görüş ve bilgilerinden faydalanan yazılan kitabın, Brouckere'e karşı olduğu nokta dış ticaretti. A. Mithat dış ticaret serbestliğinin uzun bir eleştirisini yapmıştır. Bu eleştirinin kökeni "Osmanlı milli serveti"nin tarihsel süreçte uğradığı değişim üstüne kurulmuştur. Eskiden Osmanlı Devleti'nin milli serveti içerideydi, çünkü sultanlar kendilerine bağlı ulusların ticari ve sanai faaliyetlerini korumuşlar, bu da bolluğun (mebzuliyet) sürdürülmesini sağlamıştı. Aynı zamanda milli servet dışarıdaydı; çünkü askeri bir devlet olan imparatorluk kendine bağlı uluslardan haraç alıyor ayrıca fetihlerle büyük ganimet elde ediyordu.³⁰³ Ama artık her şey değişmiştir, sultanlar kendi yurttaşlarını korumamaktadır ve en önemlisi de servet tanımı değişmiş, servet eskisi gibi askeri düzene değil ticaret ve sanayiye dayalı modern servet haline gelmiştir. Ve bu durum ekonomi-politiğin barışa olan ihtiyacını da ortaya koymuştur.³⁰⁴ Yazarın gözünde, Osmanlı'daki durum oldukça sıkıntılıdır. Devlet hala gücünü korumakta, fakat gerçek servetinden yoksun durumdadır. Yabancıların kapitülasyonlarını ve sahip oldukları korumayı eleştiren yazar, aynı zamanda devletinde eleştirisini yapmıştır, Osmanlı sanayicileri ve tüccarları korunmak zorundadır. Bu da gümrük korumasının sayesinde, dış rekabetten korunmakla mümkündür. Serbest dış ticaret, dengeli ulusların arasında mümkündür. Oysaki Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki ilişkiler dengeli değil, Osmanlı'nın aleyhinedir.³⁰⁵

göstermektedir. Yazarın kullandığı dil aynı zamanda bilimin Osmanlı toplumunda kapladığı yerin yani pozitivizmin gittikçe artan önemini de göstermektedir. Georgeon'ın A Mithat'ın dağarcığından verdiği örnekler; "Ekonomi-politiğin gerekleri", ya da "zorunlulukları", "ekonomi-politik der ki..."dir. A.g.e., s. 146-147

³⁰¹ Sokakların temizlenmesi, kaldırımların taşla kaplanması, gazlı aydınlatmanın kurulması, kamu parkları ve meydanların açılması, dispanserlerin bakımının yapılması gibi konulardır. A.g.e., s. 150 A.Mithat bu eseri henüz Avrupa'yı görmeden kitabı bilgilerine dayanarak yazmıştır. Fakat 1889'daki Avrupa seyahati ardından yazdığı "**Avrupa'da Bir Cevelan**" adlı eserinde şehir nizamı ve belediye hizmetlerini büyük bir hayranlıkla anlatırken bu konuyu tekrar işlemiştir. Bkz, 4. Bölüm, 4.1.3. Ahmet Mithat'a Göre Batı Uygarlığının Üstünlükleri, s. 90-92

³⁰² Georgeon, a.g.e., s. 149-150

³⁰³ Georgeon, A. Mithat'ın fikirlerinin henüz o dönem Almanya'da Frederic List ve "tarihsel" ekolün görüşlerini andırıldığını fakat yazarın bu ekolü okumuş olma ihtimalinin, List ve bu ekolün Osmanlı Devleti'nde bilinmemiş olmasından dolayı zayıf bulmaktadır. A.g.e., s. 150

³⁰⁴ A.g.e., s. 151

³⁰⁵ A.g.e., s. 152-153 Georgeon, yazarın gümrük tarifeleri hakkındaki görüşlerinin Almanya'da gerçekleşen tartışmalar sonucunda 1879'da netleşen gümrük koruma tarifesinden haberdar olduğu kanısındadır.

Georgeon, A. Mithat'ın bu eserinde Osmanlı gecikmesinden bahsederken, İmparatorluğun İslami unsuruna vurgu yaptığıının, bunun da Yeni Osmanlılar'ın düşüncesine yakın, ayrıca II. Abdülhamit'in panislamizminin de habercisi olduğu yorumunu yapmıştır. Aynı zamanda yazarın iktisadi “milliyetçiliği”nin, sanayi devrimini geç yaşayan, büyük ekonomik modernleşme hareketine katılmaya kendilerinin de hakkı olduğunu savunan ülkelerdeki akımlara çok benzediği görüşündedir. Buna örnek olarak da yazarın görüşlerinin aynı dönem bazı Alman entelektüelleri tarafından savunulduğunu vermiştir.³⁰⁶ A. Mithat Efendi bu konuda, 1889 yılında basında “**Serbest Pazar Ekonomisi**”nin zararları hakkında bir tartışma başlatmıştır. Bireyin zenginliğinin devletin de zenginliği olacağını anlatmış, himaye sistemiyle devletin vatandaşını korumak zorunda olduğunu yazmıştır.³⁰⁷

Gençlik döneminden başlayarak, sanayileşmeden devletin kurtulamayacağını savunan yazar, tutarlı bir şekilde bu konunun üstünde durmuştur. Fakat A. Mithat'ın gördüğü kurtuluş, İmparatorluktan uzaklaşmakta, gerek toprak kayıpları gerekse diplomatik baskılar artmaktadır. Dönemin siyasi anlayışı gittikçe Müslüman kimliği öne çıkartırken, yazarın bu ortamda zamanla Batı'ya karşı İslamı savunmacı bir anlayışla yazılar yazdığını görüyoruz.

Örneğin, 1883 yılında “**Müdafaa**” adlı eserini, misyoner faaliyetlerinin eleştirisi üzerine yazmıştır. Yazara göre, Misyonerlerin artık İslam dini aleyhinde gösterdikleri gayret taarruz derecesine varmıştır. Bu nedenle İslamiyet'i müdafaa amacıyla birinci cilde gelen tepkilerin de etkisiyle eseri 1885'e kadar üç cilt halinde yayınlamıştır.³⁰⁸ 1895 yılında ise 1900 yılına kadar devam edecek olan “**Niza-ı İlm ü Din**” çevirisi, dört cilt halinde yayınlanır. Eserin orijinali New York'da öğretmenlik yapan John William Draper'e aittir. Draper, İslamiyet'in bilime karşı olduğunu savunmuştu. Tercüme ettiği eserin bazı bölümlerine cevaplar yazarak, eserde İslamiyet'in Hristiyanlık gibi ilme karşı olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Fakat A. Mithat kendi yazdığı bölümler için,

³⁰⁶ A.g.e., s. 155

³⁰⁷ Necdet Yurdakul, “Osmanlı Basınında Serbest Piyasa Ekonomisi ve Ahmet Mithat Efendi” sayı: II/224, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim, 2004, s. 20–22

³⁰⁸ Müdafaa'nın II. cildinde birçok dillerde yayınlanan hakarete dayalı tepkiler aldığını belirtir. Bunlara cevap vermediğini sadece Amerikan Misyoner Örgütü'nün İstanbul şubesinden Mr. Dwight'e tepkisinin ciddi ve adaba uygun olduğunu belirterek, II. cilde mektubunu da yer vererek cevaplamıştır. Sema Ermiş, “**Ahmet Mithat Efendi'nin Nizam-i İlm-ü Din Eserinde Din-Bilim İlişkisi**”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s.27–32, s.125, Nalan Turna, eserin içinde II. Abdülhamit rejiminin bolca övüldüğünü, Sultan'ın yönetim tarzının idealize edildiğini, satır aralarında da olsa müdafaası yapıldığını belirtir. Fakat bu durumun yadırganacak bir tarafı olmadığını II. Abdülhamit'in izni olmadan herhangi bir kitabın yayınlanamayacağından yola çıkarak açıklar. Nalan Turna, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Ahmet Mithat Efendi'nin Müdafaa'sı” **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İstanbul: İletişim, 2000, s. 58

daha çok Müslüman gençlere Batı'dan gelen inançsızlıklara karşı uyarmak amacıyla bu eseri yazdığını söylemiştir.³⁰⁹ 1892'de “**İstibşar**” adlı eserini yayınlamıştır, konusu Hiristiyanların dinlerini yaymak için çabaları ve Avrupa ile Amerika'da İslamiyet'in yayılmasına Hiristiyanlar'ın verdiği tepkiler üzerinedir.³¹⁰

Yazarın bu eserleri saray tarafından alkışlanmış veya yazar bilmediğimiz bir şekilde bu kitapların bazılarının yazılmasına teşvik edilmiş de olabilir. Fakat kesin olan bir şey vardır ki, Mithat Efendi Osmanlı sınırları içinde bir liberal, yönetimle ilişkilerinde kontrollü ve çekingen, Batılı Devletler söz konusu olduğunda ise ekonomik alanda korumacı, kültürel konularda ise bir muhafazakardır. Mithat Efendi, dördüncü bölümde de incelendiği gibi Osmanlı değerlerinin muhafaza edilmesi konusunda son derece ısrarcı davranmıştı. Fakat yazarımızın gerek romanlarında gerekse diğer eserlerinde Okay'ın da belirttiği gibi fanatik bir müslüman tavrı olmamıştır.³¹¹ O'nun özellikle İslamiyet'in savunmasını yaptığı eserlerinde amacı; İslamiyet'in medeniyetin, gelişmenin özellikle de bilimin önünde bir engel olmadığını ispatlama çabasıydı.

³⁰⁹ Yazarın, bu alanda eserleri mevcuttur. Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedidesi'nde, özellikle gençlerin, “yeni hikmetlere (materyalizm)”, karanlığa saldırırcasına bir ragbette bulunduklarını, yaşları ise doğruyu ayırt etmek için çok genç olduğundan tehlikeli bir durum ortaya çıktığını yazmıştır. Ahmet Mithat Efendi, Schopenhauer'ın Hikmet-i Cedidesi, yay. haz: Erdoğan Erbay-Ali Utku, İstanbul: Babil, 2002, s.16, “Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyyeye Müdafaa(1891)”da, adına felsefe bile denemeyecek materyalizmin Avrupa'da gittikçe taraftarlarının artmasını hem cahillik hem de Avrupa'daki manevi değerlerin yitirilişi ile açıklamıştır. Ahmet Mithat Efendi, “Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyyeye Müdafaa” yay. haz: Erdoğan Erbay-Ali Utku, İstanbul: Babil, 2002, s. 69–70

³¹⁰ Ermiş, a.g.t., s. 27-32, s. 125

³¹¹ Okay, a.g.e., s. 245

4. AHMET MİTHAT VE BATI MEDENİYETİ

A. Mithat'ın romancı kimliğinin ön plana çıkışı II. Abdülhamit dönemine tekabül eder. İlk bölümde değindiğimiz gibi, Tanzimat ile başlayan Batılılaşma serüveni, özellikle Osmanlı aydını için sancılı bir süreçti. Batı uygarlığı karşısında gerileyen ve gittikçe küçülen bir imparatorluğun varlığını sürdürebilmesi için yollar aranıyordu. Büyük bir kesimi, tartışmasız üstün olan Batı'yı örnek alarak imparatorluğun kurtulacağına inanıyordu. Fakat bunu yaparken de, kendi kültürünü korumak istiyor, hissedilen değişimin çelişkileri üzerinde duruyordu.

Dönemde, İmparatorlukta değişenleri, çıkartılan yeni yasa ve düzenlemelerden, uluslararası antlaşmalardan, dönemin yerli ve yabancı gazetelerinden, misyonerlerin ve yabancı elçilerin Türkiye raporlarından, inceleyerek genel bir tablo çıkartabiliriz. Fakat bunlar kadar önemli ve tarih çalışmalarına yardımcı olabilecek bir diğer kaynak, dönemin romanlarıdır. Romanlarda, gerçekleşmekte olan değişimi, Osmanlı aydını ve onun aktardığı kadarıyla toplum tarafından nasıl değerlendirildiği ve algılandığını görebilme şansına sahibiz.

Roman ya da daha genel ifadeyle edebi metinlerden elde ettiğimiz bilgilerin kullanımı bir dizi problemi beraberinde getirir. Bunlardan biri romanların tarih çalışmaları kullanımında ne kadar sağlıklı bilgiler verebileceğidir. Ya da yazılanların ne derece gerçekliğe uyduğu, ne kadar da yazarın hayal ürünü olduğudur. Sonuçta net olarak bildiğimiz bir şey var ki, biz romanlardan öğrendiklerimizi değerlendirirken, yazarının bakış açısıyla değerlendirmekteyiz.

A. Mithat, romanlarında hikayesi ya da kahramanlarını gerçek bir yaşam öyküsünden almışsa bunu belirtmiş, genel olarak da romanların gerçeklikle ilişkisini şu şekilde ifade etmiştir:

“ Yazdığım şeylerin birçoğu cidden sahihu'l vukudur. Birazı kendimde, bir çoğu da ahababımda vaki olmuştur....”³¹²

³¹² A. Mithat, Müşahadat, s.49

4.1. AHMET MİTHAT'A GÖRE BATI UYGARLIĞI

Osmanlı toplumundaki “Batılılaşma”yı Ahmet Mithat’ın gözüyle değerlendirebilmek için, öncelikle, A. Mithat’ın “Batı” algısının kaynaklarını değerlendirmeliyiz. Bunun için, Mithat Efendi, Batı’yı ne ölçüde ve nasıl tanıdı, kendisi için Batılılaşmak ne demekti ve değerlendirme yaparken referansları nelerdi, şeklindeki soruları yanıtlamamız gerekir.

4. 1.1 Ahmet Mithat’ın Batı’yı Tanıma Kanalları

Yazarımız hayatının anlatıldığı ikinci bölümde de belirtildiği gibi küçük yaşta Fransızca eğitimi almaya başlamış, böylelikle kendisi için gerekli olan dil konusunda, hiçbir zaman sorun yaşamamıştır.

A. Mithat’ın gençlik yılları Tanzimat sonrası Batılılaşma döneminin hız kazandığı yıllardır. Eğitimini Rüştîye’de tamamlaması yani klasik Osmanlı eğitim sisteminin içinden gelmemiş olması bizce kendisi için önemli bir avantajdır. Ayrıca Ruscuk’ta bulunduğu yıllar Mithat Paşa ile yakın ilişki kurma şansına sahip olmuş, yine Ruscuk’ta kendisini edebi yazılar yazması için yönlendiren Şakir Bey ile olan arkadaşlığından roman ve tiyatro gibi sanatlarla yakınlık kurmaya başlamıştı. Gençlik yıllarında, Batı uygarlığı hakkında görüşlerini şekillendiren olaylar arasında, Mithat Paşa ile gittiği Bağdat’ta, Osman Hamdi Bey gibi Batı kültürünü yakından tanıma fırsatını bulmuş kişilerle arkadaşlık kurmuş olması da sayılmalıdır.

Ayrıca, A. Mithat’ın gazeteci yanı ve iyi derece bildiği Fransızca dili sayesinde okuduğu kitap ve gazeteler Batı uygarlığını tanımasında en önemli kanalları oluşturmaktadır.

Okuduğu kitaplar ve takip ettiği yazarlar yazılı olarak Batı uygarlığını hangi kanallarla öğrendiğini anlamamızda yardımcı olmaktadır. Her gün okuduğunu belirttiği gazeteler arasında **İllustration, Le Monde Illustré**, “İngilizlerin en meşhur musavver gazetesi” diye nitelendirdiği Grafik, “Avusturyalıların Kikiriki nam musavver mizah gazetesi” gibi başlıklar bulunmaktadır.³¹³

Genel olarak yazarımız daha çok Fransız edebiyatı ve düşünürlerini bilmektedir. Okuduğu ve iyi bildiği yabancı yazar ve düşünürlerden tespit edebildiklerimiz arasında

³¹³ A. Mithat, Müşahadat, s. 50

Voltaire, J.J. Rousseau, Mirabeau, George Sand, Victor Hugo, Schiller, Alexandre Dumas, Alexandre Dumas Fils, Balzac, Paul de Kock, Jules Verne, Octave Feuillet, Emile Gaboriau, Emile Zola, Benjamin Disraeli, Marie de Flahaut, Guberville gibi isimler sayabiliriz.

Okay'ın A. Mithat romanlarından çıkardığı sonuca göre, İstanbul ve özellikle Beyoğlu'ndaki yabancılarla yakın ilişkilerde bulunan yazarımız, yabancılarla tanışmaktan ve görüşmekten zevk alırdı. Bu nedenle seyahat ve ticaret erbabı yabancıların, Ahmet Mithat'ın Batı'yı tanımasında önemli bir etkisi olmuştur.³¹⁴

Mithat Efendi henüz Avrupa'yı görmeden, Avrupa ile sürekli ilgilenmiş, yazılarında temel konu olarak Avrupa ve Osmanlı Batılılaşmasını işlemiştir. Hayatının analtıldığı bölümde de ifade edilmiş olduğu gibi, sonunda Avrupa'ya gitme şansına da sahip olmuştur. 1889 yılında II. Abdülhamit tarafından Stockholm'da, düzenlenmiş olan **8. Müşterikler Kongresi**'ne gönderilmek üzere Osmanlı delegesi olarak seçilmiş, böylelikle Avrupa'ya yaptığı ilk ve son seyahat gerçekleştirmiştir. Toplam 71 gün süren Avrupa seyahati süresince, Ahmet Mithat Efendi Marsilya, Paris, Köln, Hamburg, Kopenhag, Berlin, Cenova, Lozan, Viyana ve Trieste şehirlerinde bulunmuştur. Yazarımız bu seyahatten sonra yazdığı roman ve yazılarına kendi Avrupa gözlemlerini de eklemiştir.

4.1.2. Ahmet Mithat Efendi'de Batılılaşma Fikri

Bilindiği gibi geçmişte, Osmanlılar kendilerini her yönüyle Avrupa Devletleri'nden üstün görmüşler ve Batı Devletleri'ndeki bilimsel gelişmeleri takip etme ihtiyacını duymamışlardı. Ahmet Mithat'ın yaşadığı dönem, bu inanç ve tutumun terk edildiği, aksine Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının nedenleri arasında bu etkenin de var olduğunun kabullenildiği bir dönemdi.

Örneğin Mithat Efendi, 1898 yılında yazdığı **Mesail-i Muğlaka**'da, roman okumanın gerekliliğini eğlenmek ama aynı zamanda öğrenmek olduğunu belirtirken, yüzyılın sonunda Avrupa'yı öğrenme gerekliliğini, öğrenirken de iyi ve kötü yanlarının iyi bilinmesi gerektiğini şöyle ifade eder:

³¹⁴ Okay, a.g.e., s. 6 Okay, buna örnek olarak da Ahmet Mithat'ın "Gürcü Kızı" adlı romanını örnek gösterir. Alman bir seyyah ile tanışan yazar, seyyahın Kafkasya'da geçen macerasını dinler ve Gürcü Kızı romanında bu konuyu anlatır.

“...bizim için öğrenmesi hem de ne kadar mükemmeli mümkünse o kadar mükemmel olarak öğrenmesi nafi olan şey mutlaka Avrupa ahvalidir. Gerek ahval-i hasenesi, gerek ahval-i seyyiesi! Zira kendi terakkiyat-ı maddiyye ve maneviyyemiz emrinde istidlal imtisal eylediğimiz şeyler hep Avrupa ahval-i maişet-i medenniyyesidir.

Haseniyyatı öğrenmelidir ki ahz ü taklid edebilelim. Kubhiyyatı öğrenmeliyiz ki redd ü tevakki mümkün olsun. Bir güftar-ı aliye göre imanın kemal-i hakikati nokta-i nazarınca taallüm-i küfür dahi lazım imiş.”³¹⁵

Yazarımız, toplumların ilerlemesi gerektiği inancındaydı, ilerleme O’na göre, daha ileride bulunan medeniyetlerin bulunduğu noktaya ulaşma isteğiyle gerçekleşebilirdi. Matbuat alanındaki gelişmelerden bahsederken ifade ettiği bu düşüncesinde; ilerleme için en emin yolun küçükten başlayarak durumun gösterdiği gerekliliğe göre büyümek olduğunu ifade etmiştir.³¹⁶

Aslında yazarımızın ilerleme “terakki”, ya da Avrupa’yı öğrenme gerekliliğinde bahsederden kastettiği, daha çok bilim ve teknik konularıdır. Mithat Efendi’nin Batılılaşma anlayışı; bilim, teknik ve ekonomik alanda Avrupa’nın ileride olması ve Osmanlı toplumunun da bu alanlarda Avrupalılar’ı yakalamak zorunda olduğudur. Fakat kendisi bu alanların da yeterince anlaşılmadığını savunmuştur. Romanlarında hep eleştirdiği ve karşılık olarak sunduğu olumlu karakterler, yani Batılı eğitim almış, bilimle ve edebiyatla ilgilenen ve bu özelliklerini Osmanlı ahlak ve kültürüyle kaynaştırmış karakterler bu düşüncenin ürünüdür. Oysaki Osmanlı toplumundaki Batılılaşma, Avrupa tarzı hayatın olumsuz yanları örnek alınarak gerçekleşmiştir. **“Kişi ve İlişkilerin Alfrangalaşması”** alt başlıklı bölümde işlenmiş olan bu konu, Osmanlı’da yaşanan Batılılaşma’nın olumsuz yönü olarak sunulmuştur.

Yazarımız hakkında en kapsamlı çalışmayı yapmış olan Okay’a göre, A. Mithat’ın, “kurmak istediği denge, kendi düşüncesine göre İslam’ın esaslarına, bunu ırkına ve devletine mahsus bir şekilde uygulamış olan Osmanlı’nın felsefesine aykırı olmamak şartıyla yenileşmek/Avrupalılaşmaktır.”³¹⁷

Okay’ın da ifade etmiş olduğu “Osmanlı felsefesine aykırı olmamak şartıyla yenileşmek” Ahmet Mithat Efendi için, aslında kültürün olumsuz yönde değişime

³¹⁵ Ahmet Mithat Efendi, **Mesail-i Muğlaka**, haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 5-6

³¹⁶ Ahmet Mithat Efendi. **Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar**, haz: Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 5-6

³¹⁷ Okay, a.g.m., s. 7

uğramadan özellikle teknolojinin toplumsal hayata girmesi, ekonomik alandan girişimciliğin artması, eğitimin sağlıklı ve Avrupa standartlarında yaygınlaşması demektir. Başka bir deyişle, Batılılaşma belli kurumlara ve hayatın içindeki belli alanlara sınırlı bir şekilde uygulanmalıydı. Bu bir yönden de kendisinin “Batılılaşmak”tan ziyade, “Modernleşmek” inancında olduğunu göstergesidir.

Mithat Efendi 1890 yılında yazdığı “**Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar**” adlı eserinde, Batılılaşmanın sadece toplum tarafından yanlış algılanmadığını düşündüğünü görüyoruz. Osmanlı’da Devlet’in yenileşme konusunda elinden gelen çabaları ve fedakârlığı göstermesine rağmen, Osmanlı aydınının³¹⁸ hangi yoldan gideceğini belirlemediğinden yakıdır. O’na göre bilim ve edebiyatta yenilenme alanında (tecaddüdat-ı ilmiye ve edebiye aleminde), yirmi otuz yıllık bir halk olan Osmanlılar’dan dünyanın diğer taraflarında da görüldüğü üzere tam bir yenileşme beklemek imkânsız hayal etmek demektir. Eğer bu sürede o halk, yenilik amacıyla hangi yoldan gideceğini belirlerse hedeflediği amaca ulaşması garanti edilmiş olur. Fakat Ahmet Mithat hangi yoldan gidileceğinin belirlenmediğini üzerek söylemiştir.³¹⁹

“**Batı ve Osmanlı Kültürü’nün Karşılaştırılması**” başlıklı bölümde de görüleceği üzere, Mithat Efendi’nin iki kültürün karşılaştırmasını yaptığı alanlarda, uç örneklerden hareketle Batı Kültürü hakkında olumsuz genellemelere vardığını, özellikle Avrupa seyahati ardından ise bu genellemelerden sakınarak daha derinlemesine bir bakış açısıyla Batı Kültürünü değerlendirdiğini görürüz. Ayrıca, Mithat Efendi’nin, 1890 sonrasında Batı Uygarlığı hakkındaki kültürel boyutlu eleştirileri, arka planında Osmanlı Devleti’nin savunmasını yaptığı, daha ağırlıklı olarak da -siyasi içerikli kitaplar gerekse siyasi konulu romanlarla- siyasi alandaki konulara yöneldiği eleştirileri olmuştur. Bunun bazı önemli örnekleri şunlardır: **Ben Neyim (1891)**, **Ahmet Metin ve Şirzad (1892)**, **Niza-ı İlm-ü Din I,II, III, IV** (çeviri, 1895–1900). Bunlara 1899’da, iyi bir Osmanlı çocuğunu yetiştirmek için dikkat edilmesi gereken hususları, pedogoloji

³¹⁸ Yazar burda Osmanlılar yerine “biz” demektedir. Osmanlılar’ın edebiyat ve bilim alanında çok yeni bir toplum olduklarını belirterek başladığı yazısında “biz” derken, daha çok Osmanlı aydın sınıfını kastettiğini düşünüyoruz. Ahmet Mithat Efendi, **Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar; Edebi Eserlere Genel Bir Bakış, 1890**, yay.haz: Nüket Esen, İstanbul: İletişim, 2003, s. 88

³¹⁹ A.g.e., s. 88, 89 Mithat Efendi bu kitabı dönemin realizm-romantizm tartışmasına bir cevap olarak yazmıştır. Genel olarak Batı romanının tarihi gelişimini anlattığı eserinde, gerçek olan roman hikayesinin artık roman olmaktan çıkıp tarih olacağını, hayali hikayelerin roman olabileceğini söylemiştir. Osmanlı’daki Emile Zola taraftarlarına takıntıyı tavrın bir devamı olabilecek bir değerlendirmeye baktığımızda dönemin edebiyat gelişiminden hoşnutsuzluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

biliminden de yararlanarak anlattığı çocukların eğitimi ile ilgili 3 kitap, ve son romanı olan Jöntürk'ü (1910) de ekleyebiliriz.

4.1.3. Ahmet Mithat'a Göre Batı Uygarlığının Üstünlükleri

İki farklı kültürün karşılaştığı alanlarda, toplumlar kimi zaman kısa vadeli ama genel olarak da uzun vadeli toplumsal krizler yaşar. Sonunda durum kendi toplumsal kriterleri doğrultusunda bir uzlaşma yoluna girilerek biçimlenir. Yerel kültürün, yeni kültürü ne ölçüde kabulleneceği ve ne derecede uzlaşacağı, toplumdan topluma değişecektir. Günümüzde iletişim kanallarıyla “yeni” nin tanıtılması ve toplumsal kabule sunulması -daha çok da zorlanması- geçmişe göre daha kolay olmaktadır.

Osmanlı toplumu, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında, çok sınırlı bir bölgede ve kesimde de olsa yoğun bir şekilde Batı kültürü ile karşılaştı. Yeninin getirdikleri ve etkileri ile ilgili yorum ve değerlendirmeler, roman ve gazeteler aracılığıyla, dönemin özellikle de II. Abdülhamit döneminin sansürünün izin verdiği ölçüde, Osmanlı aydını tarafından yapıldı. Yazarımız Mithat Efendi, sarayla var olan iyi ilişkileri ve II. Abülhamit ile aynı çizgide olması nedeniyle, dönemin diğer yazarlarına göre bu konularda çok daha rahat yazabilmişti.

Mithat Efendi için Batı'nın üstün olduğu alanlar teknoloji, fen bilimleri, ekonomik gelişmişlik ve eğitimdi. Buna karşılık Batı ile ilgili eleştirdiği noktalar ise, ahlak, aile yaşamı ve eğlence anlayışydı.

A. Mithat Efendi Avrupa'dan gördüğü, duyduğu ve okuduğu yeni teknolojiyi romanlarında, okuyucularına ayrıntılarıyla tanıtmıştır. Yazılarında, teknolojinin kendisinde büyük bir merak ve hayranlık uyandırmış olduğunu da görürüz. Bu hayranlığı çoğu zaman bir şaşkınlıkla da anlatır. Osmanlı Devleti'nin de bir gün bu teknolojilere sahip olacağı, en büyük hayalleri arasındadır.

Fen bilimleri de Avrupa'nın ve Amerika'nın en ileri olduğu alanlardır. Osmanlı toplumunu bu konuda da Batı uygarlığı ile karşılaştırır ve geri kalmışlığını açıkça kabul eder. Örneğin, “**Fenni Bir Roman, Amerika Doktorları (1888)**” adlı romanında doktorların uzman (specialist), pratisyen ve proficient³²⁰ namını kazanan doktorlar olarak ayrıldığını, hikâyesinde anlattığı doktorun proficient olarak “Galvanoplasti”

³²⁰ Yazar, burada “profosör” ü kastediyor olmalıdır.

sanatını seçtiğini anlatırken, okurların hepsinin bunun ne demek olduğunu bilmemelerinin normal olduğunu belirtmiştir. Osmanlı için en yeni sanayiden yana olduğunu söylemiş ve Osmanlıların fen bilimleri ile olan ilişkilerini şöyle anlatmıştır:

“... Vakıa Türk’ten, Rum’dan, Ermeni’den üç beş sanatkârımız bu sanatı icra ediyorlar. Lakin bizde pek çok sanatkâr vardır ki icra ettikleri sanayi, fününun hangi esasi üzerine müstenid olduğunu bilmezler. Ama bu adamları ayıplamayınız. Onlara mukabil bizde pek çok erbabı fünün dahi vardır ki tahsil eyledikleri fenler, sanayinin hangi şubelerine ne suretle yardım edebilecekleri maddesinden bihaberdirler. Maahaza hiddet etmeyelim. Biz yeniyiz yeni! Elbette bizde dahi bir zaman gelir ki fününun sanayie tatbiki ve sanayiin fünundan istimdadı maddeleri düşünülerek ikisi arasındaki münasebet araştırılmak lüzumu hiss olunur.”³²¹

Kütüphaneler ve osmanlıca kitapların yetersizliğini 1875’de yayınladığı “**Hüseyin Fellah**” eserinde dile getirilmiştir. Kendi bilgisini daha çok bildiği yabancı dil sayesinde öğrendiğini fakat herkese bir yabancı dil öğren denemeyeceğini, kitap ve öğrenme ihtiyacının ancak, halkın memleket için zaruri giderilmesi gereken ihtiyaçlar³²² olarak görmesi ve “erbabını” teşvik etmesiyle bu açığı kapatabileceğini ifade etmiştir.³²³

A. Mithat Efendi Avrupa seyahati boyunca, Avrupa’nın bilim ve teknikte ne kadar ilerlediğini görmüş ve döndüğünde okurlarına ayrıntılarıyla anlatmıştır. Örneğin şehirlerde yaşanan gelişmeler, özellikle bir şehir düzenini ve insanların bu düzeni sağlamak için genel kabul görmüş kurallara ne denli dikkat ettikleri ve bunun önemi; binalar, restoranlar ve hizmet anlayışının kalitesi anlattıkları arasındadır. Kısacası, yazarımızın gördüğü ve hayran olduğu “bilim ve teknik”, “kapitalist sistemin hizmet anlayışı”, “modern şehir” ve “modern insanın şehir yaşamı” idi.

Yazarımızın İsviçre’de gördüğü tünel ve köprüleri Doğulu bir insanın şaşkınlığı ile anlatış şekli ilginçtir:

³²¹ Ahmet Mithat Efendi, **Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları**, haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002, s. 15

³²² “Halk bu gibi havayic-i zaruriyye medeniyye gerçekten ihtiyaç görmeli.” cümleinin orjinalidir. Ahmet Mithat Efendi, **Hüseyin Fellah**, haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 357

³²³ A.g.e., s. 357

“Bazı azim kaya yarıkları üzerine öyle köprüler yapılmıştır ki insan eliyle yapıldığına zihinler kanaat edememek ve dev ve peri eserleri olduklarına inanmak ister. Hele birçok yerlerde yekpare yalçın kayalar delinip tüneller açılmıştı ki resimlerini bile görmek zihinlerde müthiş bir durgunluğu mecburiyet tahtına koyar.”³²⁴

İlk gördüğü büyük şehir olan Stokholm’de insanların birbirini itip kalkmadan vasıtalarla bindiklerine şaşırır³²⁵, insanların şehir vasıtalarını kullanımı konusunda, Osmanlılar’ın İstanbul’da vapurda “kaptanla konuşulması yasaktır” levhasına rağmen, rahatlıkla kaptanla konuştuğunu eleştirir³²⁶, Lyon’da temizlik işçilerinin sabah erken saatlerinde sokakları sularla yıkayarak temizlemelerini ayrıntılarıyla anlatır.³²⁷ Avrupa lokantalarında garsonların hizmeti ve temizliği, İstanbul’da insanı iğrendirmeyecek pek az lokanta ile karşılaştırarak anlatmıştır.³²⁸ Yine Lyon’da Garden Public’i ya da Paris’teki bahçe mimarisini anlatırken de büyük bir şaşkınlık içinde olduğunu görürüz. Doğa ile rekabet ederek güzel tepeler, kaynaklar, göller yapıldığını ve insanın adeta hatta tabiatın bile gerçekçiliğine inanası geldiğini söylemiştir. Demir Bey adlı romanında da insan eliyle yaratılan güzellikler için, belki doğanın bile daha güzelini yaratamayacağını söylemiştir.³²⁹

Seyyar lambalar, asansör, yeni matbaa makineleri, Paris sergisinin etrafını dolaşmak için kurulan dekovil hattı, kâğıt imalathaneleri, saat yapımında kullanılan teknikler seyahati boyunca gördüğü ve döndüğünde okuyucularına hayranlık ve şaşkınlıkla anlattığı teknolojik konular arasındadır.³³⁰

Bilim ve teknoloji, modern şehirler ve şehir yaşamı, doğa ile mücadelesi, Batı’nın üstünlükleri ve yazarımızın itirazsız olarak kabul ettiği ve okuyucusuna da hayranlığını gizlemeden anlattığı konular arasındadır. Ne var ki bu hayranlık, daha sonraki bölümde göreceğimiz gibi, kimi zaman temkinli kimi zaman ise saldırgan bir Batı eleştirisini de beraberinde getirmiştir.

³²⁴ Okay, a.g.e., s. 69

³²⁵ A.g.e., s. 70

³²⁶ Findley, , s. 46

³²⁷ Okay, a.g.e., s. 73

³²⁸ Findley, a.g.e., s. 46

³²⁹ Okay, a.g.e., s. 77, Ahmet Mithat Efendi, **Demir Bey**, çev: Nebil Fazıl Alsan, İstanbul: Bahar, 2005, s. 170,

³³⁰ Okay, a.g.e., s. 55-60

4.2. BATILILAŞMANIN OSMANLI KÜLTÜREL YAŞAMINA YANSIYIŞI

Yazarımız, Osmanlı Batılılaşmasının özellikle toplumsal boyutuyla ilgili bizlere önemli bilgiler vermektedir. Aslında bu, doğal olarak, A. Mithat'ın daha çok Batılılaşmanın kültürel boyuttaki etkilerinin İstanbul'da hissedilmesinden dolayı, İstanbul'da yaşayan Osmanlılar için yaptığı tespitlerdir.

Teknolojiye sahip olmak, eğitim, kişilerin devlet memuru olmasından çok girişimci ya da bir meslek sahibi olması, Batılı toplumların sahip olduğu ve yazarımızın da hayalindeki Osmanlı toplumunda sahip olunması gereken değerlerdir. Ahmet Mithat için Batılılaşmanın olumlu yanları ve görmek istedikleri bunlarken her ne kadar bu konularda bazı iyileşmelerden bahsetse de, gördüğü daha çok olumsuz yönde değişen kültürel değerlerdir.

Olumsuz yönde değişmeye başlayan kültürel yaşam, romanlarında çok sık işlediği “Batı özentisi” roman karakterinin sonunu hüsrarla bitirerek, okuyucusuna önemli mesajlar verdiği konuları kapsamaktadır. Ahmet Mithat'ın eserlerinde en önemli konuyu bu kültürel değişim oluşturmaktadır. Yazarımızın ısrarla bu konuyu işlemiş olması da, İstanbul üst sınıfını etkilemeye başlayan Batı kültürünün gittikçe Osmanlı orta sınıfına da yayılacağı endişesini taşıdığını düşündürüyor. Eserlerinde ısrarla işlediği, Batı ve Osmanlı kültürünü kişiliğinde başarıyla uzlaştırmış, çalışkan Osmanlı orta sınıfından karakterler, bu korkunun bir yansıması olarak, asıl olması gerekeni göstermek üzere sunulmuş da kabul edilebilir.

4.2.1. Ahmet Mithat Eserlerinde Batı ve Osmanlı Kùltürlerinin Karşılaştırılması

Mithat Efendi için, Batı, bütün bilimsel ve teknolojik büyüklüğünün yanı sıra, ahlak çöküntüsünün de yaşandığı, aynı zamanda Osmanlılar için tehlikeli bir uygarlıktır. Tehlikedir ve bu tehlike özellikle ahlak konusunda kendisini göstermektedir. Ahmet Mithat'ın bu düşüncesine en net örnek, **Henüz 17 Yaşında** isimli romanında, roman kahramanına ahlak konusunda söyletmiş olduğu şu cümledir: “Akvam-i şarkiyeyi akvam-i garbiye bozmuştur”.³³¹

Yine başka bir örnek, Batı'dan yaptığı tercüme eserlerinde, Osmanlı ahlak-ı umumiyesine uygun olarak gerekli değişiklikleri yaptığını söylemiş olmasıdır. Nedenini de şu cümleyle açıklamıştır: “...Çünkü Avrupa'dan gelen şeylerin çürüğü sağlamından, kötüsü iyisinden pek çok ziyade olduğunu iyi tecrübe etmişimdir.”³³²

Batı'nın Osmanlı kùltürü için tehlikeli olduğu noktalar aynı zamanda Osmanlı toplumunun da tartışmasız üstün olduğu alanlardır ki, Batı Uygarlığı bu değerlerden yoksundur. Bunların başında Osmanlı kùltürünün sağlam ailevi, ahlaki ve sıcakkanlı fertleriyle ilgili insani değerleri gelmektedir.

Mithat Efendi, kapitalist sistemin yaratmış olduğu ve kendisinin de hayranlıkla anlattığı, modern şehrin ve yaratmış olduğu modern insanın birbirleriyle olan ilişkisinden kaynaklanan sorunların farkında olmamıştır. Avrupa hakkında gördüklerini ve duyduklarını yorumlarken, kùltürü geçmişte şekillenmiş, durağan ve gelenekleri, dini motifler ışığında koruyarak günümüze kadar getirmiş bir süreç olarak algıladığı izlenimi vermektedir. Ekonomik alt yapının çok büyük oranda kùltürü şekillendirdiğini ve değiştirebileceğini ifade eden her hangi bir ifade kullanmamıştır. Daha önceden de anlatıldığı gibi, Osmanlı Devleti'nin Batılı Devletler ile arasında var olan serbest ticareti eleştirmiş, Osmanlı sanayinin gelişimi hakkında liberal görüşlerini açıklamıştır. Fakat Avrupa kapitalist sisteminin Avrupa'da kùltürel hayatı nasıl etkilediğini görememiştir. Bununla beraber ilginç olan nokta şudur ki, A. Mithat, kaygılı bir şekilde toplumsal değişimi takip etmiş, fakat bu değişimin nedenleri üstünde durmayarak ya da

³³¹ Ahmet Mithat Efendi, **Henüz 17 Yaşında**, haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 121

³³² Okay, a.g.e., s. 32

düşündüklerini okuyucularına aktarmayarak, gördüğü sonuçları anlatmıştır. Kısacası kültür ve ekonomik alt yapı arasındaki ilişkiden bahsetmemiştir, O'nun modernleşme anlayışının felsefi boyutu bu nedenle eksiktir.

A. Mithat Efendi Osmanlı kültürünün üstün yanlarını göstermek için, romanlarında kullandığı karakterlerden özellikle Avrupalı olanlara bu üstünlüğü söyleterek okuyucusuna yazdıklarını daha inandırıcı kılmaya çalışmıştır. Örneğin, **Felatun Bey ile Rakım Efendi**'deki Jozefino'nun, Osmanlı ve Avrupa kültürünü karşılaştırırken söyledikleri, aynı zamanda Ahmet Mithat'ın kafasındaki Doğu'nun üstün olduğu alanlardan birini göstermektedir:

“Ben hakkımı bilirim de dava ederim. Ben sözümü bilirim de söylerim. Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lakin sofraları, baloları hep resmi şeylerdir. Herkes hanesine geldi mi, yine kendi familyası halkıyla kalır. Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüt demektir.”³³³

Doğu'nun sıcak kanlı, misafirperver insani yanından daha önemli bir üstünlüğü vardır ki, o da Batı Uygarlığı hakkında çok sık yapmış olduğu ahlak eleştirisidir. Yazarımızın gözünde, Batı toplumlarının en büyük sorunu budur. Örneğin, “**Acayib-i Alem**” adlı romanında, iki Osmanlı seyyahın bir İngiliz kızı olan Miss Haft ile beraber seyahat ettirmiş, Miss Haft, Osmanlı seyyahları tanıyınca, halasına yazdığı mektuplarda Osmanlılar'ı yanlış bildiklerini yazmıştır. Konumuz açısından daha önemli olan ise, Miss Haft'ın Osmanlı erkeklerinin kibarlıklarına ve düzgün ahlaklarına yapmış olduğu ısrarlı vurgudur. Miss Haft, mektubunda Avrupalı erkeklerle, Osmanlı erkeklerini şu şekilde karşılaştırmıştır:

“ Suphi Bey yerinde eğer bir Avrupalı olsa acaba şimdiye kadar beni refakatta devamdan istifaya mecbur edecek bin türlü ahvaal-i bi-edebanesi görülmezmi idi?

Buna hiç şüphe etmeyiniz! Zira bir Avrupalı bir kadın huzurunda imkanın son derecesine kadar edip bulunmaya gayret eder ise de onun bu edebi adeta bir harici renk ve yaldızdan ibaret olduğu cihetle birkaç kadeh şarap ile o renk yıkanıp silindikten veyahut kadın

³³³ Ahmet Mithat Efendi, **Felatun Bey ile Rakım Efendi**, haz: Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s.214

tarafından kendisine cür'et verebilecek surette edna bir kaç tavır ve hareket görüldükten sonra o terbiyeli Avrupalının yaldızı altında öyle edepsiz ve terbiyesiz bir barbar çıkar ki insan kadın olup da böyle bir herifin ağıuş-ı hırsında hırpalanmayı görerek insan olduğuna da kadın olduğuna da nadim ve peşiman olur.”³³⁴

Ahlak konusunda Batı'dan daha iyi bir konumda olan Osmanlı kültürü, Batı'nın bu konudaki olumsuzluklarından etkilenmeye başlamıştır. Bu önemli sorun, İstanbul'da görünmeye başlamıştır; nedeni ise yine Batılı yaşam tarzı ve Batılı insanların İstanbul'da sayıca çoğalmış olmasıdır. İstanbul ve bozulan ahlakı konusunda A. Mithat bizlere şu bilgiyi verir:

“Zira o zamanlar³³⁵ İstanbul’umuza şimdiki kadar ecanib dolmuş değildi. Şimdi Beyoğlu, Galata gibi yerlerde ecnebilerin yerli ahali-i Hristiyanıyyeden ziyade çoğalmış oldukları muhakkakattandır. İstanbul’umuzda bir milyon yüz bin kadar nüfus tahmin olunuyor. Yedi yüz bini İslam olmak üzere tahmin kılınarak, nüfus-ı ecnebiyyenin miktarı da yüz yirmi bine takrip ediliyor ki, bunların kesretle sakin oldukları bazı yerlerde ahali-i asliyye-i nasraniyyeye galibiyetleri istibad olunamaz. Ecnebilerin çoğaldıkları yerlerde Avrupa ahlakı da ahlak-ı asliyyeye galebe ediyor. Suiistimalat, fuhuş ve rezail artıyor.”³³⁶

Henüz Onyedî Yaşında adlı romanında da yine ahlak eleştirisi Batı ile bağdaştırılarak, dışarıdan ithal edilen bir olgu olarak sunulur. Kerhanelerin Osmanlı'da bulunmasının Frenklik işi olarak yorumlandığı romanda, roman kahramanı kerhanenin Osmanlı toplumunda bulunmasını; “....İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz!...”³³⁷ şeklinde açıklar.

Yine, eğlence tarzından yola çıkarak, maskaralık ve rezaletlerin yaşandığı Batı'dan ithal edilen -değişik türleri olsa da- baloları eleştirmiştir. İstanbul'da da çok moda olan, -elbise ve kıyafet yönünden zaten doğal olarak bir karnavalı andıran-

³³⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Acayib-i Alem**, haz. Kazım Yetiş, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 2000, s. 194 Miss Haft Osmanlı seyyahların ahlaklarından o kadar etkilenirki sonunda seyyahlardan biriyle evlenir ve Müslümanlığa geçer.

³³⁵ Romanın akışından eskiden kastettiğinin 30 yıl kadar öncesi olduğunu tahmin ediyoruz. Romanın yazıldığı yıl 1891 olduğuna göre 1860'lı yılları kastediyor olmalıdır.

³³⁶ A. Mithat, *Müşahadat*, s. 111

³³⁷ A. Mithat, *Henüz 17 Yaşında*, s. 121

İstanbul balolarını “...maskaralık ve rezalet derecesinde Venedik’e, Paris’e çıkışamaz isek de vukuat ve tesadüfat-ı garibe hususunda onlardan aşağıda kalmayız. Belki fersah fersah geçeriz.”³³⁸ diye tanımlamıştır.

A. Mithat’ın eserlerinde, Batı tarzı eğlence hayatı ve buna bağlı olarak bu eğlencenin içinde ahlak konusunda olumlu bir görüş bulunmaz.³³⁹ Alafranga eğlence ile ilgili olarak Okay, Mithat Efendi için eğlencenin eski veya yeni, alaturka veya alafranga oluşu üzerinde durmadığını, A. Mithat için iki eğlence anlayışında da nezahat dairesinin dışına çıkılmaması istediği yorumunu yapmaktadır. Örnek olarak da, Jöntürk romanında, yazarımızın, eskiden kına gecelerine çengilerin erkek kılığına sokularak çıkartıldığını ve bunu A. Mithat’ın rezalet olarak yorumlamasını gösterir.³⁴⁰ Okay’ın yazarımızın son romanından aldığı bir örnekten yola çıkarak yaptığı bu yorumun aksine; Ahmet Mithat Efendi’nin eğlence hayatı hakkındaki değerlendirmelerini, alaturka ve alafranga ayrımı noktasında yaptığı görüşündeyiz. Özellikle Batı ve Osmanlı ahlakını karşılaştırma yaptığı alanlarda Batılı eğlence hayatı referans alınarak, “Batı’nın ahlak çöküntüsü” karşısında “Osmanlı ahlakı” yüceltilmektedir.

Dönemin tarihsel arka planı göz önünde tutulduğunda, Osmanlı aydınlarının, Batılı Devletler’in Osmanlı Devlet’i üstündeki politik ve kültürel baskısından dolayı, Batı Uygarlığı karşısında karışık reaksiyonlar geliştirmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Kanımızca, çoğu noktada yazarımız için de aynı tavır söz konusudur. Bazen Batı kültürü, özellikle de ahlak konusunda yaptığı genellemelerde, belirli bir önyargı mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Ama bu değerlendirmede dikkat edilmesi gereken nokta, yazarımızın romanlarında verdiği örnek ve karakterlerle, Osmanlı’da yaşanan “şekilsel Batılılaşma”nın eleştirisini yapmak amacı güttüğüdür. Bu nedenle de vermiş olduğu örnekler uç noktalarda olmuştur. Amacı, Osmanlı toplumunda Batılılaşmanın, bu uç örnekler benimsenerek, yanlış algılanmış olduğunu ispatlamaktır.

Aslında, A. Mithat, Batı kültürü içinde ahlak konusuyla ilgili olarak iki farklı yaklaşımı olarak değerlendirebileceğimiz bu konuya, Avrupa seyahatinden beş yıl sonra kaleme aldığı **Avrupa Adab-ı Muâşeretî yahut Alafranga** (1894) adlı eserinde Avrupa için yapmış olduğu bir değerlendirmeye kendisi açıklık getirmiştir. Bu eserde,

³³⁸ Ahmet Mithat Efendi, **Karnaval**, haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 1

³³⁹ Alafranga eğlence konusu ve buna bağlantılı olarak İstanbul’da bozulmaya başlayan ahlak konusu romanlarından verilen örneklerle “Kişi ve İlişkilerin Alafrangalaşması” alt başlığında daha ayrıntılı ele alınmıştır.

³⁴⁰ Okay, a.g.e., s. 97

her ne kadar Avrupa diye genel olarak konuşulsa da, çeşitli milletlerden oluşan bu kıtada, milletten millete yaşayış tarzlarının ve kurallarının farklı olduğunu belirtmiş, yapılan genellemelerin sakıncalı olacağını söylemiştir.³⁴¹ Kanımızca A. Mithat, Avrupa seyahati ardından Batı tanımlamasında daha dikkatli ve özenli davranmaya başlamıştır.

Batılı toplumlar ahlaki değer yargılarını yitirmeleri dışında, ekonomik ve teknolojik boyutuyla Ahmet Mithat'ın hayranlıkla anlattığı toplumlardır. Yazarımızın Batı ile ilgili tüm olumsuz görüşleri ahlaki değerler üstünedir. Bu aynı zamanda Osmanlı toplumunda Batılılaşmanın kendi deyişiyle “alafrangalaşma”nın da getirdiği en büyük olumsuzluk, hatta Mithat Efendi için kabul edilemez bir yeniliktir. Yeniliktir, çünkü O'nun için, Osmanlı toplumunda başlayan ahlaki çöküntü 19. yüzyıl Batılılaşma hareketinin sonucudur.

4.2.2. Kişi ve İlişkilerin Alfrangalaşması

Alafranga, Osmanlı toplumunda “frenk usulü”nü ifade ediyordu. Kişilerin ve davranışlarının, eşyanın, ilişkilerin, yemeklerin alafrangasından, eğlencenin alafrangasına kadar çeşitli şeyler alafranga olabiliyordu. Bu algılamışta, Osmanlı kültürüne yabancı olan, bir anlamda da “alaturka” yani Türk usulü olmayan ve Batı'dan gelen her şey alafranga kapsamında yorumlanıyordu.

Ahmet Mithat Efendi, Avrupa seyahati ardından, Osmanlı toplumunda “alafranga”nın yanlış kullanıldığını şu şekilde ifade etti;

“ Alafranga, otuz kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerine “Alafranga” sözüdür çıkar. Bazen bu sözün kuvveti bir hükm-i kati derecesine varır. “Alafranga imiş!...” Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba asıl manası ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler?”³⁴²

Ardından, bu yanlış algılanan alafranga tanımına, bir örnekle açıklık getirir. Osmanlı toplumunda, Avrupa'da kadınların tamamiyle serbest olup, kadın dostu ile görüşürken kocasının kapıyı vurduğunda kadın izin vermezse giremeyeceğinin sanıldığını örnek vermiştir. Oysaki bu batıl bir inanıştır ve Ahmet Mithat bu eserinde Avrupa muaşeretini anlatınca bunun ne kadar yanlış bir inanış olacağını göreceğini

³⁴¹ Ahmet Mithat Efendi, **Avrupa Adab-ı Muaşeretini yahut Alafranga**, haz: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001, s. 82-83

³⁴² A.g.e., s. 61

söylemiştir. Gerçekte “Alafranga”yı yani “Avrupa Adab-ı Muaşeretini”ni toplumda nezaket çerçevesinde uyulması gereken kurallar olarak tanımlar. Bu kuralların öğrenilmesinin yararlı olacağını özellikle de bir gün Avrupa devletlerinden birine gidilecek olursa çok faydalı olacağını belirtmiştir. Ama O’nun bu eserde asıl anlatmak istediği, kendi deyişiyle “ ‘Alafrangadır’ diye her türlü rezaleti mübah addetmemek ve bu yol ile kendi adab-ı milliyemizi dahi bozmamaktır.”³⁴³ A. Mithat Efendi bu eserinde; Avrupa’da yolculuktan, restoranlara, müzelerden, tiyatrolara kadar bir çok mekanda nasıl davranılması gerektiğini, Avrupalılar tarafından hangi davranışların olumlu veya olumsuz karşılanacağını ayrıntılarıyla anlatmıştır. Bir yolculuk esnasında sarımsak veya soğan kokusuyla yolculuk edilmemeli, tiyatroya giderken giyilen kıyafetlere özen gösterilmeli, büyük ziyafetlere gidilirken erkek kadına kolunu takdim etmeli, sofrada çatal ve bıçakları tabaklara dokundurup takırdatmamalı, et ve tavuk gibi yiyecekleri sadece çatalla yemek mümkün olmadığından bıçakla yenmeli, bıçak sağ elde çatal ise sol elinde bulunması gerekirken, yemeğin suyuna ekmek bandırmak ayıp sayılmalıdır. Kürdan ve peçetenin nasıl kullanılmalısı gerektiği de anlatılanlar arasından bazı örneklerdir.

Yazarımızın bu eserini genel olarak incelediğimizde, görürüz ki aslında kendisi Avrupa toplumları içinde uyulması gereken kuralların, Osmanlılar tarafından bilinmesi ve uygulanması gerektiğini düşünmekte ve bu kurallar bütününe öğretme çabası içinde bulunmaktadır. Bu durum akla ilk önce A. Mithat’ın romanlarında Avrupalılar tarafından aralarına hemen kabul edilen, hatta bir zaman sonra hayranlıkla bakılan, Avrupa Adab-ı Muaşeretini çok iyi bilen ideal Osmanlı karakterlerini getirir. Buradaki en önemli nokta ise Ahmet Mithat’ın ideal karakterlerinin kendilerini Avrupalılar’a bir Osmanlı olarak kabul ettirdiklerini, yani yazarımız gözünde bu hayali karakterlerin sunumuyla bunun mümkün olabileceğini anlatma çabasıdır.

Mithat Efendi’nin eserlerinde, Osmanlı yaşamında alafranga olarak sunulan şeylere baktığımızda, kişilerin ya da eşyanın tanımında alafranga özelliklere sahip olduğunu görürüz. İfade ettiği alafranga eşya ve davranışlar, Ahmet Mithat’ın gözünde Batılılaşma’nın Osmanlı’da “Alfrangalaşma” olarak algılandığı şeklindeki eleştirinin de referanslarıdır.

³⁴³ A.g.e., s. 61-62

³⁴³ A.g.e., s. 68

Alafranga bir Osmanlı Beyoğlu modasını takip eder³⁴⁴, bir kişi şık ve pahalı bir kıyafet giymişse, alafranga görünümlü kabul edilir³⁴⁵, alafranga bir yaşamda, karı koca ayrı yatak odalarında yatar³⁴⁶, aynanın konduğu yer dahi alafrangalığın bir göstergesidir, alfrangada ayna, yatak odasına, tuvalet odalarına ya da merdiven başlarına konur,³⁴⁷ ayrıca alafranga kişi yatağını başkalarına göstermeyi ayıp sayar³⁴⁸; bir eve bir erkek kadın evli de olsa rahatlıkla girebilir, hatta baş başa kalabilir³⁴⁹. Alafranga bir evin hizmetçileri Rum ya da Ermeni olur³⁵⁰; alafrangalık halinde kişi herkese güler yüz göstermek zorundadır³⁵¹; alafrangada aşık kadın ya da metresler ortalığı kızıştırarak kendine olan rağbeti artırırlar³⁵²; alafrangada kıskanmak çok ayıp bir davranış biçimidir³⁵³; alafranga ailelerde çocuklar eş seçimlerinde özgürdür, örneğin alafranga bir baba özellikle kibar ailelerde kızının kocasını kendi seçmesini ister bu nedenle de flörtü destekler³⁵⁴; alafrangada kızlar oya, yemek ve ütü yapmasını bilmezler, hatta saçını bile kendisi taramaz, perük takarlar.³⁵⁵

Aslında A. Mithat Efendi'nin birçok tespitlerinde ve verdiği bilgilerde, alafranga bir yaşam zengin insanların yaşayabileceği bir hayat olarak sunulmuştur. Yazar alafrangalığın, Avrupa'da bir burjuva bir de asillikten gelen alafrangalık olarak iki türlü olduğunu söylemiş, fakat aralarındaki alafrangalık açısından yaşamsal farkları belirtmemiştir.³⁵⁶ Eserlerinde zengin Osmanlı ailelerinin alafranga hayatları eleştirilmiş, buna karşılık orta sınıf bir Osmanlı'nın alafranga özellikleri, eğitimi ve kültürlü olmasıyla ifade edilmiştir. Buna örnek, **Karnaval**'ın başkahramanı Resmi ya da **Felatun Bey ile Rakım Efendi**'deki Rakım'ıdır.

Alafranga hayatların yaşandığı İstanbul'da Batı'dan gelen tek olumsuz özellik bu değildir. İstanbul'da genel olarak ahlaki bir bunalım yaşanmaya başlanmıştır. **“Henüz 17 Yaşında (1881)”** adlı romanında, romanının başkahramanı olan Ahmet Efendi'ye “kerhaneler”i tartıştırırken, Frenk işi diyerek, şapkalar hangi memlekete girdiyse bunların türediğini söyler ve İstanbul hatta Beyoğlu ve Anadolu ayrımını

³⁴⁴ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s. 5

³⁴⁵ Ahmet Mithat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, haz: Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s.5

³⁴⁶ A. Mithat, Karnaval, s.32

³⁴⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Taaffüf**, haz: Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, s. 8

³⁴⁸ A. Mithat, Müşahadat, s.51

³⁴⁹ A. Mithat, Karnaval, s.50

³⁵⁰ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s.4

³⁵¹ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s.7, Karnaval, s.116

³⁵² A.g.e., s.98

³⁵³ A. Mithat, Karnaval, s.71

³⁵⁴ A.g.e., s.128-130

³⁵⁵ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s.9

³⁵⁶ A. Mithat, Karnaval, s.48

yaparak, “İşte Anadolu, işte Asya! Henüz şapkaların girmemiş olduğu yerlere gidiniz de haydi bakalım bir kerhane bulunuz!...” der. Ahlak çöküntüsünün nedenlerine eğilen diyaloglarda, Anadolu’daki köylerde, bazı askerden dönen gençlerin başlattığı haşarlıkların dahi İstanbul’da alıştıkları kötü davranışların köylere taşınması olduğunu belirtilir.³⁵⁷ Bu arada iki roman kahramanına İstanbul’da bozulan ahlaki durumun Müslüman ve Hristiyan Osmanlılar için de geçerli olup olmadığını tartıştır. Bu tartışmanın sonunda, Ahmet Efendi, romanın geçtiği yıllar itibariyle Müslümanlara göre, yerli Hristiyanlarda bu ahlak çöküntüsünün çok daha fazla olduğunu belirten diğer kahramana katılmıştır. Çünkü yerli Hristiyanlarda da ahlak çöküntüsü başlarına şapka giymekle başlamıştır. Oysa Anadolu ve Arabistan’da Hristiyan kadınları İslam kadar mestur-namuslu kadınlardır. Buna örnek olarak da Yunanistan’ın Osmanlı himayesindeyken var olan ahlaki durumuyla, bağımsızlıktan sonra ve o andaki Atina’da kadınların içinde bulunduğu ahlaki çöküntüyü belirterek haklılığını göstermek ister bizlere.³⁵⁸

Batı Uygarlığı’nda var olan ve Osmanlı toplumunda da görünmeye başlayan olumsuzluklar sadece cinsellik algılanışında, yaşanan ahlak çöküntüsünde değildir, A. Mithat Efendi’ye göre, gösterişli yaşamlar ve bu uğurda harcanan paralar da “orta halli kendini kültürel açıdan geliştirmiş insan tipi” dışına çıkan davranışlardır ve kabul edilemezler. Bu yaklaşımı en net gördüğümüz A. Mithat romanı **“Felatun Bey ile Rakım Efendi”**’dir. Felatun Bey babasından kalan mirasın sahibi olmanın yanında “alafranga meşreb”³⁵⁹ bir babanın oğludur. Babasının vefatından sonra kendisine kalan servetle gönlünce yaşayan Felatun Bey, Polini adlı Fransız tiyatrocusu için servetini harcamaya başlar. Felatun’un zıddı olan Rakım Efendi ise tutumlu, çalışkan ve sahiplendiği cariye için dahi Batılı bir eğitim almasını sağlayacak kadar modern bir adamdır. Fakat bu iki kahramanın arasındaki en büyük fark, Felatun Bey’in Batı tarzı bir hayatı; sadece giyim kuşam, eğlence ve kadınlarla ilgili ilişkilerde görürken, Rakım Efendi için Batılı yaşam, Osmanlı değerleriyle uyusabilir, olması gereken “modern bir Osmanlı”³⁶⁰’dır.

³⁵⁷ A. Mithat, Henüz 17 Yaşında, s.121–122

³⁵⁸ A.g.e., s.122-123

³⁵⁹ Mithat Efendi baba Mustafa Meraki Efendi için bu tanımlamayı kullanırken şöyle der:“Hem de hangi alafranga meşreplerden biliyor musunuz? Hani ya bundan on beş yirmi sene evvel İstanbul’da alafranga meşreplerden yok muydu? İşte onlardan.” A.Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s. 128

³⁶⁰ A. Mithat, Rakım Efendi’yi kendisiyle özleştirmiş gibidir. **Müşahadat** adlı romanında romanın gerçek kahramanlarından olan Ağavni, Mithat Efendi ile tanıştığı zaman bir daha geldiğinde Rakım Efendi’yi getirmesini ister. Yazarımız da bunu Ağavni’nin kendisine “Rakım Efendi’de tasvir ettiğin hal ve şanı takın da gel ,, demek istedi

Aslında A. Mithat'ın ideal insanını temsil eden de bu iki kelimedir: “Modern Osmanlı”. O asla “modern insan”ı hayal etmemiştir. Osmanlılık değerlerini koruyarak modernleşen bireyi sunmak istemiştir bizlere. Peki Ahmet Mithat için modern Osmanlı bireyi nasıl olmalıdır?

Bu soruya Rakım Efendi'yi tanıtarak başlamak sağlıklı olacaktır. Rakım Efendi, küçük yaşta babasız kalmış, annesinin ve evin Arap cariyesinin pazarda sattığı el dikişleri ile geçimlerini sağlayan fakir bir ailede büyümüştür. Rüştîye'yi bitiren Rakım, 16 yaşında Hariciye Kalemi'ne girmiştir. Gece gündüz çalışarak, bir yandan okuyan bir yandan da bir Ermeni'ye verdiği ders ile biraz para kazanan roman kahramanı, ayrıca Fransızca kitaplar çevirerek de gelir sağlar. Zamanla Frenk dostları olmaya başlayan Rakım Efendi, alafranga arzuhalcilik ve tercümanlık yaparak geçimini sağlamaya başlar.³⁶¹ Dadısının yani Arap cariyenin evlenme ısrarına karşı olan Rakım, sonunda dadısının ısrarıyla 14 yaşında beyaz bir Çerkes cariyeye edinir ve adını Canan koyar. Aynı dönemde bir İngiliz ailesinin kızlarına ders vermeye başlayan kahraman bir yandan da edindiği cariyenin eğitimi ile ilgilenir; hatta Canan'a, ileride Fransızca dahi öğretmeye başlayacaktır. Bu hayatın içinde çalışkanlığı dışında, çok kibar, terbiyeli, mahcup tavırlı, bilgili, herkesin takdirini ve saygısını kendiliğinden kazanan Rakım Efendi, piyano çalmayı öğrenmek isteyen cariyesini bu konuda yüreklendirecek kadar da modern görüşlüdür.³⁶² Fakat sınırları vardır bu modern bakış açısının: Cariye Canan piyano çalmayı öğrenebilir, istediği zaman dışarıya da çıkabilir, sadece bir şart vardır tüm bu isteklerini gerçekleştirmesi için; dışarıya tek başına çıkmayacak, nereye isterse dadısına söyleyecek ve beraber gidecektir.

Diğer kahraman Felatun Bey ise, sadece kalan mirasıyla yaşayan bir mirasyedi olmanın yanında, Rakım'ın fazla çalışmasını ve eğlenceye vakit ayırmamasını eleştirir. Ahmet Mithat burada da alafranga eğlence ile alaturka eğlence arasındaki farkı göstermek ister okurlarına. Ve alaturka eğlence ve misafir ağırlamanın alafrangadakinden ne kadar daha iyi olduğunu inandırıcı kılmak için Fransız piyano hocası, gerçek bir alafranga kadın olan, Jozefino'yu kullanır.

Rakım'ın evine gelen Jozefino, Osmanlı ev yaşantısı içinde, sabah erken kalkarak yapılan kahvaltı zevkini görünce önce, “Türklerin her hali, Avrupa'nın her

diye yorumlar. Tekrar gelişinde, uşağa Rakım Efendi'nin geldiğini bildirmesini isteyerek, Ağavni'nin isteğini yerine getirmiş olur. A. Mithat, Müşahadat, s. 46–48

³⁶¹ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s. 11–15

³⁶² A.g.e., s. 25-26

halinden iyidir” diyerek, Avrupa’daki eğlence anlayışı ile Osmanlı’daki eğlence anlayışını karşılaştırır:

“...Vakıa Avrupa’nın dahi eğlencesi çoktur, ama “monoton” daima bir siyak üzeredir. Bir kere kış geceleri uzun olduğu zaman alafranga saat on ikiden, yani gece yarısından evvel yatılmaz. Hele saat ikiye kadar da oturulduğu olur ya! Bu halde uyandığımız zaman yine ortalığı gündüz olmuş buluruz. Yani demek isterim ki, biz tabiatın yalnız bir akşam letafetinden müstefit oluruz. Sabahı o sabah ki tabiatın uykudan uyanması demektir, o güzel sabahı temâşadan hemen daimi suretle mahrum kalırız.”³⁶³

Rakım ile Jozefino arasında, günümüzde de Türk toplumunda Avrupa ile yapılan karşılaştırmaya benzer bir konuşma geçer. Türklerin ne kadar misafirperver olduğunu belirten Fransız, Avrupa’da da ev ziyaretlerinin yapıldığını ama yemeklerin, baloların hep resmi şeyler olduğunu söyler.³⁶⁴ Ardından Kâğıthane’ye pikniğe giden Rakım, ailesi ve Jozefino’nun ne kadar eğlendiğini okuruz.³⁶⁵ Böylelikle mirasını alafranga eğlence ve bir kadın için harcayan Felatun’un yanında Rakım örneğiyle, yazarımız tarafından Osmanlı kültüründeki eğlence anlayışı bir kez daha yüceltilmiş olur.

Rakım’ın ders verdiği İngiliz kızlar Rakım’a aşık olmuş ve evlerine girip çıkan Felatun Bey ile Rakım’ı sürekli karşılaştırarak, roman boyunca Felatun Bey’in evlerine girip çıkmasını istemeyecek kadar Rakım’dan yana olmuşlardır. Böylelikle yine yabancı, yani gerçek anlamda alafranga yaşamlara sahip olan İngiliz kızlar kullanılarak, alaturka Osmanlı kültürünün özelliklerine sahip ama alafranga değerlerle kişiliğini kaynaştırmış Rakım, kızlar tarafından tercih edilerek, ideal “modern Osmanlı insanı” sunulmuştur okurlara.

O’nun görmek istediği modern Osmanlı çalışan, meslek sahibi, fakat memur olmayan, okuyan ve kendini geliştiren, kendince kabul ettiği olumlu Batılı değerlere sahip bireylerdir. Bununla beraber Osmanlı kimliğini koruyan Müslüman ve Osmanlı Hristiyanlardır hayalindeki toplumun bireyleri.

Mithat Efendi hayalindeki ideal tiplerini romanlarının başkahramanlarının kişiliklerinde yansıtmıştır. Bu karakterler alafranga yaşamların içine rahatlıkla girebilen,

³⁶³ A.g.e., s. 89

³⁶⁴ A.g.e., s. 90

³⁶⁵ A.g.e., s. 89-95

özellikle Avrupalılar'ın takdirini hatta hayranlığını hemen kazanabilen kişiliklerdir. Çünkü onlar Batılı değerlere sahipken, Osmanlı yanlarını unutmamışlar, modernliklerini Osmanlı kültürüyle birleştirmeyi başaramışlardır. **“Jön Türk”**ün baş erkek kahramanı Nurullah, **“Felatun Bey ile Rakım Efendi”**deki Rakım Efendi, **“Müşahedat”**taki Siranuş, **“Henüz 17 Yaşında”**ki Ahmet, **“Karnaval”**daki Resmi, **“Paris’te Bir Türk”** teki Nasuh, **“Acayib-i Alem”** deki Hicabi ve Suhi hep bu özellikleresahiptir.

4.2.3. Ahmet Mithat Efendi’nin Kadın’a Bakış Açısı

Modernleşme aşamasından geçen tüm toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da Tanzimat dönemiyle başlayan ve II. Meşrutiyet döneminde hızlanan Osmanlı kadın hareketi, kadınların toplum içindeki konumlarını değiştirme taleplerine yol açmıştı. Elbette ki her toplumda bu taleplerin içeriği, ifade edilme tarzı değişiyor ve “cinsiyet düzeni” tarafından şekilleniyordu.

Osmanlı’daki cinsiyet düzeni, başka toplumlarda olduğu gibi tek bir şekil almıyor, Osmanlı toplumu içindeki millet, sınıf gibi ayrımlara göre değişiyordu.³⁶⁶ Konumuz gereği A. Mithat’ın bakış açısıyla ele aldığımız kadın konusunu Osmanlı kadını ya da Müslüman Osmanlı kadını olarak kesin bir çizgiyle ayırmak çok zordur. Osmanlı millet sistemi içindeki diğer gruplardan kadınların sorunları da Ahmet Mithat’ın gündeminde yer almış, hatta yazarımız birçok eserinde kadına evrensel bir gözle de bakmıştır. Bununla birlikte, Müslüman Osmanlı kadınlarını, Osmanlı millet sistemi içindeki diğer kadınlardan daha fazla ön planda tuttuğunu söyleyebiliriz.

Yazarın, Osmanlı kadınları için istedikleri, kadının iyi bir eğitim alması ve bununla bağlantılı olarak edebiyatla ilgilenmesi, yabancı bir dil bilmesi ve sanatla ilgilenmesidir. –yazar özellikle kadın roman karakterlerine piyano çaldırmaktadır.

A. Mithat, kimi zaman da iddialı ve tutarlı bir şekilde olmamakla birlikte, kadınların çalışmasını ve bir meslek sahibi olmasını hayal etmiştir. Örneğin **“Diplomalı Kız (1890)”** adlı romanında kızını okutmak için her türlü fedakârlığa katlanan baba, kızı diploma sahibi olunca, rahat edeceği günleri hayal eder ve sonunda dediği olur, kızı aileyi sefaletten kurtarır. Buna bir örnek de **“Müşahedat (1891)”** adlı romanındadır:

³⁶⁶ Nicole A.N.M. Van Os, “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm” **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekinil, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C: I, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003, s. 339

Siranuş'un Fransızca ders vererek kendi ayakları üstünde durmasından yazarımızın duyduğu mutluluğu sunabiliriz.

Fakat bu örnekler Mithat Efendi'nin eserlerinde çok fazla değildir. Yukarıda örnek verilen iki romanın da 1889'daki Avrupa seyahati ardından yazıldığını düşünürsek, Avrupa seyahati sonrasında bir dönem kadını toplumsal yaşamda ev dışında da aktif olarak görmek istemiş olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü A. Mithat'ın kadın konusuna bakış açısı, döneme göre ilerici sayılabilecek düzeyde olsa da kadını “ev içinde” konumlandırarak, eğitilmiş ve kültürlü olmasını düşünmüştür.

Buna ayrıca Mihath Efendi'nin çocuk eğitime son derece önem verilmesi de eklenmelidir. İyi bir eğitim almış anne babanın çocuğu çok daha sağlıklı bir birey olarak yetiştireceğinin üstünde önemle durmuştur.³⁶⁷ Ayrıca yazarımızın kadına bakış açısında önemli bir diğer noktayı da bu oluşturmaktadır. Çocuk eğitimi için anne, üç yaşına kadar çok önemlidir, bundan sonra çocuğun eğitimini baba kontrol altına almalıdır.³⁶⁸

Mithat Efendi, 1870 yılında yayımlanan, “**Felsefe-i Zenan (Kadınların Felsefesi)**”³⁶⁹ adlı uzun hikâyesinde Tanzimat edebiyatında sık işlenen “geleneksel evlilik” anlayışının eleştirir. Fakat bununla da yetinmez, dönemine göre bir adım ileri giderek, kahramanlarını okuma ve öğrenme aşkıyla donatır ve evliliğe soğuk bakmalarının nedenlerinin başında, kahramanlarının evlenirse eşlerinin baskısıyla okuyamayacaklarını³⁷⁰ söylettirir. Hikâyenin ana teması evlilik kurumunun içinde kadınların konumu olmakla beraber, evliliklerde iki taraf tarafından zamanla huzurunun ve mutluluğunun bozulması da işlenmiştir.³⁷¹ Kahramanlarından biri Akile evliliğe tamamen karşıdır ve evli kadınları adeta köle gibi yaşamak zorunda kaldıklarını düşünür. Akile'nin üvey kardeşi Zekiye ise vaktinde kendisiyle aynı düşüncede olsa da, hoca olarak gittiği yerde evlenir ve sonunda kocasının kendisini bir cariyeyle aldatmasına üzüntüsünden hastalanarak ölür. Böylece A. Mithat, bizlere Akile'nin

³⁶⁷ Ahmet Mithat, çocukların, Batı'daki gibi pedagoji ilmine göre yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu alanda dört kitap yazmıştır. Hikmet-i Peder, Ana-Babanın Evlad Üzerindeki Hukuk ve Zeaifi, Peder Olmak Sanatı ve Çocuk-Melakat-ı Uzviye ve Ruhiyesi. Bu kitapları Fransızca kitaplardan edindiği bilgilerin yanında kendi tecrübelerinin de ekleyerek yazmıştır. Handan İnci, “Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, **Türk Dil, Dil ve Edebiyat Dergisi**, C.I, Sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s.577

³⁶⁸ İnci, ag.m., s.581 Ayrıca Handan İnci bu makalesinde, Tanpınar'ın Ahmet Mithat Efendi'nin “çocuğuyla uğraşmaktan hoşlanan ilk aile babası” dediğine dikkat çeker.. Bkz, İnci, a.g.m., s.583

³⁶⁹ Ahmet Mithat Efendi, **Felsefe-i Zenan**, yay.haz. Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları, 1998 Felsefe-i Zenan, 1287-1312 (1870-1894) yılları arasında tamamlanan ve yirmi beş cüzden oluşan Letaif-i Rivayat serisinin üçüncü cüzünde 1287 (1870) yılında yayımlanır

³⁷⁰ A.g.e, s. 9-10

³⁷¹ A.g.e, s. 36, s. 44

haklılığını göstermiş olur. Zekiye'nin aldatılmasını bilen genç öğrencisine de söyledikleri ilginçtir:

“Hiç erkeklere inanılır mı? Şehvet elinde köle olan bir erkek o kölelik kemendinden boynunu kurtarabilir de ahlak kuralları gereğince hareket edebilir mi... Özellikle gelenekler kadını yalnız bir erkeğe ait kılıp, erkeğe ise birden fazla kadını mümkün kıldıkça ve erkekler de bu nimetten yararlanmakta kusur etmezken, hazır kendilerine istekle gelen bir kıza namus taslayabilirler mi?...”³⁷²

Yazarımız geleneklere yaptığı bu atıftan sonra, Zekiye'nin kocasını bir cariyeyle yatakta yakaladığı anı anlatır. Donup kalan Zekiye'ye, kocasının bu tepkiden korkması üzerine ne olduğunu sorduğunda, Ahmet Mithat'ın Zekiye'ye verdirdiği cevap ilginçtir: “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olsaydın ne olur idiysen ben de aynen öyle oldum”³⁷³

Görüldüğü gibi A. Mithat'ın yazdıkları 1870'de Osmanlı toplumu için oldukça ileri bir kadın savunmasıdır; kendisi, bu uzun hikayede, ayrıca bir erkek olarak kadınların iç dünyasını anlatmaya çalışmıştır.

A. Mithat'ın diğer eserlerinde de kadının iç dünyası önemli bir konudur. Buna örnek olabilecek önemli bir diğer eseri de “**Henüz 17 Yaşında(1881)**”dır. Bu romanında Ahmet Mithat kadının iç dünyasıyla yakından ilgilenmiş, toplumsal bir sorun olarak gördüğü genelev ve genelevde çalışan kadınların durumunu cesur bir şekilde işlemiş ve kadının eğer genelevde bulunması bir zorunluluksa, bunu yanında yer alan bir tavırla eleştirmiştir. Bu hikayeyi önemli kılan bir diğer özelliği ise yazarın önsözünde “her vak'asının sıhhat-i katiye”³⁷⁴ olduğunu belirtmesidir.

Beyoğlu'nun³⁷⁵ da ahlaki olarak betimlemesinin yapıldığı romanın konusu genelevde çalışan iki kadınla iki adamın ilerleyen ilişkisidir. Ahmet isimli karakter, hiç beraber olmadan defalarca görüştüğü Rum kadını genelevden kurtarmaya karar verir, hatta sonunda Rum kadını kendi eliyle evlendirir. Fakat bu hikayede de diğerleriyle

³⁷² A.g.e., s. 53

³⁷³ A.g.e., s. 54

³⁷⁴ A. Mithat, Henüz 17 Yaşında, s. 3

³⁷⁵ Yazar ayrıca **Müşahadat** adlı gerçek hayat hikayelerinden yazılmış romanında Beyoğlu'nda “ehl-i iffet” kadınların artık (romanın yazıldığı 1891 yılını kastederek), eskiye göre çok daha az bulunduğunu söyler. Eskiyle yaptığı karşılaştırmanın 1869–1875 yılları arası bir dönemi kastettiği tahmin olunuyor. A. Mithat, Henüz 17 Yaşında, s. 112–113

ortak olan bir nokta vardır ki, o da Mithat Efendi'nin kadınlar konusunda çizdiği sınırdır. Bir kadın genelevde dahi olsa eğer kurtulmaya hevesli ve ardından namusuyla yaşamaya devam edebilecekse değerlidir. Romanın diğer genelevde çalışan Ermeni kahramanı böyle bir istekte olmadığı ve bu işi gönüllü yaptığı için hikaye boyunca sadece diğer kadının değerini göstermek üzere bir figür olarak kullanılmıştır.

“Müşahadat (1891)” adlı gerçek hayat hikayelerine dayanan romanında, Ağavni de Beyoğlu eğlencelerinde gönlünce yaşayan hafif-meşreb bir kadinken, bir Müslüman Osmanlı erkeğine gönlünü kaptırmış, uslanınca evlilik dışı O'nunla yaşamaya başlamıştır. Ahmet Mithat'ın kadının ahlaki yönden kurtarılması söz konusu olunca; evlilik dışı bu ilişkiyi dahi kabul etmesi ilgi çekicidir. Burda Ağavni'nin Müslüman değil de Katolik olması nedeniyle, evlilik dışı bir ilişki yaşaması eleştirilmemiş olabilir. Fakat unutulmaması gereken bir diğer nokta ise yazarımızın, 1876 yılında komşusu ve evli olan Şair Fitnat Hanım'a aşık olması ve birbirlerine aşk mektupları yollayarak bir bir ilişki yaşamalarıdır.³⁷⁶ Bu iki örnek, yazarımızın “muhafazakar” olarak nitelendirilirken, muhafazakarlığının da Batı kültürüyle etkileşim halinde olan bazı konularla sınırlı olduğunu gösterebilir.

Ahmet Mithat'ın, çok eşlilik konusunda ise farklı yaklaşımları olmuştur. 1872 yılında yazdığı **“Eyvah”** adlı tiyatro eserinde çok kadınlı evliliğin dramı ve aile büyüklerinin buyruğuyla eş seçme ve evlenme yanlışlıkları üzerinde durmuştur.³⁷⁷

Mithat Efendi, ileriki yıllarda çok eşliliğe daha sıcak bakacaktır. Örneğin, **“Paris'te Bir Türk-1876”** romanında başkahraman Nasuh, Fransızlara, İslam'ın çok eşliliği emretmediğini, isteyen erkeğin dört kadın alabileceğini anlatır ve bu noktanın Avrupalılar'ı yanılttığını söyler. Ayrıca Kur'an'ın alınacak her eşe eşit muamele edilmesini şart koyduğunu belirtir. Kadının 40 yaşına geldiğinde Doğu memleketlerinde yaşlanmış kabul edildiğini erkeğin ise 40'lı yaşlarda henüz genç sayıldığını söyledikten sonra, Nasuh çok eşliliğin doğru bir uygulama olduğunu ispatlamak için Batı ile bir karşılaştırma yapmak için şöyle devam eder:

³⁷⁶ A. Mithat ve Şair Fitnat'ın aşk mektupları, yazarımız tarafından oğluna ölümünden sonra bastırılması için verilmiştir. 1948 yılında Hakkı Tarık Us tarafından bu aşk mektupları bir kitap halinde basılmıştır. Hakkı Tarık Us, **Ahmet Mithat Efendi ile Şair Fitnat Hanım**, İstanbul: Vakıf, 1948

³⁷⁷ Meral Altındal, **Osmanlı'da Kadın**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, s.158

“Şimdi karlıktan çıkmış olan bu zevce hala kocahğında sebat eden zevcine mukabil ne menzelette kalır? Bu halde o kocanın Avrupa usulünce kendisine bir metres (kapatma) tedarik etmesi ve varidatının bir kısm-ı küllisini mezbure ile olan ma’işet-i fuhşiyanesi uğrunda sarf etmesi ve binaenaleyh hanesine nazar-ı bikaydi ile bakması ve şayet bir çocuğu dünyaya gelir ise onu kendisine evlat olarak kabul edemeyip bu missillü evlad-ı na-meşruaya mahsus olan me’valara terk etmesi mi! muvafık-ı akl u hikmettir? Yoksa karısını otuz yıllık dost bilerek bu müddet zarfında kendisine göstermiş olduğu hürmet ve riayete asla halel gelmemek üzere havayic-i tabiiyesini istifa edeceği kadını meşruan kendi hanesine alması ve binaenaleyh hanümanını perişan edecek bir maişet-i sefihaneye mecburiyet görmemesi ve şayet evladı olur ise, onları dahi evlad-ı sairesi gibi bağrına basması mı evladır?”³⁷⁸

A. Mithat’ın, yukarıda Nasuh’a söylediği çok benzer bir açıklaması, **Karnaval**’da kendi yorumuyla geçer. İlginçtir ki, önce çok eşlilik konusunda görüşlerini Osmanlı gazetesinde açıkladığını ve bunu desteklemediğini söylemiştir. Ardından ise aksi bir şekilde, bir erkeğin tek bir kadınla yetinemeyeceğini belirterek, yetineceğini söyleyenlere de kolay kolay inanılamayacağını eklemiştir. Bununla beraber yetinebilenlere büyük saygı duymalı da der. Buradan yola çıkarak, bir adamın parasını dışarıya fuhuş için harcaması yerine, evine -yani çok eşli bir erkeğin evine- harcaması daha iyi değil mi, diye okuyucularına sorarak, son noktada yine çok eşliliği açıkça savunmuş olur.³⁷⁹

Eyvah adlı tiyatro eseri Ahmet Mithat’ın gençlik yıllarında yazılmıştır. Bu nedenle zamanla çok eşli evliliği kabul edilebilir bulduğunu söylemek mümkündür. Kanımızca, iki eşi olan Ahmet Mithat’ın, ilk olarak, Avrupa’dan duyduğu/okuduğu fuhuş ve Beyoğlu’nda gördükleri, ikinci olarak ise Avrupalılar’ın Osmanlı’daki çok eşliliğe dair eleştirileri karşılığında, çok eşliliği savunmaya başlamıştır. Burada ilgi çekici bir diğer nokta, çok eşliliği başlı başına bir konu olarak ele almamış olmasıdır. Ahmet Mithat’ın bu konudaki tavrı, birçok alanda olduğu gibi Avrupa ve Osmanlı karşılaştırması yaparak, savunmaya geçmiş olmasıdır. Çünkü O’na göre, çok eşlilik, Avrupa’da var olan fuhuşun Osmanlı’da olmasını engelleyen bir mekanizmadır.

Ahmet Mithat için ideal bir kadın tanımlaması yapmak istersek, kesinlikle eğer kadın Müslümansa, İslam toplumu içindeki değerlerini koruyarak modernleşen kadını tanımlamalıyız. Bu ayrıca yazarımızın modernleşme eksenindeki bakış açısıyla tam

³⁷⁸ A. Mithat, Paris’te Bir Türk, s. 148–149

³⁷⁹ Ahmet Mithat Efendi, Karnaval, s. 47

olarak uyum içindedir. Kadın, dini ve batılı bir eğitimi beraber almalı,³⁸⁰ edebiyatla ilgilenmeli, yabancı bir dil bilmeli³⁸¹ ve ekonomik özgürlüğünü kazanmalıdır. Fatma Aliye Hanım'a duyduğu hayranlık buna başka bir örnektir. Stockholm Kongresi'nde tanıştığı, kendini Gülnar olarak tanıtan entellektüel Rus kadınına ya da Şair Fitnat Hanım'a duyduğu aşkın temelinde de bu kadın tipi vardır. Romanlarındaki hayali kadınlar hep bu yöndedir. Örneğin **Felatun Bey ve Rakım Efendi**'deki cariyeye Canan dahi Fransızca öğrenecek, piyano dersleri alacak ve Rakım'a aşık İngiliz kardeşlere rağmen Rakım sonunda kendisini tercih edecektir. Çünkü Canan Ahmet Mithat'ın "ideal kadın" tipini temsil etmektedir. Osmanlı kültürüne bazı alafranga özellikler katarak cariyeye dahi olsa bir erkeğin gönlüne yerleşebilmektedir. **Taaffüf (1895)**'de vermiş olduğu bilgiye göre artık Osmanlı Devleti'nde "kibar aileler"ın kız çocuklarına eskiye göre (özellikle Mısır aileleri diye belirtir) çok daha fazla fransızca eğitim verdiklerini yazmış ve bunun sonucunda da kendi ana dillerini iyi bilmemelerinden hatta öğrenmediklerinden şikayet etmiştir. Aynı romanda kullanmış olduğu başkahramanlardan biri Saniha da alafranga bir yaşamdan gelen, oldukça zengin bir ailenin çocuğudur. Mükemmel derecede fransızca bilmekte, tarih, coğrafya, fizik, astronomi ve jeoloji eğitimini dahi almıştır. Avrupa edebiyatını çok iyi bilmektedir. Mükemmel derecede de piyano çalmaktadır. Tüm bunların yanında dini terbiyeden de mahrum olmadığı için romanın sonunda kocasının arkadaşına olan hisslerini yenebilmiş ve kocasına sadık kalabilmiştir.³⁸²

Fakat bu kadın tablosu içinde önemli bir eleştiri noktası vardır ki "alafranga özelliklere" sahip olan kadın fazla Batılılaşmamalı yani alafrangalaşmamalıdır. Bu Ahmet Mithat için daha çok "ahlaki değerleri yitirmemek anlamındadır." İyi bir anne, iyi bir eş olmakla beraber her şeyden önce kadın "ıffetli" olmalıdır. Fazla Batılılaşmış kadınların sonu hep kötü bitmiştir romanlarında. Aslında asıl eleştirdiği İstanbul'da gördüğü alafranga yaşamlardır. Kadın meselesi de yine bu alafranga yaşamların içinde Batı'nın yanlış özelliklerini benimseyen kadınlardır.

³⁸⁰ Dini ve batılı eğitimi beraber alarak yarattığı kadın tiplmesine güzel bir örnek "Jöntürk" romanındaki Ahdiye'dir. Buna karşılık aynı romanda geçen diğer kadın tiplemesi olan Ceylan sadece batılı bir eğitim almış ve roman boyunca yaşadığı olumsuzluk ve mutsuzluklar buna bağlanmıştır.

³⁸¹ Yabancı dil öğrenip öğrenmemenin bir tartışma konusu olduğunu söyleyen yazarımız, oyunu öğrenme gerekliliği konusunda kullanarak şöyle der: "... Gerçek inandırıcı olan zaman, göstermiştir ki dünyada olup bitenlerden haber almamız, Batı medeniyetinin ilerleyişini izlememiz, ancak dil bilmekle olabilir." Ahmet Mithat Efendi, **Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neş'eti**, yay. Haz: Bedia Ermat, İstanbul: Sel, 1994, s.49

³⁸² A. Mithat Efendi, Taaffüf, s. 28-34

Yazarımız kadın ve kadının iç dünyasını değerlendirirken genel olarak kadına evrensel bir gözle bakmıştır.³⁸³ Fakat aşırı Batılılaşmış kadın eleştirileri daha çok “Müslüman Osmanlı Kadını” ile ilgilidir. Her ne kadar eserlerinde, ahlaki değerler söz konusu olduğunda, kullandığı “ıffetsiz” kadın örnekleri Rum ve Ermeni Osmanlı kadınları olsa da, bu daha çok Müslümanlardan toplumsal tepki almaktan çekindiği içindir. Yazarımızın kurtarmak istediği ve mesajını vermek istediği kitle Osmanlı Müslüman kadınlarıdır. Bunun nedeni, “**Henüz 17 Yaşında(1881)**”da roman kahramanına belirttiği gibi “yerli Hristiyanların başlarına şapka giymeleriyle” bozulmalarının Müslüman Osmanlı tebaasına göre daha fazla olması da olabilir. Bir nevi Ahmet Mithat “yerli Hristiyanları” yanlış Batılılaşma konusunda gözden çıkarmış, durumlarını kabullenmiş görünmektedir.

Tüm bunların yanında yazarımız hep Batılı değerlere sahip kadının hikâye ve romanını yazmak isteyecektir. Örneğin, natüralist bir roman yazmak için (**Müşahedat (1891)**) kendisine konu aradığı günlerde, vapurda, kendisinin “alafranga giyimli”³⁸⁴ diye tarif ettiği ve Fransızca konuştuklarını gördüğü³⁸⁵ kadınlardan bir roman konusu çıkabileceğini düşünmesi ilgi çekicidir.

Ahmet Mithat’ın esaret ve cariyelik hakkında da çelişkili görülen eserleri olmuştur. Esareti, dramatik bir hikâye ile eleştiren hikayesi “**Esaret (1870)**” gençlik yıllarında yazılmıştır. Bu hikayede, iki esir, evlenmelerine izin verilmesinin ardından, evlendikleri gece kardeş olduklarını anlarlar ve intihar ederler. Hikâyenin sonunda, esirlerin sahibi Zeynel Bey de esaret kurumuna lanet eder.³⁸⁶ Oysa Ahmet Mithat’ı bundan on bir sene sonra, Batıların esarete karşı olmasını **Henüz 17 Yaşında** adlı romanında başkahramanına şu şekilde eleştirtirken görürüz:

“Ey Frenkler! Türkiye’de esareti menedeceğiz diye bir takım medeniyetperverane ve hürriyetperestane sözlerde bulunursunuz! Halbuki bizde hiçbir esir böyle kerhanelerde erazil-i avama ferşpa olmak için satılmaz. İşte size asıl esirler ki anaları babaları levs-i fuhş ile telvis için satıyorlar.”³⁸⁷

³⁸³ Ahmet Mithat’ın kadının güzel veya çirkin olmasını değerlendirdiği kısa bir deneme çalışması vardır. Karı-Koca Masalı adlı bu eserde, kadının süslenerek gerçek güzelliğini bozduğunu söylemesinin yanında, hiç bir kadının çirkin olamayacağını iddia ederek bu düşüncesini ispatlamaya çalışır. Ahmet Mithat Efendi, **Karı-Koca Masalı**, haz: Nükhet Esen, yyy., Kaf Yayınları, yyy, s. 72-104

³⁸⁴ A. Mithat, **Müşahedat**, s. 14

³⁸⁵ A. Mithat, **Müşahedat**, s. 22

³⁸⁶ Ahmet Mithat Efendi, **Esaret**, yay.haz. Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ, 1999, s. 27-31

³⁸⁷ A. Mithat, **Henüz 17 Yaşında**, s. 104-105

A. Mithat Efendi bazı eserlerinde cariyeliğin savunmasını yapmıştır. Özellikle de Batı'nın düşündüğü gibi kötü bir uygulama olmadığını ispatlama çabası içinde olmuştur. Örneğin, Rakım Efendi'nin cariyesi Canan'ın ne kadar iyi şartlarda yaşadığını anlatır bizlere. Sonrada evine gelen İngiliz misafirlerinden birine, “...Esareti bir vasfediyorsunuz ki, benim bile köle olarak satılmaya heves edeceğim geliyor.”³⁸⁸ dedirtmeyi başarır. Çünkü Canan'ın evde oturmaya mecbur olmadığını, istediği yere gidebildiğini, elmasları olduğunu, bahçede kendi hayvanlarına sahip olduğunu gösterir İngiliz misafirlerine. Yine cariyelikle ilgili savunmaya varacak sözleri, **Müşahedat** adlı romanında, cariyeliği, Avrupa'daki beslemelik ile ilgili karşılaştırırken yazmıştır. Avrupa beslemelerinin bulunduğu kötü durum karşısında, cariyeliğin Osmanlı'daki konumunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Hangi cariyeye esaretten dolayı duçar-ı sefalet olmuştur? İçlerinde kaç tanesi kocasız kalmağa mahkûmdur? Bilakis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nail olageldikleri bahtiyarlık, Beyoğlu'nca değme nik-baht familya kızlarında bile görülemiyor.”³⁸⁹

Sonuç olarak, Ahmet Mithat her şeye rağmen kadına değer vermiş, kendi sınırlarınca kadının konumunu iyileştirmeye çalışmıştır. Bunun yanında, yazarımız yaşadığı dönemin kadın yazarları yakından takip etmiş ve kendilerini çok desteklemiştir. Bunların içinde biyografisini de yazmış olduğu Fatma Aliye, yasak bir - ilişki yaşadığı Şair Fitnat ve Halide Edip³⁹⁰ bilinen Osmanlı kadın entelektüelleri bulunmaktadır.

³⁸⁸ A. Mithat, Felatun Bey ile Rakım Efendi, s.108

³⁸⁹ A. Mithat, Müşahedat, s.138

³⁹⁰ Halide Edib'in John Abbot'tan yaptığı **Mader** adlı çeviriyi Ahmet Mithat 1897 yılında okuyucularına tanıtan bir yazı yazmıştır. İnci Enginün, “Ahmet Mithat Efendi”, **Türk Dil ve Edebiyat Dergisi**, sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995/1, s.525

SONUÇ

Osmanlı Batılılaşması 19. yüzyıl boyunca çelişkilerle ilerlemiştir. Tarihsel arka planda hayata geçirilmeye çalışılan reformlar, ekonomik durumun gittikçe kötüleşmesi, İmparatorluk'un toprak kayıplarının artması ve Batılı Devletler ile gittikçe gerginleşen ilişkilerin gölgesinde kalmıştır. Batılılaşma süreci devletin kurtuluşu olarak görülürken gittikçe yıkıma yaklaşan İmparatorluk'ta Batı Uygarlığına karşı şüpheler artmıştır.

Osmanlı Batılılaşmasının çelişkileri Mithat Efendi'nin düşüncelerinde de görülebilmektedir. Yazar kesinlikle Batılılaşmanın karşısında değildir. A. Mithat'ın sanayileşme, teknoloji, eğitim ve sanat konularında romanlarında okuyucusunu eğitme amacı güttüğü net olarak görülmüştür. O sürekli okuyucularına yeni bilgiler vermiş hatta okuyucularına tavsiyelerde bulunmuştur. Haklılığını, roman kahramanlarını bekleyen mutlu sonlarla ya da aksi karakterler verirken onların hazine sonlarıyla göstermeye çalışmıştır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerine dayanarak Batılılaşma anlayışının incelendiği bu çalışmada, yazarın Batı Uygarlığını “maddi” ve “manevi” alanlar olarak ikiye ayırdığı görülmüştür.

Mithat Efendi'nin maddi alanda; sanayileşme, teknoloji, eğitim, manevi alanda ise, sanat, Batı'nın gündelik yaşam kuralları konularında Osmanlı devlet ve toplumunun Batı dünyasını takip etmesi gerektiği inancında olduğu belirlenmiştir.

Yazarın Batı Uygarlığı'na itirazları bazı kültürel alanlarda olmuştur. Yazara göre, Osmanlı kültürü birçok alanda Batı kültüründen üstünken tehlikeli şekilde Batı kültüründen etkilenmektedir. Mithat Efendi'nin bu çerçevede tutarlı ve sürekli bir Osmanlı-Batı karşılaştırması yaptığı görülür. Bu aynı zamanda Batılılaşmanın kültürel boyuttaki eleştirisi anlamına gelir.

Kültürel alanda tehlike olarak tanımladığı temel konu “ahlak”tır. A.Mithat'ın kadın-erkek ilişkileri, evlilik kurumu, eğlence anlayışına yönelik değerlendirmeleri ahlak başlığı altında toplanabilir. A.Mithat, aileyi Osmanlı toplumunda çok sağlam bir kurum olarak kurgularken karşına Batı kültürünün “çürümüş”, en iyi şekilde “gevşek ilişkiler içinde”ki evlilik kurumunu yerleştirir, hatta sıklıkla Avrupa'da evlilik dışı ilişkilerden doğan çocukların çokluğuna atıfta bulunur. Yukarıda bahsi geçen konularda Osmanlı kültürünün Batı'dan üstün olmasının nedeni, İslam dinidir. Her ne

kadar Mithat Efendi Osmanlı kimliğini gayri-müslimleri de kapsar şekilde ifade etmişse de, çalışma boyunca İslam dinine özel bir vurgu yaptığı saptanmıştır.

Yazar hakkında yapılan çalışmalarda, A. Mithat genel olarak “muhafazakar” olarak değerlendirilir. Muhafazakarlık tanımının kendisi sorunlu olduğu gibi A.Mithat’ın zihniyet dünyası da bu tanımlamanın kendisi kadar karmaşıktır. Kadınları çalışma hayatında görmek isteyen, Osmanlı modernleşmesinin sanayi ağırlıklı gerçekleşmesi gerektiğine inanan, kendi hayat hikayesinde de görüldüğü gibi girişimci olan ve girişimciliği okuyucularına eserlerinde işlemeye çalışan A. Mithat’ın düşünce dünyasını külliye muhafazakar olarak tanımlamanın hatalar içerdiğini düşünmekteyiz. “Muhafazakarlığı” A. Mithat için kullanırken yazarın liberal yanını göz önünde tutarak, yukarıda bahsi geçen konular hakkında, Osmanlı kültürünü muhafaza etmeye çalıştığına özel bir vurgu yaparak kullanılması anlamlı olur.

A.Mithat’ın ahlak konusunu sürekli öne çıkarması, muhtemelen Batı karşında gittikçe gerileyen Osmanlı Devleti’nin de üstün yanları olduğunu ispata yönelik bir gayretin parçasıdır. Bütünü böyle bir ihtiyaca dayandığını söylemek elbetteki zordur. Fakat Mithat Efendi, tutarlı bir şekilde birçok romanında roman başkahramanlarını, Avrupalı karakterlerle ilişki içinde tasarlamış ve Avrupalıların Osmanlı başkahramanlara (dolayısıyla da Osmanlılara) hayranlığını ısrarla işlemiştir. Bu hayranlığın nedenlerini, başkahramanların Batı ve Osmanlı kültürlerini başarıyla kişiliklerinde birleştirmiş olmalarına, daha da önemlisi özellikle karşı cinsle ilişkilerindeki ahlaki duruşlarına dayanarak sunar. Osmanlı başkahramanları iyi ahlak sahibi, kibar, adab-ı muâşeret kurallarını çok iyi bilmeleriyle Avrupalı kahramanlardan tarafından övülür, Avrupalı kahramanların ağızından Osmanlıların samimilik, sıcakkanlılık, misafir perverlik gibi özelliklerine övgüler dizilir.

Yazarın Batılılaşma hakkında eleştirmiş olduğu bir diğer konu ise, Osmanlı üst sınıfında alafrangalaşan yaşam tarzlarıdır. Bu yazar için aynı zamanda Batı taklitçiliğinin ve yanlış Batılılaşmanın bazen de aşırı Batılılaşmanın bir diğer ifadesidir.

Bu son özellikler günümüz Türkiyesinin Avrupa ile kendi karşılaştırmasını akla getirmektedir. Genel olarak ise yukarıda bahsi geçen ahlak konusu, günümüzde de, Batı’nın özellikle, muhafazakar çevrelerce ahlak çöküntüsü içinde olduğu, şeklinde ifade edilmesi ve yozlaşmış ilişkilerinin eleştirisini akla getirmektedir. Yine taklitçilik

günümüz Türkiyelisinin Avrupa ile olan ilişkilerinin eleştiri noktalarından hala birini oluşturmaktadır. Bu eleştirilerin sistemli ve tutarlı bir şekilde, ilk yapanlardan birinin A. Mithat olabileceğini söylemek mümkündür.

A. Mithat'ın yaşadığı dönemde ve ölümünün ardından siyasi duruşuyla çok daha fazla ilgilenildiği ve bu nedenle eserlerinin öneminin geç farkedildiği bu çalışmanın bir diğer çıkarımıdır. Bunun nedeni ise II. Abdülhamit yönetimine yakın duruşu ve Sultan'ın isteklerine karşı koymayıdır. Fakat bu çalışmada yazarın II. Abdülhamit döneminden önceki siyasi duruşunun sonrasında çok da farklı olmadığı sonucuna varılmış ve hakkında yapılan çalışmalarda bu gerçeğin göz ardı edildiği kanısına varılmıştır. Yazarın yönetimle iyi geçinme çabası ve zaman zaman saraya hizmet ettiği kuşkusuz bir gerçektir. Fakat bunun dışında Mithat Efendi, II. Abdülhamit öncesinde de, eğitimin önemi ve Osmanlı Devleti'ndeki Batı'ya göre geri durumu, Osmanlı sanayileşmesinin devletin kurtuluşu için şart olduğu, girişimciliği topluma aşılama çabası, Batı ve Osmanlı kültürlerinin yine aynı alanlarda karşılaştırması, İslamın bilimle uzlaşma içinde olduğunu ispatlama çabası içindeydi.

Aynı şekilde II. Abdülhamit döneminde de bu konuları tutarlı olarak işlemesi her ne kadar sarayla olan ilişkisinin içeriğine bağlı başına bir açıklama olamayacaksa da, yazarı değerlendirirken, yazdığı bazı yazıları “Sultan'ın sözcüsü” yorumu eşliğinde yapmaktan çekinilmesi gerektiği kanısına varılmıştır. Bunun yerine, A. Mithat'ın zaten II. Abdülhamit yönetimine uygun görüşleri olduğunu ve Sultan'ın da bundan başarıyla yararlandığı yorumuyla birlikte yapmak daha doğru görünmektedir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Ahmet Mithat Efendi. **Menfa (1876)** , yay. haz.: Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları, 2002

Ahmet Mithat Efendi. **Acayib-i Alem**, haz. Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Müşahedat**, haz: Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Ahbar-ı Asara Tamim-i Enzar; Edebi Eserlere Genel Bir Bakış, 1890**, yay.haz: Nüket Esen, İstanbul: İletişim, 2003

Ahmet Mithat Efendi. **Üss-i İnkılap I-II** yay.haz.: T.Galip Seratlı, İstanbul: Selis, 2004,

Ahmet Mithat Efendi. **Jöntürk**, haz. Osman Güzdüz, Akçağ: Ankara, 1999

Ahmet Mithat Efendi. **Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar**, haz: Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Mesail-i Muğlaka**, haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003

Ahmet Mithat Efendi. **Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları**, haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002

Ahmet Mithat Efendi. **Demir Bey**, çev: Nebil Fazıl Alsan, İstanbul: Bahar, 2005

Ahmet Mithat Efendi. **Felatun Bey ile Rakım Efendi**, haz: Necat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Henüz 17 Yaşında**, haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Karnaval**, haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Avrupa Adab-ı Muâşeretî yahut Alafranga**, haz: İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001

Ahmet Mithat Efendi. **Paris’te Bir Türk**, haz: Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Taaffüf**, haz: Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Gönüllü**, haz: Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Arnavutlar-Solyotlar**, haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002

Ahmet Mithat Efendi. **Süleyman Musuli**, haz: Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Dürdane Hanım**, haz: Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Hüseyin Fellah**, haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000

Ahmet Mithat Efendi. **Felsefe-i Zenan**, yay. haz. Handan İnci, İstanbul: Arma Yayınları, 1998

Ahmet Mithat Efendi. **Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniye’nin Neş’eti**, yay. Haz: Bedia Ermat, İstanbul: Sel, 1994

Ahmet Mithat Efendi. **Karı-Koca Masalı**, haz. Nükheth Esen, İstanbul: Kaf Yayınları, 1999

Ahmet Mithat Efendi. **Esaret**, yay. haz. Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ, 1999

Altındal, Meral. **Osmanlı’da Kadın**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1994

Akyıldız, Ali. **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004

Anderson, Matthew Smith. **Doğu Sorunu**, çev. İdil Eser, İstanbul: YKY, 2001

Arai, Masami. **Jöntürk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, 2. bs, çev: Tansel Demirel, İletişim: İstanbul, 2000

Armaoğlu, Fahir. **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789–1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997

Babinger, Franz. **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev: Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

Baykal, Hülya. **“Türk Basın Tarihi 1831–1923”** İstanbul: Afa Matbaacılık, 1990

Baydar, Mustafa. **Ahmet Mithat Efendi: Hayatı, Sanatı, Eserleri**, İstanbul : Varlık Yayınevi, 1954

Bereketzade İsmail Hakkı. **Yad-ı Mazi**, haz: Mümtaz Habib Güven, İstanbul: Nehir, 1997

Bleda, Mithat Şükrü. **İmparatorluğun Çöküşü**, haz: Cihad Baban, İstanbul: Remzi, 1979

Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 5. bs., Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

Çakır, Hamza. **Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri**, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2002

Davison, Roderic H. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akınhay, II. bs, İstanbul: Agora, 2005

Findley, Carter V. **Ahmet Mithat Efendi Avrupa’da**, çev: Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999

Georgeon, François. “Ahmet Mithat’a Göre Ekonomi Politik”, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, çev: Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006

François Georgeon, **II. Abdülhamit**, çev: Ali Berktaş, İstanbul: Homer, 2006

Ebuzziya Tefik. **“Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Son Dönemindeki Genç Türkler”**, Pegasus: İstanbul, 2006

Enginün, İnci. **“Ahmet Mithat Efendi’nin Tiyatroları”**, İstanbul: M. Ü. Fen-Ed. Fak. Yay., 1990

Erbay, Erdoğan-Utku Ali, **Ahmet Mithat Felsefe Metinleri**, İstanbul: Babil, 2002

Gencer, Mustafa. **Jöntürk Modernizmi ve “Alman Ruhu”: 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim**, İstanbul: İletişim, 2003

- Georgon, François. **II. Abdülhamit**, çev: Ali Berktaş, İstanbul: Homer, 2006
- Hikmet, İsmail. **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932
- Lee, Stephen J. Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980, Ankara: Dost, 2002
- İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 2 bs, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996
- Karacalı, Alpay. **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii**, , İstanbul: Cem Ofset, 1998
- Kaşıkcı, Osman. **İslam ve Osmanlı Hukuku'nda Mecelle**, İstanbul: OSAV, 1997
- Kudret, Cevdet. **“Ahmet Mithat”**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1962
- Kocahanoğlu, Osman Selim. **Mithat Paşa'nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı Cilt II**, , İstanbul: Temel, 1997
- Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi Makaleler IV**, der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 15. bs., İstanbul: İletişim Yayınları, 2005
- Okay, Orhan. **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi**, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, Babil matbaası, 1975
- Özen, Mustafa Nihat. **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997
- Poole, Stanley Lane. **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, çev. Can Yücel, 3.bs, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999
- Tansel, Fevziye Abdullah. **Namık Kemal'in Hususi Mektupları cilt I-II-III**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul: Çağlayan, 1967
- Timur, Taner. **Osmanlı Çalışmaları**, 3. bs., Ankara: İmge Yayınevi, 1998
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Ankara: TTK Yayınları, 1993
- Uraz, Murat. **Ahmet Mithat**, İstanbul: Kültür Basımevi

Uzunçarşılı, İ. Hakkı. **Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1967

Mantran, Robert. **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, 6. bs, çev. Server Tanilli, İstanbul: Adam Yayınları, 2002

Nazım Paşa. **Bir Devrin Tarihi: Ziya ve Mithat Paşalarla Kemal Bey'in Hayatlarına dair Hatıralar**, İstanbul: Arba, 1992

Sakaoğlu, Necdet. **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991

Schom, Alan. **Napoleon Bonaparte**, New York: Harper Perennial, 1998

Yalçın, Hüseyin Cahit. **Edebiyat Anıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Haz: Rauf Mutluay, 1975

Yazgıç, Kamil. **Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları**, İstanbul: Tan Matbaası, 1940

Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye II Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına**, çev. Babür Kuzucu, 7. bs., İstanbul: Belge Yayınları, 2001

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 15. bs, çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim, 2003

B. MAKALELER

“Ahmet Mithat, Fotobiyografi” **kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, s.II-III

Berk, Özlem. “Batılılaşma ve Çeviri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık**, cilt 3, ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 2. bs, İstanbul: İletişim, 2002, s. 511-520

Asiltürk, Baki. “Ahmet Mithat Efendi Müsteşrikler Kongresinde” **Türk Dil**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995/I, sayı: 521, s.572-575

Demirel, Fatmagül – Çavaş, Raşit. “Yeni Bulunan Belgelerin Işığında II. Abdülhamid’in Yaktırdığı Kitapların Bir Listesi” **Müteferrika**, sayı: 28, y.y., İstanbul, 2005, s. 3-23

Gerçek, Selim Nüzhet. “Selim Nüzhet Gerçek’in Sözleri” **Bir Jübilenin İntibaları: Ahmet Mithat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 80-85

Dumont, Paul. “Tanzimat Dönemi”, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II**, 6. bs, der: Robert Mantran, çev: Server Tanilli, İstanbul: Adam, 2002 kitap içi makale

Esen Nükhet - Köroğlu Erol. “Ahmet Mithat Efendi’yi Hatırlamak, Okumak, Anlamak”**Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: İstanbul, 2006, s. 1-17

Enginün, İnci. “Ahmet Mithat Efendi”, **Türk Dil**, sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995/1, s.525-531

Gökbenli, Mediha. “Ahmet Mithat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları Fatma Aliye Hanım ve Şair Fitnat Hanım”, **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 35-40

Findley, Carter. “Ahmet Mithat’ın Sevda-yı Say-ü Amel’i”, **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İletişim: İstanbul, 2000, s. 23-28

İnci, Handan. “Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, **Türk Dil**, C.I, Sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 577-589

Sungu, İhsan. “Ahmet Mithat Efendi’nin Hayatı üzerine: İhsan Sungu’nun Konferansı” **Bir Jübile’nin intıba’ları: Ahmet Midhat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tark Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 28-72

Timur, Taner. “Deyni Deyn ile İfa Eyleme Usulü ve 1875 Osmanlı Mali Krizi”, **Toplumsal Tarih**, sayı: 134, İstanbul: İletişim, 2005

Koloğlu, Orhan. “II. Abdülhamit’in Siyasal Düşüncesi” **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, cilt 1, editor: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003, s. 273-276

Kökden, Uğur. “**Ahmet Mithat Efendi’nin Büyük Ailesi**”, **Kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, s. 156-163

Kudret, Cevdet. “Ahmet Mithat I”, V/28 **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim, 1986, s. 16-21

Mardin, Şerif. Yeni Osmanlı Düşüncesi, **Cumhuriyet’e devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, cilt 1, editor: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003 s. 42-53

Nesin, Aziz. “Namık Kemal’in Siyasal Gülmece Yazıları: “Ahmet Mithat’ın Dağarcığı”, **Tarih ve Toplum**, IV/19, İstanbul: İletişim, 1985 s. 25-27

Okay, Orhan. “Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikayesi”, **Kitap-lık**, sayı: 54, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Temmuz-Ağustos 2002, s.130-136

Pamuk, Şevket. “150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması”, **Tarih ve Toplum**, sayı: X/60, İstanbul: İletişim, 1988, s. 38-41

Parla, Jale. “Karnaval Sürüyor”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, sayı: 203, s. 18

Sungu, İhsan. “Ahmet Mithat Efendi’nin Hayatı üzerine: İhsan Sungu’nun Konferansı” **Bir Jübile’nin intiba’ları: Ahmet Midhat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 28-71

Töre, Enver. “Ahmet Mithat Efendi’nin Tiyatroları” **Türk Dili**, sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu, 1995, s. 603-605

Turna, Nalan. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Hristiyan Misyonerlik Faaliyetleri ve Ahmet Mithat Efendi’nin Müdafaa’sı” **Tarih ve Toplum**, sayı: 203, İstanbul: İletişim, 2000, s. 50-58

Us, Hakkı Tarık “Hakkı Tarık Us’un Açış Nutku”, **Bir Jübile’nin intiba’ları: Ahmet Midhat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955 s. 20-27

Van Os, Nicole A.N.M. “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm” **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Tanıl Bora-Murat Gültekinil, Modern Türkiyede Siyasi Düşünce C: I, 5. bs, İstanbul: İletişim, 2003, s. 339-347

Yazgıç, Kamil. “Ahmet Mithat’ın oğlu Kamil Yazgıç’ın Sözleri” **Bir Jübile’nin İntiba’ları Ahmet Mithat’ı Anıyoruz**, haz: Hakkı Tarık Us, İstanbul: Vakıf Basımevi, 1955, s. 85-93

Yorulmaz, Bülent. “Servet-i Fünun Gözüyle Ahmet Mithat Efendi”, **Merhaba Ey Muharrir Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar**, haz. Nükhet Esen-Erol Köroğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2006

Yurdakul, Necdet. “Osmanlı Basınında Serbest Piyasa Ekonomisi ve Ahmet Mithat Efendi” sayı: II/224, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: İletişim, 2004, s.20-22

C. TEZLER

Demirel, Fatmagül. “II. Abdülhamid Döneminde Sansür” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996

Ermiş, Sema. “Ahmet Mithat Efendi’nin Nizam-i İlm-ü Din Eserinde Din-Bilim İlişkisi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004

D. INTERNET

Lale, Rahmi. “Yetim-i Tarih”, http://www.kafder.org.tr/nart.php.yazi_id=295

Yavuz, Hilmi. “Anti-Oryantalist bir soykütüğü”, <http://212.154.21.40/2001/06/01/yazarlar/HilmiYavuz.htm>., 01.06.2001

Yavuz, Hilmi. “Ahmet Mithat Efendi’nin Üss-i İnkılab’ı ve Avrupa Birliği”, <http://www.zaman.com.tr>., 24.10 2004

Yavuz, Hilmi. “Ahmet Mithat Ziya Gökalp ve Recep Tayip Erdoğan I” <http://www.zaman.com.tr>., 13.10.2004

Yavuz, Hilmi. “Ahmet Mithat Ziya Gökalp ve Recep Tayip Erdoğan II” <http://www.zaman.com.tr>, 20.10.2004

Yavuz, Hilmi. “Üss-i İnkılap ve Modernleşme”, <http://www.zaman.com.tr>., 31.10.2004

Barlas, Mehmet. “Basın Polemiklerinin Bitirmek için Bir Yöntem”, <http://www.sabah.com.tr>., 16.03.2005

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı : Ceylan Pınar de Rosay

Doğum Tarihi : 11 Mayıs 1979

Doğum Yeri : Ankara

Eğitim

2003 - : Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı Tezli
Yüksek Lisans Programı

1998-2002 : Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

1991-1998 : Söke Hilmi Fırat Anadolu Lisesi

Yabancı Diller

İngilizce : İyi

İletişim :ceylan_kaya@hotmail.com